

**ДОВКІЛЛЯ КРИМУ:
зміни і втрати за час окупації
Частина I. Знищення дикої природи**

Довкілля Криму: зміни і втрати за час окупації. Частина I. Знищення дикої природи. — Київ: ГО «КРИМСОС», 2021. — 123 с.

Автори: Олексій Василюк, Анастасія Донець, Євгеній Ярошенко

Дизайн: Тетяна Кабакова

Ідея та всебічна підтримка проєкту: Олег Мамуня, Ольга Куришко

Загальний менеджмент проєкту: Ірина Даценко

Ми також вдячні команді комунікаційників ГО «КРИМСОС» за популяризацію даного дослідження. У тому числі, ми висловлюємо щирі подяки іншим авторам та моніторам, які з причин безпеки залишаються анонімними, але без чийх зусиль дана робота була б неможливою.

© КримSOS

Публікація підготовлена за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю ГО «КРИМСОС» і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

2	Передмова
4	Міжнародно-правове регулювання захисту навколишнього середовища в окупованому Криму
12	Міжнародні природоохоронні зобов'язання України в окупованому Криму
23	Порушення охоронного режиму, зміна меж і скасування територій природно-заповідного фонду.
41	Охорона і вимирання рідкісних видів флори та фауни
49	Вирубки дерев
54	Забудова природних територій
61	Вплив на природу Криму будівництва Керченського мосту і траси «Таврида»
61	Керченський міст
67	Траса «Таврида»
68	Видобуток корисних копалин
80	Руйнівний вплив мілітаризації на природні території
100	Пожежі на природних територіях
105	Неконтрольоване збільшення морського промислу
109	Висновки
113	Рекомендації
115	Додаток

Передмова

Це дослідження містить огляд доступних відомостей про зміни екологічного стану окремих об'єктів в Автономній Республіці Крим та м. Севастополя. Ми розповідаємо про негативні екологічні зміни у Криму, викликані рішеннями федеральних органів влади РФ та окупаційними органами Криму¹ (або їхньою бездіяльністю щодо проблем).

Об'єктом дослідження є факти нищення та розграбування природи Криму в роки окупації, які є порушенням норм міжнародного права, а також призводять до зниження рівня життя на півострові та погіршують його рекреаційні та курортні якості. Дії, або бездіяльність, що призвели до описаних у дослідженні випадків, порушують базові права людини на здорове довкілля.

Дане дослідження складається з двох частин, першу з яких ви зараз читаете — Частина 1. «Нищення дикої природи» та Частина 2. «Забруднення довкілля», яка буде видана окремою публікацією.

Основою для підготовки дослідження стали відкриті джерела інформації, а також ретроспективні знання авторів про природу та стан довкілля Криму до його окупації Російською Федерацією. Частина досліджень і обрахунків, викладена в огляді, зроблена за допомогою аналізу супутникових даних.

Коло питань обрано відповідно до знань авторів про специфіку екологічних проблем Криму, особливості таких проблем в умовах активної воєнної діяльності, а також з огляду на можливості аналізу супутникових знімків.

У дослідженні ми безпосередньо розглядаємо екологічні наслідки окупації Криму: питання мілітаризації, засолення

ґрунтових вод, виникнення нових джерел забруднення ґрунтів, води та повітря, пересихання річок, забруднення моря, вирубки лісів, руйнування природних територій через розбудову мережі кар'єрів, наслідки масштабного будівництва Керченського мосту та траси «Таврида», руйнування та скасування заповідних територій, забудови прибережних зон і навіть вимирання біологічних видів.

В дійсності коло існуючих в Криму екологічних проблем значно ширше, ніж описано у дослідженні (глобальні зміни клімату, потенційна небезпека сірководневого шару Чорного моря, поширення чужорідних видів рослин тощо), але більшість інших проблем підкоряються глобальним кліматичним трендам та розтягнуті в часі на багато десятиліть, або століть. Ми прагнемо бути об'єктивними і виокремлюємо деякі традиційні проблеми, такі як засолення ґрунтів та робота небезпечних техногенних об'єктів, та аналізуємо їх з огляду на недбалість окупаційної влади Криму, і втрату Україною контролю над територією півострова, що призвела до негативних невідомих раніше наслідків для довкілля. Також ми не зупиняємось на політичних інтересах та наслідках, які можуть мати місце через екологічні проблеми і розглядаємо лише втрати природи і викликане ними погіршення рівня життя мешканців півострова. Крім того, частина питань та кейсів нами не розглядається, адже для їх аналізу необхідний фізичний доступ на територію Криму, що наразі є неможливим. Наприклад, неможливо, точно оцінити забрудненість довкілля в період окупації, оскільки аналіз мав би відбуватися під час викиду. Без досліджень кожного з виявлених порушень або фізичних втрат природи «на місці», ми не маємо підстав давати кількісну оцін-

¹ Тут і далі всі державні органи на території окупованого Криму і їх представники згадуються із застереженням, що вони знаходяться під контролем окупаційної російської влади і не є легітимними з точки зору українського та міжнародного права.

ку значній частині нанесених довкіллю збитків. У грудні 2020 року заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Р. Стрілець у своєму листі до авторів цього звіту зазначив, що узагальнена інформація про екологічні збитки, нанесені Україні окупацією Криму в урядових державних органах відсутня². Це дає підстави стверджувати що наше дослідження є оригінальним, а систематизація інформації про екологічні наслідки окупації Криму публікується вперше.

Це дослідження буде корисним для жителів Криму, що зможуть врахувати зібрану нами інформацію і убезпечити себе від шкідливих впливів; правоохоронних і контролюючих органів, яким зібрані факти можуть стати дороговказом для нара-

хування збитків, нанесених Україні і висунення відповідних позовів до Російської Федерації; правозахисникам, що зможуть значно розширити спектр кейсів для захисту прав жителів Криму; науковцям, щоб використати зібрану інформацію для більш глибоких досліджень. Нарешті, зібрана інформація може стати відправною точкою для усунення шкоди та ліквідації дії негативних факторів на довкілля вже під час відновлення роботи українських органів влади у Криму.

Автори щиро вітають будь-яке поширення матеріалів звіту та використання його у роботі державних і громадських інституцій (із коректним посиланням на цю публікацію).

2 Лист Міндовкілля України від 24.12.2020 № 25/5-21/12369-20

Міжнародно-правове регулювання захисту навколишнього середовища в окупованому Криму

Зобов'язання України та Росії за міжнародним гуманітарним правом, міжнародним екологічним правом та міжнародним правом прав людини. Механізми притягнення РФ до відповідальності за збитки, завдані довкіллю Криму та громадянам України, які мешкають на окупованому півострові.

У 2014 р. Російська Федерація здійснила агресію проти України, наслідком якої стали спроба анексії Кримського півострова та збройний конфлікт на Донбасі. Дії РФ проти України являють собою грубе порушення Статуту ООН³ та низки принципів міжнародного права, зокрема, незастосування сили і погрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності держав, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань⁴. Генеральна Асамблея ООН не визнала законність проведення референдуму в Криму та входження Автономної Республіки

Крим та міста Севастополя до складу РФ⁵. Українське законодавство визнає АР Крим та м. Севастополь, прилеглі до Кримського півострова внутрішні морські води і територіальне море, а також надра під ними тимчасово окупованою територією⁶.

Правове регулювання екологічної ситуації в окупованому Криму необхідно розглядати з точки зору міжнародного гуманітарного права, міжнародного екологічного права та міжнародного права прав людини.

Міжнародне гуманітарне право

Відповідно до **норм міжнародного гуманітарного права (далі МГП)**, окупація Кримського півострову є різновидом міжнародного збройного конфлікту⁷. Це означає, що дії окупаційної влади РФ обмежуються обов'язковими для неї нормами МГП щодо захисту навколишнього

середовища під час міжнародного збройного конфлікту.

Зокрема, РФ має такі міжнародні гуманітарно-правові зобов'язання:

■ Не застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті

3 Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 г., ст. 2 (4)

<https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html>

4 Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций, Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 г.

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml; Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинкский Заключительный акт) от 1 августа 1975 г. <https://www.osce.org/ru/ministerial-councils/39505>

5 Резолюция A/RES/68/262 «Территориальная целостность Украины», принята Генеральной Ассамблеей ООН 27 марта 2014 г. <https://undocs.org/ru/A/RES/68/262>

6 Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р., ст. 3

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

7 Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, Женева, 12 серпня 1949 року, ст. 2, <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

завдати або, як можна очікувати, завдають широку, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу⁸;

■ При веденні воєнних дій проявляти турботу про захист природного середовища від широкої, довготривалої і серйозної шкоди⁹;

■ У випадку порушення двох вищезазначених норм, відшкодовувати завдані збитки, якщо до того є підстави¹⁰;

■ Не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище¹¹, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки¹²;

■ Під час проведення воєнних операцій вживати всіх практично можливих запобіжних заходів для уникнення та у будь-якому разі мінімізації випадкової шкоди навколишньому природному середовищу. При цьому, відсутність точних наукових знань щодо наслідків впливу конкретних воєнних операцій на

навколишнє природне середовище не звільняє від вжиття таких запобіжних заходів¹³;

■ Не перетворювати ліси або інші види рослинного покриву на об'єкт нападу із застосуванням запальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи є військовими об'єктами, або використовуються для укриття останніх¹⁴;

■ Держава-окупант може лише управляти/бути узупуфруктарієм¹⁵ лісів та сільськогосподарських угідь, які належать державі-суверену і знаходяться на окупованій території. Держава-окупант повинна зберігати капітальну цінність цих майнових об'єктів і управляти ними згідно з правилами узупуфрукту¹⁶.

Крім того, відповідно до норм м'якого міжнародного права¹⁷, всі держави мають:

■ Захищати природу від грабежу в результаті війни чи інших ворожих дій¹⁸;

8 Додатковий протокол (I) до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, ст. 35.3, [icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf](https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf)

9 Там само, ст. 55.

10 Там само, ст. 91.

11 Варто підкреслити, що на відміну від першої заборони з переліку, ця заборона вплив на навколишнє середовище, який матиме широкі, довгострокові або серйозні наслідки, тобто будь-який вплив з одним з таких наслідків. Для констатації порушення першої заборони необхідним є настання всіх трьох негативних наслідків.

12 Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р., ст. 1 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text

13 Фонд підтримки фундаментальних досліджень, Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права, 2017, норма 44, http://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf

14 Протокол III до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають не вибіркову дію, (1980 р.), ст. 2.4, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text

15 Узупуфруктарій — це особа, що володіє правом узупуфрукта, тобто користування чужою неспоживною власністю в поєднанні з правом отримання від неї плодів за умови збереження в цілості самої власності.

16 IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, 18 жовтня 1907, Гаага, ст. 55, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

17 М'яке право — норми, що носять декларативний характер і не викликають зобов'язання у сторін, що їх приймають. Виконання таких норм спирається на їхній авторитет і наміри сторін. Міжнародне право, навчальний посібник за загальною редакцією М.В. Буроменського, К., Юрінком Інтер, 2006

18 Всесвітня хартія природи, затверджена Резолюцією Генеральної асамблеї ООН 37/7 1 січня 1982 р., Принцип 5, <https://undocs.org/ru/A/RES/37/7>

■ Захищати навколишнє середовище та природні ресурси народів, що живуть в умовах гноблення, панування і окупації¹⁹;

■ Держави повинні позбавити людину і навколишнє середовище від наслідків застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення²⁰.

На думку деяких українських юристів-міжнародників²¹, **захист навколишнього середовища Криму є досить складним завданням з низки причин:**

По-перше, в МГП не має єдиного підходу до встановлення порогового рівня шкоди, яка має бути нанесена захищуваному об'єкту щоб вважатися достатньою для констатації порушення МГП.

По-друге, об'єкт захисту МГП є або надто широким — все природне середовище, або, навпаки, досить вузький — ліси, або інші види рослинного покриву, сільськогосподарські угіддя.

По-третьє, МГП здебільшого вимагає кумулятивності умов за яких шкода середовищу вважається порушенням МГП — вона повинна бути одночасно широкою, довготривалою і серйозною. А у випадку позивання до Міжнародного кримінального суду, необхідно доводити наявність умислу спричинити таку шкоду²².

По-четверте, акти МГП, що містять положення щодо охорони навколишнього середовища, направлені, в першу чергу, на захист цивільного населення та об'єктів, тож забезпечують лише непрямую охорону навколишнього середовища. Наразі міжнародне право не знає випадків притягнення до відповідальності за екологічну шкоду і відповідна правозастосовна практика є досить рідкісною.

По-п'яте, не існує постійно діючого міжнародного механізму для моніторингу дотримання державами екологічних норм під час війни. Немає і спеціалізованого механізму відшкодування шкоди і притягнення винних до відповідальності саме за порушення норм, що захищають навколишнє природне середовище²³.

Отже, труднощі у притягненні до відповідальності за екологічну шкоду пов'язані, здебільшого з тим, що норми щодо міжнародних гуманітарних зобов'язань в сфері захисту довкілля і відповідна практика все ще перебувають на етапі становлення. Тим не менш, сьогодні розглядається стратегія притягнення Росії та її посадових осіб до відповідальності за шкоду, нанесену довкіллю в Криму в рамках звинувачень у вчиненні інших злочинів, в першу чергу воєнних, які мають негативний вплив також і на навколишнє се-

19 Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку, прийнята 14 червня 1992 р. на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, 3–14 червня 1992 р., Принцип 23, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455/print

20 Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, прийнята Конференцією Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, Стокгольм, 1972 р., Принцип 26, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454#Text

21 Див, наприклад, Круглий стіл «Міжнародно-правові аспекти наслідків військових дій на сході України окупації Криму та їх вплив на довкілля України», https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/pkzrausers-tuavsvk-aftyenkhy-rafokenkv-vkmfensvysh-ekm-ra-fshsek-tsnuaryk-sntstachchl-nuypts-kha-/; На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України/ А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. А. Мартиненко, М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко; за заг. редакцією А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини —К., КИТ, 2017., С. 15, <https://helsinki.org.ua/publications/na-mezhi-vyzhyvannya-znyschennya-dovkillya-pid-chas-zbrojnoho-konfliktu-na-shodi-ukrajiny/>; Медведєва М. О., До питання про правові наслідки агресії РФ для довкілля України, С. 86, <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/2693/2397>

22 Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, ст. 8 (2)(b)(iv), https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

23 На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України/ А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. А. Мартиненко, М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко; за заг. редакцією А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини —К., КИТ, 2017., С. 15, <https://qrqo.page.link/Qa4BY>

редовище. При цьому екологічна шкода розглядається як складова злочину/його інструмент, а не основний елемент²⁴. Ця стратегія може бути задіяна в Міжнародному кримінальному суді для притягнення до відповідальності російських поса-

довців, а також для визнання порушення з боку самої РФ Міжнародному суді ООН (якщо РФ визнає його юрисдикцію у цій сфері), або у спеціалізованих трибуналах чи квазісудових органах, якщо такі будуть створені.

Міжнародне екологічне право

Окупація Росією Кримського півострову унеможлиблює виконання Україною своїх зобов'язань щонайменше щодо 9 міжнародних договорів в сфері охорони навколишнього середовища.

З точки зору міжнародного права, війна не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, сторонами яких учасники збройного конфлікту стали в мирний час²⁵. Таким чином, *de jure*, Україна зобов'язана їх виконувати. В міжнародному екологічному праві, на відміну від міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, немає поняття ефективного контролю²⁶, яке би дозволило вимагати виконання зобов'язань в екологічній сфері, і, відповідно, покладати відповідальність за їх невиконання, саме на державу-окупанта. Таким чином, в Криму склалася ситуація певного юрисдикційного вакууму, коли Україна не може ефективно захищати до-

вкілля Криму, а Росія зловживає відсутністю прямого зобов'язання це робити щодо конкретних охоронюваних об'єктів.

Серед об'єктів, що перебувають поза будь-яким міжнародно-правовим захистом в результаті окупації опинилися:

1. Морське середовище частини акваторії Чорного і Азовського морів, в тому числі в контексті зобов'язань з попередження, моніторингу та усунення забруднення²⁷;
2. Живі організми та екологічні комплекси і ландшафти частини Чорного моря і Азовського морів²⁸;
3. Китоподібні частини акваторії Чорного і Азовського морів, в т.ч. афаліни та фоцени²⁹;
4. Флора і фауна Кримського півострова і їхні природні оселища³⁰;

24 Див, наприклад, Круглий стіл «Міжнародно-правові аспекти наслідків військових дій на сході України і окупації Криму та їх вплив на довкілля України», https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/pkzrausers-tuavsvk-aftyenkhy-rafokenkv-vkmfensvysh-ekm-ra-fshsek-tsnualyry-k-sntstashchkl-nuupts-kha-/; Медведєва М. О., До питання про правові наслідки агресії РФ для довкілля України, С. 84, <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/2693/2397>

25 Див. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., ст. 61, 62, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text; Draft articles on the effects of armed conflicts on treaties, with commentaries, 2011, Art. 7(g), https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf

26 Більше про поняття ефективного контролю див.: УП, У МінТОТ пояснили різницю між окупованим Кримом і Донбасом, <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/26/7133553/>

27 Конвенція ООН з морського права, 1982 р., ст. 192, ст. 193, ст. 194, ст. 204, ст. 216 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057; Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 року, ст. XV https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text;

28 Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення від 14 червня 2002 р., https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_175#Text; Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 5 червня 1992 р., https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text

29 Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану від 24 листопада 1996 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_422#Text

30 Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, Берн, від 19 вересня 1979 року, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text

5. Водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як оселища водоплавних птахів під час міграції та зимівлі³¹;

6. Мігруючі види диких птахів³².

Тим не менш, РФ має зобов'язання за низкою багатосторонніх договорів у сфері охорони довкілля. Передусім, РФ зобов'язана не вдаватися до будь-яких навмисних дій, що можуть завдати прямої чи опосередкованої шкоди природній спадщині на території України, в тому числі в АР Крим та м. Севастополі³³. Крім того, РФ зобов'язана забезпечувати, щоб діяльність, яка здійснюється під юрисдикцією або контролем РФ, не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших країн або районів за межами дії своєї національної юрисдикції³⁴.

У сфері захисту морського середовища РФ має наступні міжнародні зобов'язання:

■ розробляти власні природні ресурси у відповідності до зобов'язання зберігати та захищати морське середовище³⁵;

■ забезпечувати, щоб діяльність під юрисдикцією чи контролем РФ не завдавала шкоди іншим державам та їх морському середовищу³⁶;

■ захищати та зберігати рідкісні чи вразливі екосистеми, види риби та інші форми морських організмів³⁷;

■ здійснювати моніторинг, вимір, оцінку та аналіз ризиків і наслідків забруднення морського середовища³⁸;

■ повідомляти Україну та компетентні міжнародні організації, якщо РФ відомо про неминучу небезпеку для морського середовища чи шкоду в результаті забруднення³⁹;

■ оцінювати потенційні ризики діяльності під контролем РФ, яка може призвести до істотного забруднення або до значних шкідливих змін морського середовища Чорного моря перед початком такої діяльності⁴⁰;

■ запобігати, скорочувати та контролювати забруднення морського середовища, яке здійснюється літальними апаратами, зареєстрованими в РФ чи суднами, які плавають під прапором РФ⁴¹;

31 Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, Рамсар, від 2 лютого 1971 р., https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text

32 Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136#Text; Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_934#Text

33 Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 р., ст. 6 (3) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text

34 Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 5 червня 1992 р., ст. 3, ст. 4 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text

35 Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р., ст. 192, ст. 193 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text

36 Там само, ст. 194 (2)

37 Там само, ст. 194 (5)

38 Там само, ст. 204 (1)

39 Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р., ст. 198 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text; Протокол про співробітництво у боротьбі з забрудненням морського середовища Чорного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами у надзвичайних ситуаціях від 21 квітня 1992 р., ст. 4 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text

40 Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21 квітня 1992 р., ст. XV (5) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text

41 Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р., ст. 216 (1)(b) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text; Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21 квітня 1992 р., ст. XII https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text

■ не здійснювати скидання у море відходів та матеріалів (нафта, паливні матеріали, радіоактивні матеріали, ртуть, свинець, кадмій, тверді пластмаси), які створюють небезпеку для здоров'я людей, живих організмів, зон відпочинку та іншим законним видам використання моря⁴²;

■ забезпечити можливість належної компенсації або іншого відшкодування втрат, заподіяних забрудненням морського середовища з боку фізичних або юридичних осіб, які перебувають під юрисдикцією РФ⁴³;

■ забезпечувати дотримання Чорноморським флотом РФ вимог чинного законодавства України у сфері охорони навколишнього природного середовища, радіаційної безпеки і раціонального використання природних ресурсів, допускати державний екологічний контроль місць базування Чорноморського флоту РФ з боку України, а також відшкодовувати екологічні збитки, спричинені базуванням Чорноморського флоту РФ⁴⁴.

Україна може задіяти механізм ЮНЕСКО для захисту природної спадщини в окупованому Криму. Зокрема, Україна може звернутися до Комітету всесвітньої спадщини з проханням розглянути включення окремих об'єктів природної спадщини в Криму до Списку всесвітньої

спадщини, що перебуває під загрозою. У разі їх включення у цей список Комітет всесвітньої спадщини буде визначати обсяг і характер міжнародної допомоги, необхідної для охорони, збереження, популяризації чи відновлення даних природних цінностей⁴⁵.

Постійна палата третейського суду, розташована в Гаазі, може стати механізмом притягнення РФ до відповідальності за екологічну шкоду морському середовищу Криму. У вересні 2016 р. Україна ініціювала арбітражне провадження у зв'язку із порушеннями РФ Конвенції ООН з морського права (ЮНКЛОС). Позов стосується порушень РФ прав України як прибережної держави у прилеглих до Криму морських зонах, в тому числі загрози морському середовищу внаслідок незаконного будівництва Керченського мосту та відсутності співробітництва з Україною для запобігання забруднення моря.

У лютому 2020 р. Постійна палата третейського суду визнала більшість вимог України щодо порушень ЮНКЛОС в Азовському морі та Керченській протоці прийнятними (включаючи вимоги щодо захисту і збереження морського середовища), однак відмовилася розглядати питання щодо суверенітету над Кримом⁴⁶. У випадку винесення остаточного рішення на користь України, Постійна палата третейського суду може зобов'я-

42 Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами від 29 грудня 1972 р., ст. I, ст. iv (1)(a), Додаток I https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text; Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення, викликаних похованням від 21 квітня 1992 р., ст. 2 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text

43 Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р., ст. 325 (2) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text; Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21 квітня 1992 р., ст. XVI (3) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text

44 Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації з питань забезпечення екологічної безпеки та екологічного контролю в місцях базування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 18 грудня 1998 р., ст. 1 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_301#Text

45 UNESCO World Heritage Centre - World Heritage in Danger <https://whc.unesco.org/en/158/>; Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 р., ст. 11 (4), ст. 13 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text

46 Permanent Court of Arbitration. Award Concerning Preliminary Objections of the Russian Federation in respect of Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait, 21 February 2020 <https://pcacases.com/web/sendAttach/9272>

зати РФ припинити порушення ЮНКЛОС, які мають негативний вплив на морське середовище в Азовському морі та Кер-

ченській протоці, а також відшкодувати збитки, завдані відповідному морському середовищу.

Міжнародне право прав людини

Стан довкілля безпосередньо впливає на права людини. Регіональним документом, який безпосередньо визначає екологічні права людини, є **Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 р.** Крім права на сприятливе довкілля (ст. 1), Орхуська конвенція містить також процесуальні екологічні права: право на доступ до інформації з питань, що стосуються навколишнього середовища (ст.ст. 4-5), право на участь громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля (ст.ст. 6-8), право на доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. 9)⁴⁷. Ратифікація Україною Орхуської конвенції призвела до значних змін у законодавстві України, в тому числі, прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації». Хоча Україна є стороною Орхуської конвенції, вона не здатна забезпечити екологічні права своїх громадян в Криму, що передбачені конвенцією. В той же час РФ не є стороною Орхуської конвенції.

Частина екологічних прав людини виникли внаслідок розширеного тлумачення універсальних та регіональних договорів про права людини:

■ Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав визнав, що **право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я** також включає безпечне навколишнє середовища, а заходи із «поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості» охоплюють попередження та зниження впливу шкідливих речовин на населення, які прямо чи опосередковано впливають на здоров'я людини⁴⁸;

■ Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав **визнав право на воду як складову права на достатній життєвий рівень**⁴⁹;

■ Комітет ООН з прав людини визнав, що деградація навколишнього середовища, зміна клімату та несталий розвиток створюють загрозу для здійснення **права на життя**⁵⁰;

47 Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

48 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., ст. 12 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text; Замечания общего порядка №14 (2000) Комитета ООН по экономическим, социальным и культурным правам https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2f2000%2f4&Lang=ru

49 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., ст. 11 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text; Замечания общего порядка №15 (2002) Комитета ООН по экономическим, социальным и культурным правам https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2f2002%2f11&Lang=ru

50 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., ст. 6 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text; Замечания общего порядка №36 (2018) Комитета ООН по правам человека https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fGC%2f36&Lang=ru

■ У своїй практиці Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово постановляв, що сильне забруднення довкілля **порушує право на повагу до приватного і сімейного життя та житла**⁵¹.

І Україна, і РФ є сторонами Міжнародних пактів про права людини та Європейської конвенції з прав людини. РФ як держава, що здійснює ефективний контроль над Кримським півостровом, несе відповідальність за забезпечення вищезазначених екологічних прав громадян України.

Екологічні права людини також пов'язані з іншими правами людини, зокрема, правом на отримання інформації, правом володіти своїм майном, правом на сприятливі умови праці, правом на участь у культурному житті суспільства тощо⁵².

Для притягнення РФ до відповідальності за порушення екологічних прав людини, Україна може задіяти ЄСПЛ. Одна з міждержавних скарг України проти РФ стосується порушень прав людини в окупованому Криму. В рамках цієї скарги

Україна може надати нові докази порушення прав своїх громадян, обґрунтувавши, що погіршення навколишнього середовища в окупованому Криму призвело до порушення прав громадян України, закріплених у Європейській конвенції з прав людини та протоколах до неї. За такою ж стратегією окремі постраждалі жителі Криму можуть направити до ЄСПЛ індивідуальні скарги

У перспективі ЄСПЛ може визнати РФ винною у порушенні прав жителів Криму та зобов'язати РФ відшкодувати збитки.

Альтернативним механізмом індивідуальних скарг проти РФ за порушення екологічних прав є Комітет ООН з прав людини (КПЛ). Подібно до ЄСПЛ, заявнику необхідно обґрунтувати, що погіршення довкілля призвело до порушення його прав, закріплених у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Однак на відміну від ЄСПЛ, КПЛ виносить рекомендаційні рішення та не постановляє про відшкодування збитків жертвам порушень прав людини.

51 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ст. 8 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text; Judgement in the case “López Ostra v. Spain” of 9 December 1990 (Application no. 16798/90), Judgement in the case “Giacomelli v. Italy” of 2 November 2000 (Application no. 59909/00), Judgement in the case of 9 June 2005 “Fadeyeva v. Russia” (Application no. 55723/00)

52 Медведева М. О. Право на сприятливе довкілля в контексті універсальних стандартів прав людини // Актуальні проблеми міжнародних відносин. № 83 (II). 2009. - С. 161-165.

Міжнародні природоохоронні зобов'язання України в окупованому Криму

Міжнародні договори, які передбачають створення природоохоронних територій в Криму

Втрати біорізноманіття нашої планети відбуваються неочікувано стрімкими темпами. Найбільш дієвим механізмом охорони біорізноманіття на Землі є охорона природних оселищ та місць поширення рідкісних видів там де вони зустрічаються природним чином. Зазвичай для цього створюють природоохоронні території. Але вибір таких територій дійсно ефективний, лише коли здійснюється на міждержавному рівні, що дозволяє зробити оцінку та обрати пріоритети з огляду на ареали видів та загрози в масштабах континентів.

Об'єктивні завдання з охорони біорізноманіття потребують від людства спільних дій. Такі дії визначаються міжнародними угодами. Низка міжнародних угод передбачає створення природоохоронних територій або інших механізмів охорони видів в різних державах (що має відбуватись за єдиними в рамках такої угоди правилами). Частина таких угод глобального або регіонального рівня стосуються і України.

Створення (виділення) природоохоронних територій міжнародного значення в Україні регламентується міжнародними угодами, що їх ратифікувала наша держава. Території, виділені в рамках реалізації цих міжнародних угод, мають різне призначення, відмінні за своєю сутністю і можуть просторово перекриватись між собою та з природоохоронними територіями національних категорій. Крім того є й інші вимоги міжнародних угод (щодо обмеження полювання та інших негативних впливів). Враховуючи, що на межі північної частини Криму та півдня Херсонською області розміщені одні з найбільших зимових скупчень водоплавних птахів у Європі, важливість дотримання міжнародних зобов'язань саме в цій частині України набуває континентального значення.

Розглянемо міжнародні угоди та процеси у справі створення природоохоронних територій, до яких приєдналась Україна, і які призвели до присвоєння міжнародного статусу територіям Кримського півострова та акваторіям навколо нього.

1. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 р.⁵³

27 червня 2014 року було підписано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, (далі — Угода), яку було ратифіковано Україною 16 вересня 2014 року. Угода набрала чинності 1 ве-

ресня 2017 року, після того як 11 липня 2017 року Рада ЄС ухвалила остаточне рішення про укладення Угоди про асоціацію з Україною від імені Європейського Союзу. Розділ V Угоди — «Економічне

53 Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820

та секторальне співробітництво» містить положення про умови та часові рамки гармонізації законодавства України та законодавства ЄС. Захисту навколишнього середовища присвячена Глава 6 розділу «Навколишнє середовище» (ст. ст. 360-363, 365, 366 Угоди). У ст. 361 Угоди зазначено, що співробітництво має на меті заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, у таких сферах: охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття. Більш конкретно, у Статті 363 Угоди зазначено: «Поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до Додатка ХХХ до цієї Угоди», відповідно до якого Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС, у терміни, визначені у Додатку ХХХ до Угоди. Зокрема, мають бути впроваджені положення Директиви № 2009/147/ЄС про захист диких птахів⁵⁴ (Пташина Директива) та Директиви № 92/43/ЄС про збереження природного середови-

ща існування, дикої флори та фауни (Оселищна Директива). Зупинимось лише на деяких зобов'язаннях.

До 1 вересня 2021 року мають бути визначені спеціальні зони захисту різних видів птахів (ст.4.1) та встановлена загальна система захисту всіх видів диких птахів зі спеціальною підкатегорією птахів, на які ведеться полювання, та заборони певних видів ловлі/забою птахів (статті 5, 6, 7, 8, 9(1) та 9.2). Також мають бути визначені та включені у Смарагдову мережу всі місця, важливі для збереження рідкісних типів оселищ (різновиди природи, біотопи), визначених Оселищною директивою. План заходів з імплементації розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди на 2017-2019 роки затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 р. № 503-р.⁵⁵

Проте, як вже було сказано, одні з найбільших зимових скупчень птахів а також місця їх концентрації під час міграції, знаходяться в Криму або на прилеглих до нього акваторіях. крім того, рідкісні види морських оселищ, про що йтиметься далі, зустрічаються лише на прибережних мілководдях Криму.

2. Бернська конвенція про охорону диких видів флори і фауни і оселищ Європи 1979 р.⁵⁶

Конвенція визначає переліки видів та оселищ, які потребують охорони на рівні всієї Європи. Крім того, Конвенція визнала, що охороняти види і оселища можна лише в тих місцях, де вони зустрічаються природним чином. Лише зберігши придатні умови для існування рідкісних видів і оселищ, ми зможемо зберегти їх самих. Конвенцією було започатковано створення єдиною для всієї Європи мережі природоохоронних територій, які створюються з метою запровадження в

них конкретних заходів з охорони видів і оселищ, визначених резолюціями Конвенції. Мережа отримала назву «Natura 2000» в країнах Європейського Союзу або «Emerald» (в українському перекладі «Смарагдова мережа») — в країнах, які поки не входять до Європейського Співтовариства. Рішення які саме території слід включити до Мережі приймається на рівні Конвенції і лише на основі оцінки важливості цієї території для збереження видів і оселищ на рівні всієї Європи. В ре-

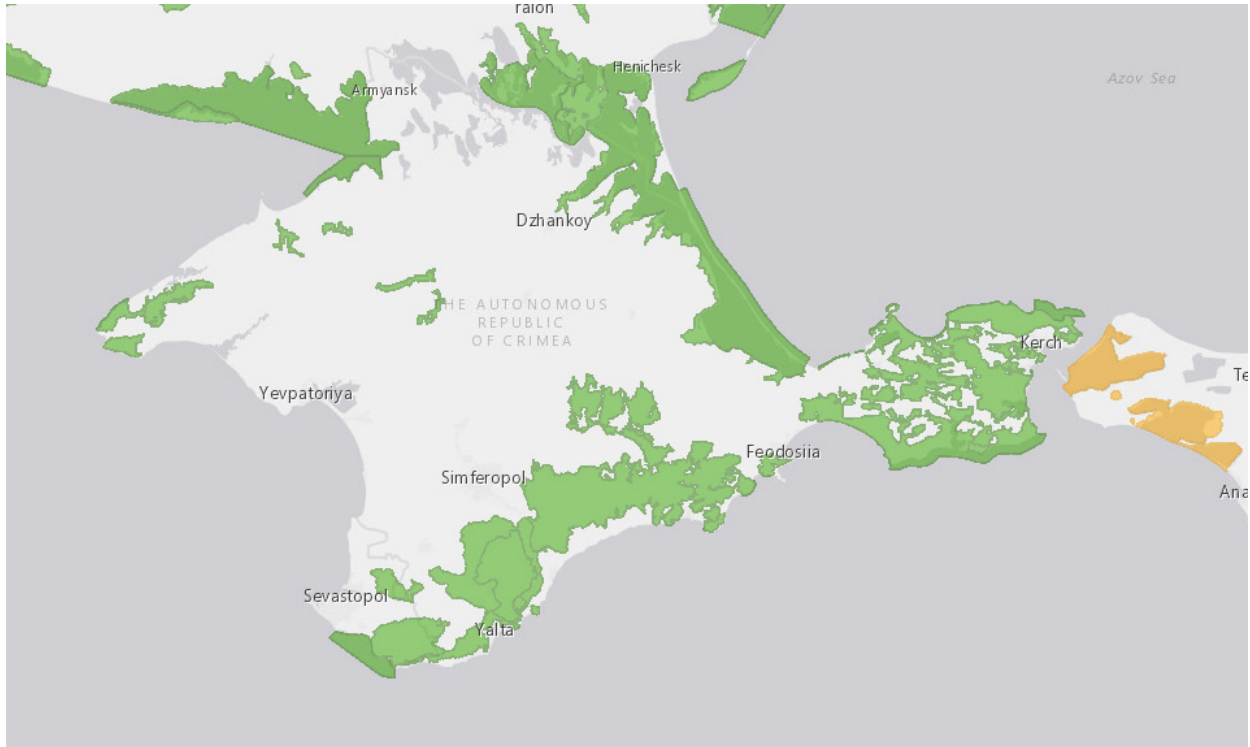
54 <http://old.minjust.gov.ua/file/33346.docx>

55 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503-2017-%D1%80>

56 Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, Берн, 19 вересня 1979 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text

зультаті, кожна країна охороняє ті території, збереження яких матиме найбільший ефект на рівні континенту і робить пер-

шочерговий внесок в охорону видів, які першочергово потребують охорони саме в цій країні.

Смарагдова мережа України в частині АР Крим, затверджені території
(Джерело: <https://emerald.eea.europa.eu/>)

В Україні створення Смарагдової мережі розпочалось понад 10 років тому. Перший офіційний етап розробки мережі в Україні тривав з 2009 по 2016 рік. 18 листопада 2016 року Постійний комітет Бернської конвенції затвердив Оновлений перелік офіційно прийнятих територій Смарагдової мережі, який для України включив 271 територію⁵⁷.

Починаючи з 2016 року, розпочалась розробка нових пропозицій для розширення Мережі, до якої долучились 96 фахівців-біологів (в тому числі і кримських експертів), які розробили доповнення

Мережі загальним обсягом 3,2 млн га⁵⁸. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України схвалило більшість цих пропозицій та подало на розгляд Постійного комітету Бернської конвенції. 6 грудня 2019 року до Мережі було додано 106 територій. На цей час 27 територій з 377, затверджених для України, розміщені у Криму⁵⁹. Доповнення мережі саме для Криму стало одним з найбільш відчутних (смарагдових територій стало у півтора рази більше ніж було до цього). Але цей склад Мережі не є остаточним, і робота над проектуванням Мережі активно три-

57 <https://www.kmu.gov.ua/news/249515281>

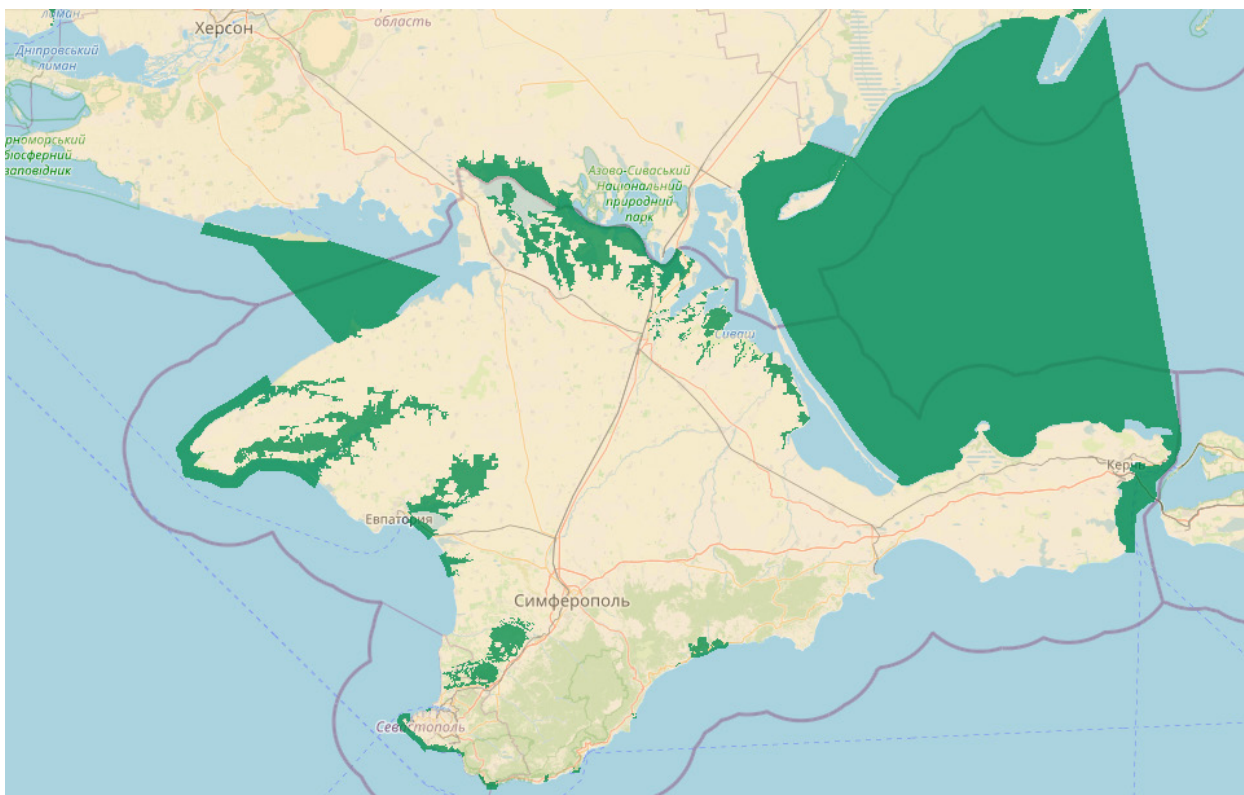
58 Залучення громадськості та науковців до проектування мережі Емеральд (Смарагдової мережі) в Україні / Полянська К.В., Борисенко К.А., Павлачик П. (Paweł Pawlaczuk), Василюк О. В., Марущак О. Ю., Ширяєва Д. В., Куземко А. А., Оскирко О. С. та ін. / під ред. д.б.н. А.Куземко. – Київ, 2017. – 304 с.; Території, що пропонуються до включення у мережу Емеральд (Смарагдову мережу) України («тінювий список», частина 2) / Кол. авт., під ред. Борисенко К. А., Куземко А. А. – Київ: «LAT & K», 2019. – 234 с.

59 Updated list of officially adopted Emerald sites (December 2019). T-PVS/PA(2019)17. Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. Standing Committee. 39th meeting. Strasbourg, 3-6 December 2019. Available at: <http://bit.ly/2REmY24> (Accessed 15 February 2020)

ває. У 2021 році очікується надання «смарагдового» статусу ще 147 територіям⁶⁰.

Розробка нових «смарагдових» територій здійснювалась таким чином, щоб охопити найбільш унікальні ділянки з видами та оселищами, які зустрічаються на дуже обмежених територіях (або акваторіях). Знову ж, лідируючим регіоном став Крим, з його унікальними степовими і головне — морськими оселищами. Майже всі різновиди мілководних оселищ (екосистем), що зустрічаються навколо узбережжя Криму — є вкрай рідкісними для Європи і весь їх обсяг в Україні зосереджено в прибережно-аквальних комплексах Криму. Наприклад у рішенні Бернської конвенції «Second Emerald Network Biogeographical Seminar for Belarus,

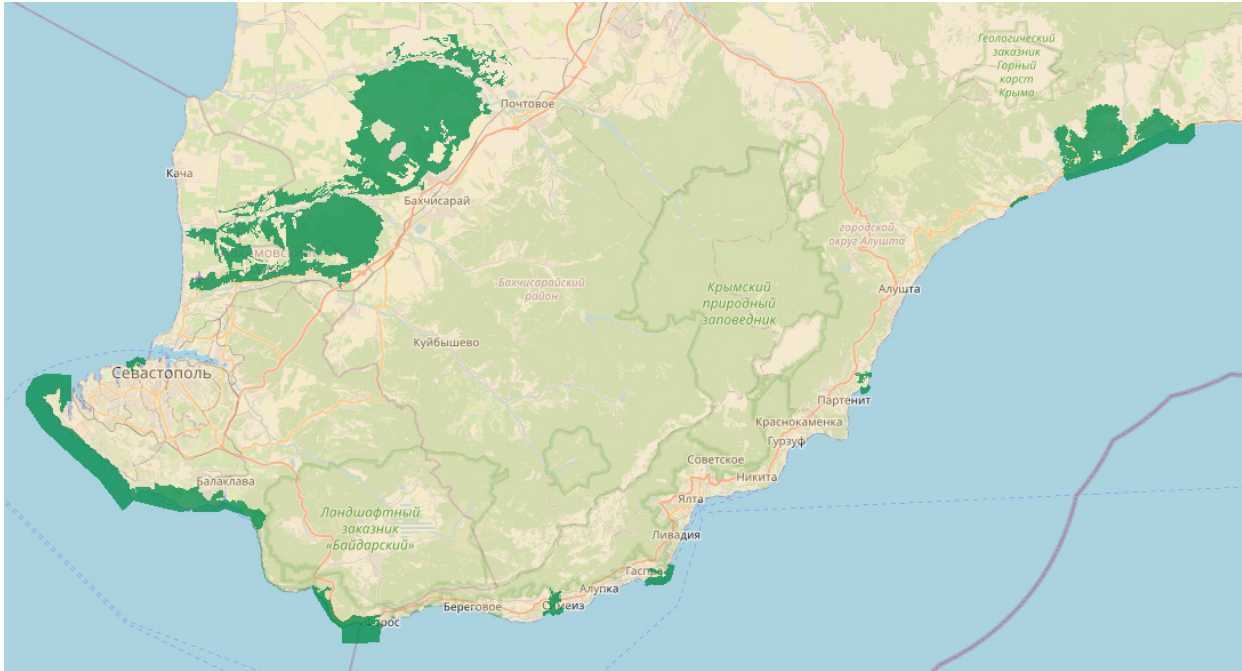
the Republic of Moldova and Ukraine» (18-19 червня 2019)⁶¹ більшість морських оселищ Резолюції 4 (A1.22, A1.44, A2.2, A2.3, A3 та A5) отримали оцінки «IN MOD» та «SR», що означає «недостатньо охоплені мережею», або інакше кажучи — не захищені. Очікується, що у зв'язку із цим рішенням, у 2021 до Мережі буде додано 15 нових ділянок морських акваторій та узбережь Криму. Серед них — Керченська протока, рішення щодо необхідності охорони якої прийняті у останні роки як міжнародною конвенцією з охорони китоподібних Європи, так і Міжнародної конвенції з охорони біорізноманіття (детальна інформація щодо цих рішень викладена у розділі, присвяченому будівництву Керченського мосту).

Проектовані території Смарагдової мережі Криму (плануються до затвердження у 2021 році). Джерело: <https://qrgo.page.link/uGW13>

60 Василіук О., Марущак О., Садогурська С., Куземко А., Борисенко К., Кіш Р., Куцоконь Ю., Мойсієнко І., Спінова Ю., Шаповал В., Старовойтова Т., Вітер С., Коломицев Г. Shadow list of Emerald Network of Ukraine #3: огляд внеску українських науковців у розробку мережі Емеральд станом на 2020 рік // Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні / Серія: «Conservation Biology in Ukraine». – Вип. 16, Т. 3. – С. 315–326.

61 Emerald Network biogeographical Seminar (MINSK, BELARUS 18-19 JUNE 2019). Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats Available at: <https://bit.ly/2PnU4kV> (Accessed 15 February 2020)

Проектовані території Смарагдової мережі Криму (плануються до затвердження у 2021 році). Джерело: <https://qrgo.page.link/uGW13>

Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів 1971 р.⁶²

29 жовтня 1996 р. після схвалення Верховною Радою відповідного закону, Україна поновила своє членство з часів СРСР⁶³.

Кожна Договірна Сторона Конвенції визначає придатні водно-болотні угіддя на своїй території для включення їх до Списку водно-болотних угідь міжнародного значення. Кожна Договірна Сторона сприяє збереженню водно-болотних угідь і водоплавних птахів шля-

хом створення природних резерватів на водно-болотних угіддях і забезпечує належний нагляд за ними (ст. 4)⁶⁴. Статус водно-болотних угідь міжнародного значення може бути надано цінним природним комплексам боліт, заплавлених лук і лісів, а також водних об'єктів. Межі водно-болотних угідь міжнародного значення наносяться на плани та карти відповідних земельних ділянок (Постанова 1287, ст. 4)⁶⁵.

62 Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, Рамсар, 02.02.1971. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text

63 Закон України «Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 50, ст.279.

64 Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. N° 1196 «Про Порядок включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі» - <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1196-2015-%D0%BF>

65 Постанова КМУ від 29 серпня 2002 р. N 1287 «Про Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2002-%D0%BF>

На даний момент, мережа ВБУ міжнародного значення в Україні нараховує 39 водно-болотних угідь загальною площею

786 321 га. 6 з них розміщені в акваторіях навколо Кримського півострову.

Водно-болотні угіддя міжнародного значення що охороняються в Україні згідно вимог Рамсарської конвенції (Джерело: <https://rsis Ramsar.org/>).

Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану 1996 р.⁶⁶

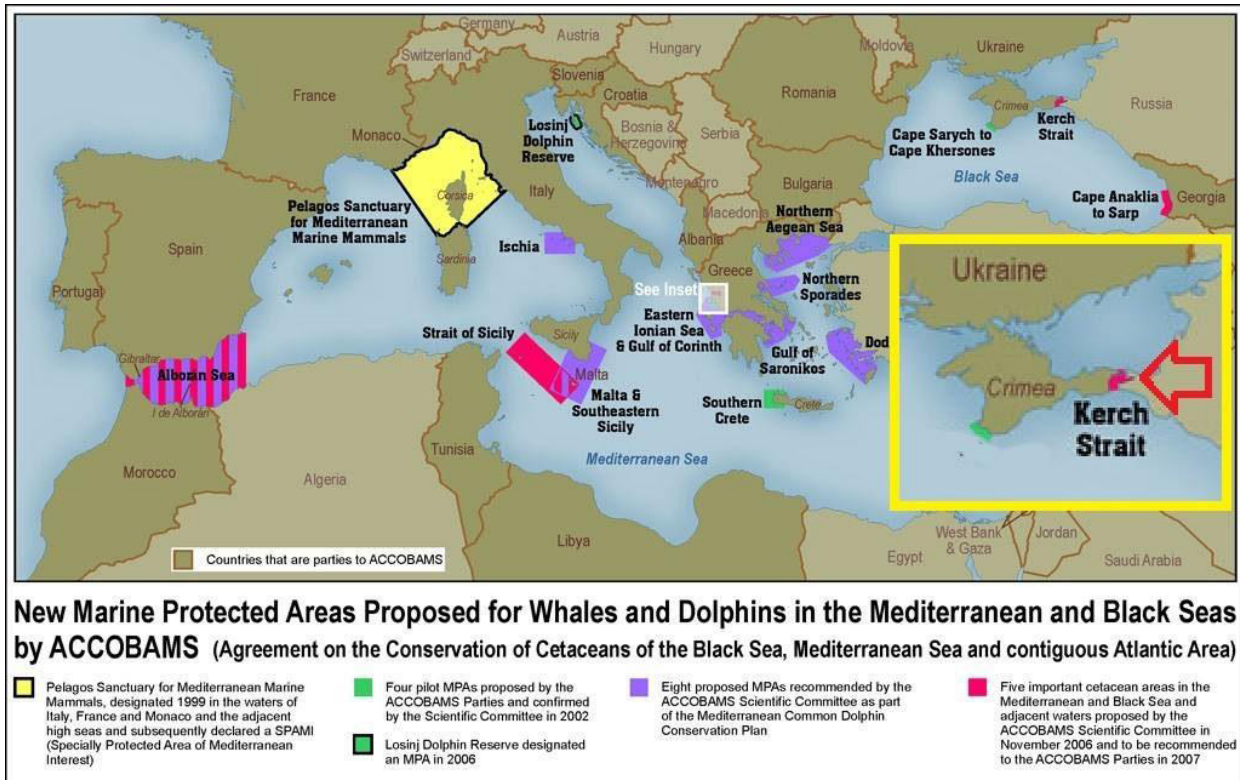
Угода визначає необхідність охорони найбільш важливих ділянок морів, що підтримують популяції вразливих китоподібних. Додаток 2 до Угоди визначає План збереження, у якому зазначено, що Сторони докладають зусиль з метою створення спеціальних заповідних акваторій для китоподібних та управління ними відповідно до територій, які є оселищами китоподібних та/або забезпечують китоподібних важливими кормовими ресурсами. У 2007 році Нарада Сторін уго-

ди затвердила Резолюцію 3.22 «Marine protected areas for cetaceans»⁶⁷. Резолюція визначає 18 територій особливої важливості для середземноморських та чорноморських китоподібних (Areas of special importance for Black Sea cetaceans), серед яких під пунктом 10 міститься Керченська протока (The Kerch Strait for the bottlenose dolphin and the harbour porpoise) – одна з трьох⁶⁸ найважливіших акваторій, визначених для Чорного моря.

66 Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_422#Text

67 http://www.accobams.org/new_accobams/wp-content/uploads/2016/06/ACCOBAMS_MOP3_Res.3.22.pdf

68 Крім того, в рішенні зазначено такі області особливого значення для чорноморських китоподібних: (10) Керченська протока (Російська Федерація, Україна); (11) Мис Сарич до мису Херсонес (Україна).

Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 2002 р.⁶⁹

Даний договір регламентує необхідність створити й поліпшити природні заповідні зони в прибережній зоні кожної прибережної держави. Зокрема, протокол визначає, що кожна Договірна Сторона вживає всіх необхідних заходів для охорони, збереження, поліпшення та управління в сталий та екологічно безпечний спосіб районами особливої біологічної або ландшафтної цінності, перш за все шляхом створення заповідних територій (ст. 4). Процедура охорони таких територій деталізована в Законі «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів»⁷⁰, який визначив пріоритетні напрями вирішення основних проблем екологічного стану Азовського і Чорного морів і зокрема

«розширення мережі державних заповідників, заказників, створення національних парків». Ст. 3 Програми передбачає «збільшення площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також їх упорядкування».

Підсумовуючи розділ, хочемо наголосити, що підтвердження на рівні ООН Криму українською територією, визнання певних територій та акваторій важливими для збереження на міжнародному рівні та надання їм відповідного статусу не вирішує жодної з проблем охорони цих територій. В час, коли Крим є тимчасово окупованою територією, наша держава не має можливості контролювати особливо цінні території і акваторії, обов'язок охороняти які покладено на неї. Видобуток корисних копалин, розорювання,

69 Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_175

70 Закон України Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 28, ст.135

рибний промисел, будівництва, вирубки та врешті — масштабні роботи із спорудження Керченського мосту та траси «Таврида» за короткий час завдали колосальних втрат природі Криму. Втім, варто розуміти, що майже всі природні території півострова мають природоохоронний статус на європейському рівні (визнані смарагдовими територіями або номіновані⁷¹ на отримання цього статусу) і тому більшість втрат природи півострова є втратами міжнародних природоохоронних територій. Таким чином, Україна позбавлена можливості охороняти такі території та акваторії, хоча при цьому несе відповідальність згідно з нормами міжнародного права. Оскільки Крим є окупованою територією, то відповідальність за шкоду природоохоронним територіям міжнародного значення має покладатись на РФ як державу-окупанта.

71 Постійний комітет Бернської Конвенції у своїй Рекомендації № 157 (2011) від 6 грудня 2019 року про статус об'єктів-кандидатів до Смарагдової мережі та критерії для їхньої номінації рекомендує Договірним Сторонам вжити природоохоронних заходів, щоб зберегти ті екологічні характеристики об'єктів-кандидатів до Смарагдової мережі, які були на момент їхнього офіційного висунення. Тобто з моменту, коли Україна номінувала територію на присвоєння смарагдового статусу, вона має вжити заходів, щоб території не втратили природної цінності, задля якої її було вирішено охороняти. <http://uncg.org.ua/smarahdovi-terytorii/>

Пошкодження та скасування природоохоронних територій

Порушення охоронного режиму, зміна меж і скасування територій природно-заповідного фонду. Порушення вимог міжнародних угод щодо збереження природоохоронних територій міжнародного значення.

Території природно-заповідного фонду України

Втрата контролю над територією Криму з боку України призвела до низки негативних наслідків для природно-заповідного фонду (ПЗФ):

- деякі ПЗФ були ліквідовані для вирішення несумісних з охороною природи задач, в інших розпочалось будівництво або рубки;
- природні заповідники були підпорядковані т.зв. «Республіканському комітету лісового господарства» від чого науковий пріоритет втрачений як визначальний напрямок роботи заповідників;
- відбулось скасування частини ПЗФ;
- зупинена планова діяльність державних органів з охорони і створення ПЗФ;
- обірвалась налагоджена протягом попередніх десятиліть робота заповідників та єдиного в Криму національного природного парку «Чарівна гавань».

Загальна площа існуючих об'єктів ПЗФ України станом на 1.01.2021 становить 6,08% від площі держави (8504 території), що поділяються на 11 різних за функціями і охоронним режимом категорій — від природних заповідників до невеличких пам'яток природи. Серед них 196 об'єктів ПЗФ загальною площею 220000 га розміщені на Кримському півострові або в прилеглий до нього акваторії Чорного моря. Всі вони створені в роки незалежності України або ще раніше - в часи СРСР (ні українська влада, ні підконтрольна Російській Федерації окупаційна влада

Криму не створювали нових ПЗФ в роки окупації). Частка заповідності півострова становить 8,3%. Всі об'єкти ПЗФ Криму складають 6% від загальної площі ПЗФ України⁷². Питання долі ПЗФ Криму після окупації потребує детального пояснення.

Після окупації Криму на території півострова не може виконуватись законодавство України, в тому числі підконтрольна влада Криму з 2014 року почала керуватись законом Російської Федерації «Про особливо охоронювані природні території» (ООПТ), замість українського Закону «Про природно-заповідний фонд України». Згідно з цим законом, ООПТ поділяються на території федерального, регіонального та місцевого значення. Так, заповідники і національні природні парки — федеральні ООПТ, а решта — переважно регіональні. Тому заповідники і національні парки повинні підпорядковуватись безпосередньо Мінприроди РФ, а інші знаходяться у віданні суб'єкта федерації, тобто так званих державних органів «Республіки Крим».

На території АР Крим зокрема знаходяться 6 з 19 природних заповідників України — категорії природно-заповідного фонду з найбільш суворим режимом охорони. Адміністрації всіх заповідників в правовому полі України підпорядковані наступним державним установами України: Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України (Казантипський та Опукський природні заповідники (далі — ПЗ), національний природ-

72 <http://pryroda.in.ua/dop-kyiv/separatysty-znyschuyutzapovidnyky-infohrafika/>

ний парк «Чарівна Гавань»), Державному агентству лісових ресурсів (Кримський ПЗ та Ялтинський гірсько-лісовий ПЗ), Національній академії наук України (Карадазький ПЗ) та Національній академії аграрних наук (ПЗ «Мис Мартьян»)⁷³. Інакше кажучи, адміністрація жодного з них не була підпорядкована кримським

органам влади. Власного органу, який би опікувався заповідними територіями в АР Крим не було. Що стосується решти заповідних територій Криму, то з позиції РФ, не всі вони можуть бути автоматично включеними до складу ООПТ регіонального або місцевого значення «Республіки Крим» (далі — «РК») в складі РФ.

Втрати заповідних територій з адміністративних причин

Федеральний закон Російської Федерації від 14 березня 1995 р. №33 «Про особливо охоронювані природні території» у ст. 2 визначає такі категорії ООПТ: державні природні заповідники, в тому числі біосферні; національні парки; природні парки; державні природні заказники; пам'ятки природи; дендрологічні парки та ботанічні сади; лікувально-оздоровчі місцевості і курорти. Уряд Російської Федерації, відповідні органи виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації, органи місцевого самоврядування можуть встановлювати й інші категорії ООПТ (території, на яких знаходяться зелені зони, міські ліси, міські парки, пам'ятки садово-паркового мистецтва, охоронювані берегові лінії, охоронювані річкові системи, охоронювані природні ландшафти, біологічні станції, мікрозаповідники та інші). Проводячи порівняння категорій ПЗФ в українському законодавстві та категорій ООПТ в російському, виявляємо, що практично всі категорії ПЗФ України збігаються з подібними за статусом категоріями ООПТ РФ. Виняток становлять заповідні урочища та зоопарки. В АР Крим наявні 2 зоопарки («Казка» та «Сафарі-парк «Тайган») загальною площею 34,9021 га та 7 заповідних урочищ (Яйла Чатирдага, Долина р. Сотера, Лісова діброва «Левадки», Балка Великий Кастель, Гірсько-лісовий ма-

сив у с. Тополівка та с. Курське, Мис Алчак у м. Судак, Гай фісташки туполистої) загальною площею 1205,3 га. Заповідне урочище за своїм статусом є категорією ПЗФ з дуже суворою охороною. Таким чином, зоопарки та заповідні урочища становлять 1240,202 га або 0,56% від площі ПЗФ Криму. ПЗФ, що були віднесені до заповідних урочищ не ліквідували, але перевели до категорії «пам'ятка природи», що означає значне послаблення їх охоронного статусу. Okремо варто сказати і щодо територій ПЗФ, розміщених у м. Севастополі. Природно-заповідний фонд Севастополя також спіткали зміни. 4 заповідні території раніше мали статус загальнодержавного значення, а тепер всі вони віднесені до «Регіональних», що теж є хоч і незначним, але пониженням охоронного режиму⁷⁴. Режим охорони кожної з природоохоронних територій природоохоронних територій залежить від їх категорії (статусу) і прописаний у законодавстві для кожної з категорій.

У 2009 р. згідно з ч. 4 ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Верховна Рада АР Крим встановила додаткову категорію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення в Автономній Республіці Крим — ландшафтно-рекреаційний парк⁷⁵. Ландшафтно-рекреаційний парк

73 Ширяева Д. В.Василіук А.В., Какаья судьяба ждет природно-заповедный фонд Крыма?/ Степной бюллетень, № 41, лето 2015

74 <http://sevastopol.gov.ru/info/news/6800/>

75 Постанова ВР АРК від 18.11.2009 р. № 1456-5/09, www.rada.crimea.ua/textdoc/ua/5/act/1456.pdf

(надалі — ЛРП)⁷⁶ є природоохоронним рекреаційним об'єктом місцевого значення, який створюється на незначній за площею території з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організо-

ваного відпочинку населення. Загальна площа 8 таких територій («Научний», «Біла скеля», «Бахчисарай», «Урочище Кизил-Коба», «Донузлав», «Мис Такіль», «Бітак», «Атлеш») становить 17123 га або 7,78% від ПЗФ Криму.

Категорія ПЗФ	Категорія ООПТ	Кількість об'єктів даної категорії в Криму	Площа об'єктів даної категорії в Криму (га)
Природний заповідник	Природний заповідник	6	63855
Біосферний заповідник	Природний біосферний заповідник	0	0
Національний природний парк	Національний парк	1	10900
Регіональний ландшафтний парк	Природний парк	6	24235
Заказник	Державний природний заказник	39	97956,5
Заповідне урочище	—	7	1205,3
Пам'ятка природи	Пам'ятка природи	94	3219,1803
Дендропарк	Дендрологічний парк	1	3,2
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	30	558,399
Ботанічний сад	Ботанічний сад	2	909,76
Зоопарк	—	1	34,9021
Ландшафтно-рекреаційний парк	—	8	17123

76 *У 2009 р., згідно ч. 4 ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Верховна Рада АРК встановила додаткову категорію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення в Автономній Республіці Крим — ландшафтно-рекреаційний парк (постанова ВР АРК від 18.11.2009 р. № 1456–5/09). Ландшафтно-рекреаційний парк (надалі — ЛРП) є природоохоронною рекреаційним об'єктом місцевого значення, який створюється на незначній за площею території з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Зонування та режим використання території ЛРП схожий з іншим заповідним об'єктом — регіональним ландшафтним парком, але рекреаційна функція більш виражена. Перший ландшафтно-рекреаційний парк «Урочище Кізіл-Коба» (на базі пам'ятки природи загальнодержавного значення «Печера Кізіл-Коба») був створений в 2011 р. на площі 102 га. В 2012 р. в парку була створена спеціальна адміністрація та розробляється проект організації території.

10 листопада 2014 р. «Рада Міністрів» «РК» затвердила так званий закон №5-ЗРК/2014 «Об особо охраняемых природных территориях Республики Крым», подібний до федерального законодавства РФ. Враховуючи, що в Україні всі ПЗФ поділяються на території місцевого і загальнодержавного значення, а в РФ - на місцевого, загальнодержавного і федерального значення, згідно нового закону всі території розділили на федеральні і регіональні. Проте так званим законом від 30 грудня 2016 №351-ЗРК/2016 окремо ввели можливість створювати ООПТ «місцевого значення» Криму, і навіть нові категорії «природні території» і «визначні місця» (достопримечательности)⁷⁷, проте таких ОППТ з того часу так і не створювали.

Втрати ПЗФ через рішення «РК»

26 березня 2014 року, «Рада Міністрів» «Республіки Крим» прийняла рішення про «націоналізацію» наявних на півострові заповідників⁷⁹. Загалом, що таке «націоналізація» заповідників не пояснює ані українське, ні російське законодавство (власного законодавства з цього питання в «РК» також немає). Пізніше стало відомо, що таке рішення було поспішною ініціативою кримської «влади», яка переслідувала мету спробувати лишити заповідники у своєму підпорядкуванні, а не передавати їх у федеральне керівництво РФ. 27 березня 2014 року у м. Сімферополі відбулась прес-конференція голови «Республіканського комітету з охорони навколишнього природного середовища» Г. Нараєва⁸⁰, за словами якого, питання управління кримськими заповідниками піднімалося на зустрічі з делегацією Міністерства екології

Таким чином, в АР Крим створено 196 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 220 000 га (6,08% площі АРК). ПЗФ поділяється на 12 різних категорій, з яких в Криму представлені 11 (всі, крім біосферних заповідників). Серед цих категорій в рамках українського законодавства існують три таких, які відсутні в аналогічному законодавстві РФ, що сумарно складають 8,3 % від всієї площі ПЗФ Криму (18 363,2 га). Таким чином, запровадження на окупованій території АР Крим федерального законодавства РФ призвело до послаблення охоронного режиму понад 18 тис. га цінних природних територій.

В публікаціях, оприлюднених за офіційною статистикою «Ради Міністрів» РК, частка заповідності півострова становить 5,3% (139 041 га), а не 6,08%⁷⁸.

та природних ресурсів РФ. «Ми хочемо зберегти кримські заповідники у своїй юрисдикції», — зазначив він у своєму виступі. Г. Нараєв також уточнив, що влада Криму розглядає об'єднання всіх 6 природних заповідників Криму в єдиний зі статусом «біосферного», що дозволить усунути розрізнене підпорядкування заповідників. Ця заява лежить поза правовим полем як України, так і РФ, оскільки заповідники та нацпарки є об'єктами загальнодержавного значення і мають бути підпорядкованими Центральним органам виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища. Щодо статусу біосферного резервату, варто зазначити, що такий статус заповідникам Криму також присвоїти неможливо, адже зробити це може лише Комісія ЮНЕСКО з подання відповідального урядового органу. Проте в світлі визнання

77 <http://docs.cntd.ru/document/413902600>

78 <https://m.crimea.ria.ru/society/20200524/1118313056/Zelenoe-bogatstvo-Kryma-kakoe-buduschee-zhdet-zapovedniki-poluostrova.html?rubric=society>

79 <http://newsru.ua/finance/26mar2014/parlament.html>

80 <http://www.c-inform.info/news/id/2211>

територіальної цілісності України на рівні ООН, вірогідність того, що ЮНЕСКО візьме під охорону об'єкти у Криму за поданням РФ, — важкоуявна⁸¹.

Тодішній начальник управління ООПТ і правового забезпечення Федеральної служби нагляду в сфері природокористування РФ (Росприроднадзор) В.Б. Степаницький (за власним бажанням звільнився з відомства у 2017 році), з перших днів після прийняття рішення про приєднання «РК» до РФ, скерував делегацію з Мінприроди РФ до Криму, щоб не допустити скасування статусу заповідників. З міжнародних розсилок неурядових організацій нам відомо, що названа делегація зустріла гострий супротив влади «РК», керівництво якої заперечувало проти визнання федерального законодавства РФ, що визначає умови роботи всіх заповідників в РФ. У 2014 році неодноразово звучали заяви С. Аксьонова та Г. Нараєва щодо необхідності підпорядкування всіх ПЗФ Криму якомусь «державному органу», який наче б то мав бути для цього створений в структурі «Ради Міністрів» «РК»,⁸² проте такий «орган» не був створений, оскільки це виключає федеральне законодавство РФ. Проте підпорядкування заповідників і національного парку було у 2014 році відкритим питанням, адже всі вони є бюджетними науковими установами із значним фінансуванням, приміщеннями, штатом працівників тощо. Втрата інституційного зв'язку з Україною неминуче потребувала встановлення нових зв'язків, в тому числі вирішення питання про подальше фінансування всіх природоохоронних установ.

З іншого боку, діяльність влади «РК» відразу зосередилась на використанні природних і передусім рекреаційних ресурсів кримських природоохоронних територій. Тут варто наголосити, що таке прагнен-

ня і раніше неодноразово проявляли особи, що в подальшому очолили владу «РК» (зокрема особисто С. Аксьонов). Вже 2 квітня 2014 року Аксьоновим було підписано розпорядження що відвідування заповідників та національних парків і прохід туристичними стежками «РК» ставали безкоштовними, а також розпочиналось створення «урядової» структури, яка займатиметься адмініструванням надходжень. Тут варто пояснити, що до цього відвідування заповідників і національних парків не було платним, оскільки у національному природному парку «Чарівна гавань» воно взагалі жодним чином не обмежувалось, а у заповідниках згідно законодавства України (ст. 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України») воно категорично заборонено. Враховуючи особливості кримських заповідників, здебільшого розміщених у важкодоступних місцях (окрім Карадазького природного заповідника, що має значну рекреаційну привабливість і доступність), це рішення не спричинило суттєвих змін, які були б відчутні як населенню, так і заповідникам, тобто носило здебільшого популістський характер.

Не маючи інституційної спроможності і законодавчої можливості підпорядкувати заповідники не існуючому до цього і не передбаченого жодним законодавством державному органу, так звана Рада Міністрів «РК» на перший період підпорядкувала установи ПЗФ, «Республіканському комітету лісового господарства», прирівнявши їх з лісгоспами.⁸³ Для цього «РМ» видала розпорядження від 4 квітня 2014 № 290-р «О некоторых вопросах посещения природных комплексов на территории Республики Крым», яким зупинила будь-яку плату за відвідування всіх територій в системі Рескомлісу, включно з об'єктами ПЗФ. Цим розпорядженням Рескомлісу було доручено обмежити від-

81 <http://pryroda.in.ua/zapzf/krym-zayavlyaye-pro-namir-ihnoruvaty-ekolohichni-zakony-rosiyi/>

82 <http://www.kianews.com.ua/news/v-krymuposeshchenie-vseh-zapovednikov-i-parkov-sdelalibesplatnym>

83 <http://izvestia.ru/news/568765>

відування об'єктів ПЗФ та забезпечити протипожежну безпеку в них, підготувати пропозиції щодо створення державного

підприємства, якому мають бути підпорядковані установи ПЗФ Криму⁸⁴.

О некоторых вопросах посещения природных комплексов на территории Республики Крым

В соответствии с частями второй и третьей статьи 7 Федерального конституционного закона от 21 марта 2014 года № 6-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов – Республики Крым и города федерального значения Севастополя»:

1. Приостановить до завершения интеграции Республики Крым в экономическую, финансовую, кредитную и правовую системы Российской Федерации взимание платы за посещение мест массового отдыха населения, объектов показа, туристических маршрутов и стоянок, эколого-просветительских троп, объектов природно-заповедного фонда, относящихся к ведению Республиканского комитета Республики Крым по лесному и охотничьему хозяйству.

2. Республиканскому комитету Республики Крым по лесному и охотничьему хозяйству:

2.1. Обеспечить приведение собственных нормативных правовых актов в соответствие с пунктом 1 настоящего распоряжения.

2.2. Осуществить мероприятия по ограничению посещения объектов природно-заповедного фонда, а также участков лесных насаждений, которые имеют повышенную пожарную опасность.

2.3. Подготовить предложения по созданию государственного унитарного предприятия по осуществлению функций, связанных с ведением эколого-просветительской и рекреационной деятельности в природных комплексах на территории Республики Крым.

У той же день, керівництво Мінприроди РФ публічно заявило про потребу перепідпорядкування заповідників їм, як єдиному в цій сфері федеральному органу в розумінні РФ. На зустрічі з президентом РФ 4 квітня 2014 року керівництво екологічного відомства РФ заявило про необхідність посиленої охорони кримських ПЗФ і недопущення втрат заповідних земель⁸⁵. На рівні Департаменту державної політики і регулювання у сфері охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки Мінприроди РФ було висунуто такі пропозиції:

1. Включити 6 державних природних заповідників, 1 національний парк, 17 природних заказників у федеральну систему ООПТ РФ, передати їх у відання і безпосереднє управління

3. Контроль за выполнением настоящего распоряжения возложить на заместителя Председателя Совета министров Республики Крым Янаки Н.Л.

Председатель Совета министров Республики Крым

Заместитель Председателя Совета министров Республики Крым, руководитель аппарата Совета министров Республики Крым

САКСЕНОВ

Л. ОПАНАСЮК

Мінприроди Росії з виділенням Міністерству відповідних бюджетних асигнувань на їхнє утримання

2. Для безпосереднього управління зазначеними ООПТ створити спеціалізовані федеральні державні бюджетні установи
3. Включити Нікітський ботанічний сад у федеральну систему ООПТ і передати його у відання Російської академії наук
4. Розглядати інші ООПТ як ООПТ республіканського значення, зосередивши державне управління ними в так званому уповноваженому органі виконавчої влади «Республіки Крим».

8 травня 2014 року стало відомо, що Мінприроди РФ розробило проект постанови

84 <http://podrobnosti.ua/power/2014/04/10/970092.html>

85 <http://news.allcrimea.net/news/2014/4/4/v-krymuusilyat-ohranu-zapovednikov-9302/>

уряду, згідно з яким всі державні природні заповідники Криму, а також природні заказники та національні парки переходять у відання відомства⁸⁶.

У проекті постанови згадуються Кримський, Ялтинський, Олуцький, Карадазький і Казантипський природні заповідники. Крім того, до Мінприроди РФ пропонується передати заповідники «Мис Мартьян» і національний парк «Чарівна гавань». З числа заказників⁸⁷ пропонується включити до переліків ООПТ федерального значення (отже, пропонується передати в підпорядкування Мінприроди РФ) такі заказники, як-от: «Хапхальський», «Каркінітський», «Арабатський», «Байдарський», «Астанінські плавні», «Аю-Даг», «Великий каньйон Криму», «Бухта Козача», «Гірський карст Криму», «Канаку», «Камінський каньйон»,

«Мис Айя», «Мис Фіолент», «Новий Світ», «Плачуча скеля», «Урочище Карабі-Яйла», «Урочище Кубалач»⁸⁸.

Втім влада «РК» виявилася не готовою не лише до передачі об'єктів ПЗФ у підпорядкування Мінприроди РФ, а і до їх збереження в принципі. С. Аксьонов заявив про намір на свій розсуд вирішити, які заповідні території в Криму залишити, а які скасувати. Про це він написав у своєму листі від 11 червня 2014 року Міністру природних ресурсів і екології РФ. Замість затвердження списку наявних заповідних територій півострова, так звана кримська влада заявила про намір провести їхнє обстеження і лише тоді затвердити перелік тих, які буде вирішено залишити. Хто буде проводити обстеження і, головне для чого, не було пояснено⁸⁹.

Міністерство природних ресурсів і екології Російської Федерації

Совет министров Республики Крым, рассмотрев в соответствии с вашим письмом от 19.05.2014 № 05-12-59/10293 проект распоряжения Правительства Российской Федерации «Об утверждении Перечня особо охраняемых природных территорий федерального значения, находящихся в ведении Минприроды России, расположенных в Республике Крым и городе федерального значения Севастополе» (далее – проект распоряжения), сообщает.

В соответствии с постановлением Государственного Совета Республики Крым от 26.03.2014 №1871-6/14 «О национализации территории и акватории лесного и водного фонда Крыма и города федерального значения Севастополя» (далее – постановление), постановлением Государственного агентства лесных ресурсов Украины и иных государственных органов, расположенных на территории Республики Крым и г. Севастополя Казантипский природный заповедник, Крымский природный заповедник, Карадагский природный заповедник, национальный природный парк «Чаривна Гавань», Олуцкий природный заповедник, Ялтинский горно-лесной природный заповедник относятся к собственности Республики Крым.

Согласно Федеральному конституционному закону «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов Республики Крым и города федерального значения Севастополя» со дня принятия в Российскую Федерацию Республики Крым и образования в составе Российской Федерации новых субъектов и до 01.01.2015 действует переходный период, в течение которого регулируются вопросы интеграции новых субъектов в экономическую, финансовую, кредитную

и правовую системы Российской Федерации в систему органов государственной власти Российской Федерации.

В соответствии с требованиями статей 75, 83 Конституция Республики Крым к ведению Государственного Совета Республики Крым относятся установление порядка управления и распоряжения объектами собственности Республики Крым, а Совет министров Республики Крым осуществляет управление и распоряжение объектами собственности Республики Крым в соответствии с законами Республики Крым.

Однако на сегодняшний день закон Республики Крым, регулирующий вопросы управления и распоряжения объектами собственности Республики Крым, не принят.

Также обращаем внимание, что объекты природно-заповедного фонда Республики Крым являются ценными памятниками Крыма, гордость и любимым местом жителей полуострова. За многие годы сложилась и хорошо работает система управления этими территориями на уровне Республики Крым. Большинство объектов природно-заповедного фонда расположено на лесных землях. Состояние природно-заповедного фонда существенно влияет на экологическую ситуацию Крыма и курортную привлекательность полуострова. Считаю, что передача указанных территорий в ведение Минприроды России может иметь негативные последствия в связи с отсутствием контроля за соблюдением природоохранного законодательства со стороны органов исполнительной власти республики, ответственность оперативно реагировать на возникновение лесных пожаров и другие чрезвычайные ситуации.

Кроме того, указанные в проекте распоряжения объекты: Крымский, Ялтинский горно-лесной, Казантипский, Олуцкий, Карадагский, Мис Мартьян – являются объектами природно-заповедного фонда с категорией природный заповедник: «Червона гавань» - национальным природным парком «Каркінітський», «Арабатський», «Астанінські плавні», «Аю-Даг», «Большой каньон Крыма», «Горный карст Криму», «Канак», «Кичиновский каньон», «Новый Свет», «Плачущая скеля», «Кубалач», «Хапхальский» - заказниками общегосударственного значения. Для изменения категории: природный заповедник - государственный природный заповедник, национальный природный парк - национальный парк, заказник общегосударственного значения - государственный природный заказник федерального значения, и в соответствии с требованиями федерального законодательства - статьи 8, 14, 23 Федерального закона № 33 - ФЗ «Об особо охраняемых природных территориях», пункт 5 статьи 11 Федерального закона № 174 - ФЗ «Об экологической экспертизе» необходимо проведение комплексного экологического обследования особо охраняемых природных территорий, которое является обязательным для прохождения государственной экологической экспертизы федерального уровня и дальнейшего принятия на основании постановления Правительства Российской Федерации этих территорий правового статуса особо охраняемых природных территорий федерального значения.

В настоящее время Советом министров Республики Крым решается вопрос о комплексном обследовании всех объектов природно-заповедного фонда на территории Республики Крым.

Учитывая вышесказанное, согласовать проект распоряжения Правительства Российской Федерации «Об утверждении Перечня особо охраняемых природных территорий федерального значения, находящихся в ведении Минприроды России, расположенных в Республике Крым и городе федерального значения Севастополе» не представляется возможным.

И.о. Главы Республики Крым, Председатель Совета министров Республики Крым

САКСЕНОВ

Згодом, 25 серпня 2014 року голова так званої Держради Криму В. Константинов заявив, що розглядається питання про скасування Олуцького і Казантипського заповідників, оскільки місцеві жителі

Ленінського району звернулися з таким проханням до «кримської влади». За його словами, «жителі залишилися без традиційних місць випасу».⁹⁰ Тут варто нагадати, що обидва заповідника ніколи не були

86 <http://ukr.segodnya.ua/regions/krym/rossiya-zabiraetkrymskie-zapovedniki-518769.html>

87 <http://pryroda.in.ua/zapzf/vlada-krymu-planuyederyban-zapovidnyh-terytoriy-dokument/>

88 <http://izvestia.ru/news/570476>

89 https://www.youtube.com/watch?v=57BaGRgqk_8&feature=youtu.be

90 news.allcrimea.net/news/2014/8/25/opuuskii-ikazantipskii-zapovedniki-otdadut-po-vypas-skota-20077

«традиційними місцями випасу», адже є скелями понад морем та прилеглою морською акваторією.

4 червня 2014 року, одночасно з розпорядженням про «відкриття заповідників» «РМ» видає так зване розпорядження № 64-р «Про передачу об'єктів нерухомості в безоплатне користування управлінню справами президента РФ». У списку, доданому до розпорядження, перераховані різноманітні санаторії, резиденції, пансіонати, які передавалися в безоплатне користування управлінню справами президента РФ, а в самому кінці — Кримський природний заповідник⁹¹. Деякі природоохоронні організації в окупованому Криму та РФ виступили з листами протесту проти такого стану справ⁹². У жовтні 2014 року Кримський природний заповідник таки був переданий до Федеральної бюджетної установи «Комплекс Крим», що входить до складу управління справами президента РФ⁹³. Перетворення заповідника на державне господарство для елітних полювань — це повернення до радянських реалій, відновлення спецсафарі, для створення якого 57 років тому ліквідували заповідник⁹⁴. Подія відбулась ще у жовтні 2014 року, проте офіційна інформація з'явилась лише в другій половині січня 2015 року.

У 2015 році ситуація розвивалась не

менш динамічно. У січні 2015 року так «РМ» «уточнює» перелік заповідників, що передаються у підпорядкування Рескомлісу. Ними стали Опуцький, Казантиський, Ялтинський та Карадазький заповідники — як бюджетні установи, і НПП «Тарханкутський» (Створений Указом Президента України в 2009 році під назвою «Чарівна гавань»)⁹⁵. Юридичний статус цих ПЗФ на цей час визначили як «державна бюджетна установа»⁹⁶. Заповідник «Мис Март'ян» до цього списку не потрапив і надалі не фігурував у переліках заповідних територій «РК» федерального значення⁹⁷, як і Кримський природний заповідник. Заповідник «Мис Март'ян» 4 серпня 2015 року розпорядженням т.з. РМ був перетворений на природний парк регіонального значення⁹⁸, що також є значним зниженням статусу.

Втім, дві території ПЗФ окремими рішеннями «РМ» «РК» були ліквідовані прицільно. У так зване розпорядження «Ради міністрів» «Республіки Крим» від 5 лютого 2015 року № 69-р «Про затвердження переліку особливо охоронюваних природних територій регіонального значення Республіки Крим»⁹⁹ були внесені зміни шляхом прийняття нового документу — так званого розпорядження «РМ» «РК» від 12 грудня 2018 р N 1571-р.¹⁰⁰

91 *Кримський заповідник є фактично першим заповідником на території України. Вперше він створений Кримським буржуазно-демократичним урядом у березні 1918 р. Мав назву «Кримський національний». У 1923 році повторно створений Декретом Ради Народних Комісарів РСФСР на площі 16350 га як Кримський державний заповідник. У 1925 році площа була розширена до 23000 га. Проте в 1957 році заповідник реорганізували в Кримське державне заповідно-мисливське господарство для приватних полювань Хрущова й Брежнєва та прийому іноземних гостей. Статус заповідника територія відновила лише у 1991 році (Постанова Ради Міністрів УРСР від 29 червня № 64).

92 <http://www.kommersant.ru/doc/2567818>

93 <http://www.c-inform.info/news/id/17454>

94 <http://www.c-inform.info/news/id/17454>

95 <http://ru.krymr.com/content/news/27082659.html>

96 <http://web.archive.org/web/20160322121430/http://gkles.rk.gov.ru/rus/info.php?id=605339>

97 <http://news.allcrimea.net/news/2015/2/4/goskomlesukryma-budet-podchinyatsya-pyat-zapovednikov-30511/>

98 https://www.blackseanews.net/read/162895#_ftn3

99 <http://docs.cntd.ru/document/413905458>

100 <http://docs.cntd.ru/document/550286966>

Цим розпорядженням із переліку ООПТ Криму були вилучені:

1. Государственный природный заказник «Южнобережные дубравы» (10,8 га).
2. Парк-памятка садово-паркового искусства «Малый Ливадийский парк» (9,6 га).

Решта ПЗФ залишилась тимчасово підпорядкованою Рескомлісу. При цьому Рескомліс оголосив частину ПЗФ всіх

категорій «об'єктами рекреації» та встановив диференційовану плату за вхід на їхню територію¹⁰¹. Платний туризм у заповідниках і заказниках після 2015 року почав активно пропагується кримськими медіа¹⁰². Тобто протягом року (2014-2015) відбулась різка зміна концепції відношення до ПЗФ від «ми робимо заповідники не закритими, а доступними всім» до «заповідники повинні приносити прибуток і тому вхід на їх територію має бути платним».

		Дорослий	Дитячий
вхідний квиток	заказник «Великий каньйон криму»	100	0
	заказник «Аю-Даг»	60	30
	заказник «Кастель»	60	0
	заказник «Хапхальський»	100	60
	пам'ятка природи «Урочище Дімерджи»	60	30
	заказник «Новий світ»	100	0
	ЛРП «Бакальська коса»		
вхідний квиток		50	0
разовий проїзд автомобіля		70	0
разовий проїзд автобусу		150	0
розміщення 1 намету		100	0
Ялтинський гірсько-лісовий заповідник			
«Черешневий сад»		100	0
Водоспад «Уч-Кош»		50	0
«Срібна бесідка»		50	0
Водоспад «Учан-Су»		50	0
«Озеро»		50	0
«Грибок»		50	0
Печери «Трьохглазка», «Ялтинська», «Геофізична»		150	0
«До зубців Ай-Петрі» стежина		100	0
«Кореїзька» стежина		50	0
Тиха бухта		50	0
Карадзький природний заповідник			
маршрут «Великий Карадаг»		300	150
Екологічна стежина ім. доктора Т. І. Вяземського		100	50
музей природи Карадагу		50	30
Науково-демонстративна програма «Люди і дельфіни»		450	200
фотопослуга на програмі «Люди і дельфіни»		200	200
Природний заповідник «Опукський»			
Маршрути 1, 2, 3		200	100
Природний заповідник «Казантипський»			
Екологічна стежина «Казантип-античний»		150	100
Національний природний парк «Тарханкутський»			
Екологічна стежина		90	0
Проживання у наметовому таборі (за 1 людину на добу)		55	0

101 <http://gkles.rk.gov.ru/rus/info.php?id=613390>

102 <http://krymedia.ru/society/3381321-skolko-stoyt-vkhodv-krymskiye-zapovednyky-y-parky-ofytsyalnye-tseny-2015-hoda>

Вірогідно, таке очевидно непопулярне рішення було викликане відсутністю достатнього фінансування ПЗФ у підконтрольній РФ влади Криму. Мабуть у зв'язку з цим же, у липні 2015 року «Міністерство екології» «РК» по своїй ініціативі поновило переговори з Мінприроди РФ щодо передачі заповідників у федеральне підпорядкування із відповідним фінансуванням адміністрацій заповідників безпосередньо з Москви¹⁰³ (щоб все-таки отримати федеральне фінансування на їх утримання). Втім, легалізація заробітку на заповідниках не зійшла з порядку денного «Мінприроди» «РК». 12 лютого 2016 року «Рада міністрів» «РК» видала так звану постанову «Об утверждении перечня платных услуг, оказываемых на ООПТ

регионального значения Республики Крым¹⁰⁴. Цим документом були затверджені Перелік платних послуг, які надають ООПТ регіонального значення (тут варто відмітити особливо цинічні пункти: «послуги бані» — 500 руб., «послуги трактора колісного» — 600 руб за годину, «послуги трактора гусеничного» — 800 руб за годину, оренда катера — 2000 руб за годину, коня з повозкою — 800 руб за годину, та навіть снігохода і квадроцикла — 1000 руб за годину)¹⁰⁵. У 2019 році також були затверджені паспорти екскурсійних маршрутів в ООПТ¹⁰⁶, а також паспорти місць відпочинку в ООПТ¹⁰⁷.

Окремо варто зупинитись на ситуації в окремих заповідниках.

Карадазький природний заповідник

Карадазький природний заповідник — один з тих, що у встановленому законодавстві РФ порядку перейшов у федеральну власність РФ. Крім нерухомості, у власність РФ перейшли «рухоме й особливо цінне рухоме майно, що перебуває на балансі державної бюджетної установи науки й охорони природи республіки Крим «Карадазький природний заповідник», а також два дельфіни Яна і Яша загальною вартістю трохи менше ніж два мільйони російських рублів»¹⁰⁸. Проти керівництва заповідника ще у жовтні 2014 року була розпочата травля, організована пресою. Так, наприклад видання «Крымский телеграф», опублікувало статтю, що імітує журналістське розслідування, яке начебто викриває директора заповідника А. Морозову у незаконних оборудках із землею заповідника¹⁰⁹. У жовтні 2015

року директора заповідника і його заступника звільнили за поданням підконтрольної РФ прокуратури Криму.

Саме цей заповідник як цілісний майновий комплекс перейшов у федеральну власність, оскільки лише він, маючи в своєму складі екскурсійні маршрути і дельфінарії, за схемою Рескомлісу зміг виправдати себе як рекреаційна установа, що може приносити кошти в бюджет. З усіх незаконно затверджених такс на рекреаційні послуги в кримський заповідниках саме Карадазький заповідник має найвищі ставки¹¹⁰.

Вже у лютому 2015 року була оприлюднена інформація про можливу розробку корисних копалин на території Карадазького заповідника¹¹¹.

103 <http://qha.com.ua/zapovedniki-krima-hotyat-peredatv-federalnuyu-sobstvennost-146434.html>

104 <https://meco.rk.gov.ru/document/show/457>

105 <https://qrqo.page.link/83j6g>

106 <https://qrqo.page.link/2AULe>

107 <https://qrqo.page.link/cv1bC>

108 <http://ua.krymr.com/a/news/27941995.html>

109 <http://ktelegraf.com.ua/2014/10/08/karadagskij-biznesproekt.html>

110 <http://web.archive.org/web/20160409214143/http://gkles.rk.gov.ru/rus/info.php?id=613390>

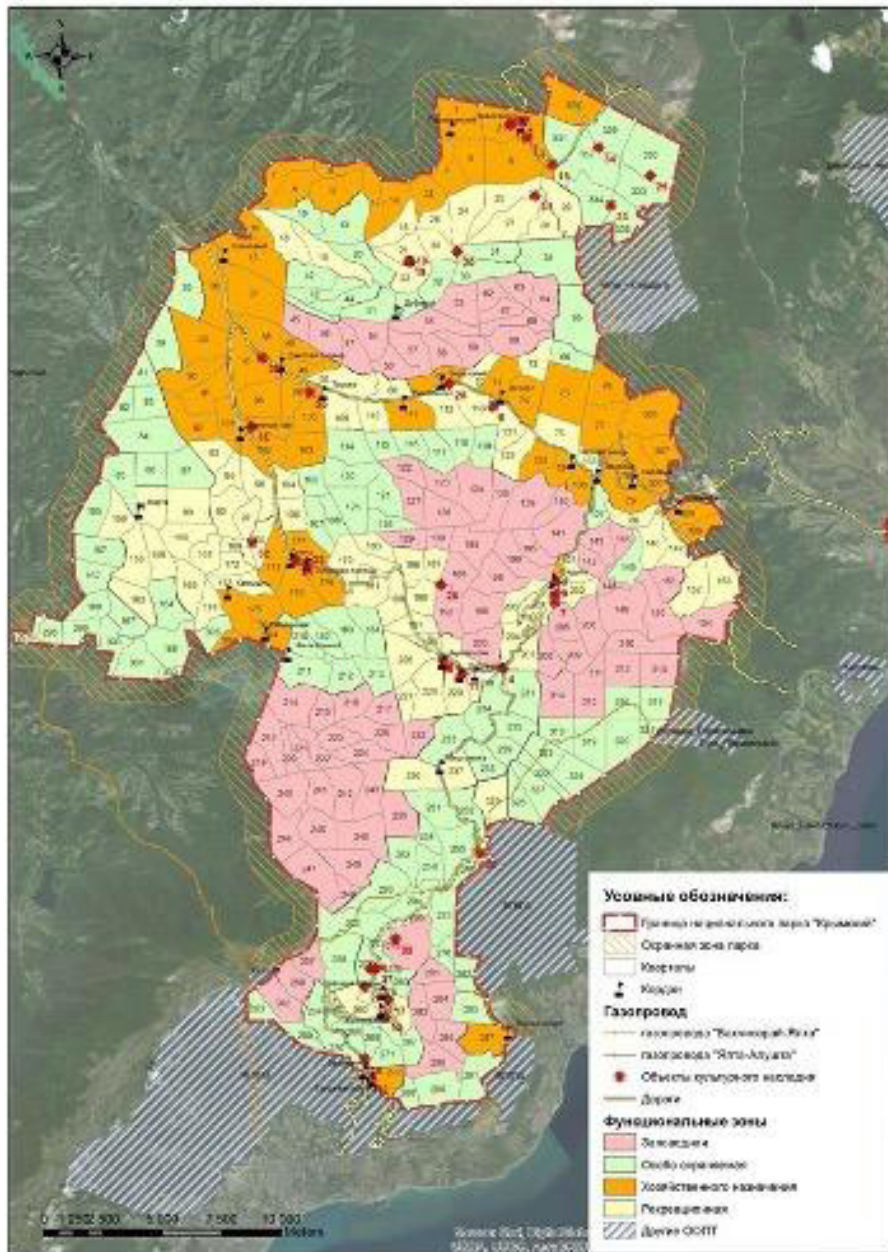
111 <https://qrqo.page.link/ep7FP>

Кримський природний заповідник

Найбільш руйнівним для ПЗФ Криму у роки окупації стало рішення уряду РФ у вересні 2018 року, яким Кримський природний заповідник був реорганізований у національний парк «Кримський». Таке рішення однозначно є небезпечним для території заповідника і безпрецедентним у своєму роді. На відміну від категорії природного заповідника, яка є найсуворішою з усіх і не передбачає жодної господарської діяльності, національні парки мають зонування, в них передбачена ре-

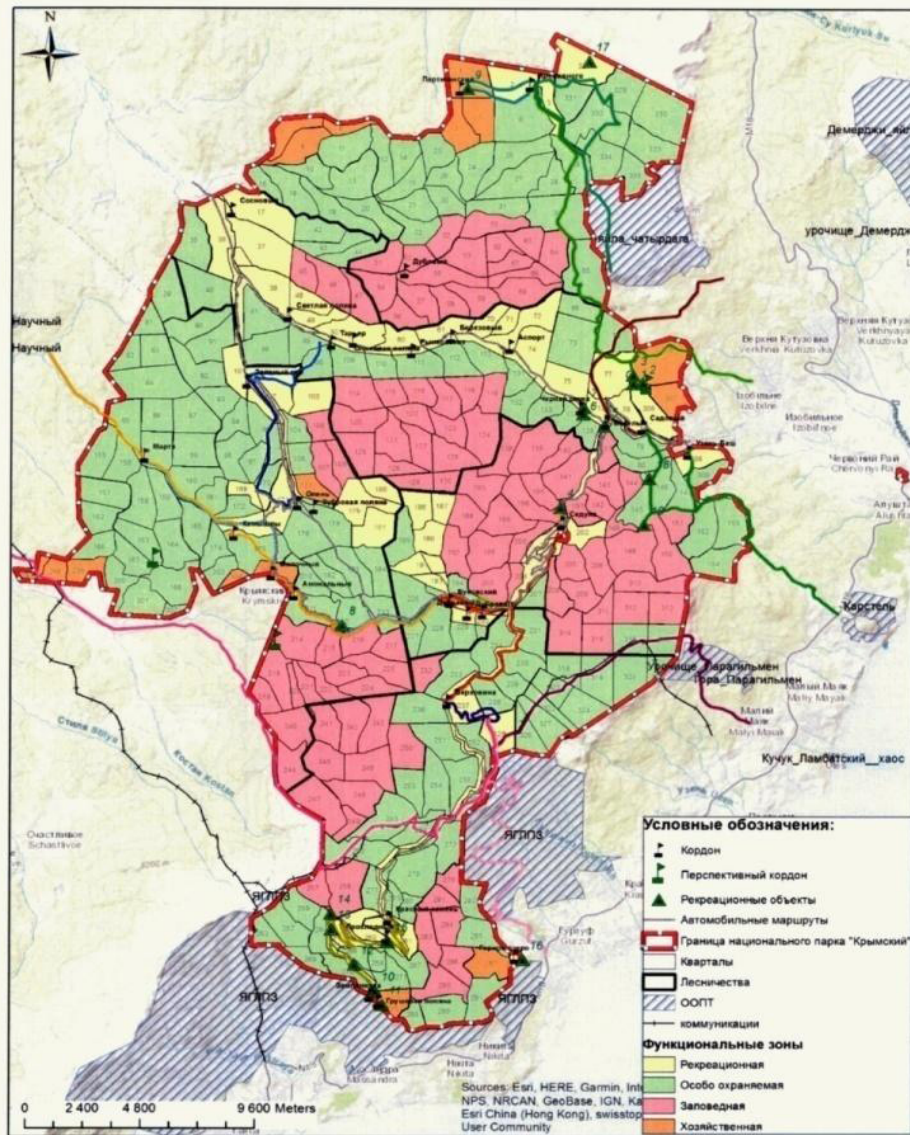
креація, дозволені рубки і навіть будівництво. В минулому ніколи на території України таких реорганізацій не відбувалось.

Тим більше небезпечною реорганізація виглядає саме у випадку із Кримським природним заповідником, що був створений ще 1919 року і є одним з найцінніших територій природно-заповідного фонду України.

Проект зонування НП «Кримський» до обговорення (Джерело: https://www.blackseanews.net/read/162895#_ftn3)

Карта – схема функционального зонирования территории национального парка «Крымский»

Проект зонування НП «Кримський» після обговорення (Джерело: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_341408/a8faf2ee4a11d52280a096b2c8cc43b0a199fb6e)

Проти реорганізації заповідника у національний парк публічно виступили громадські екологічні організації Криму та місцеві вчені (заяву з вимогою не допустити реорганізації заповідника підписали 68 науковців включно з очільником так званої «Кримської академії наук»). За даними Кримської екологічної асоціації «Екологія і Мир», проект реорганізації замовлений новою адміністрацією заповідника і в перспективі призведе до забудови 20%

його території. Ще 7 тисяч гектарів заплановано перевести в рекреаційну (5431 га, 16% від усієї території нацпарку)¹¹² та господарську зони (1606 га)¹¹³. Проектом було заплановано значну розбудову інфраструктури у рекреаційній зоні «нового» національного парку: 4 готельні комплекси, парковки, дороги (35 пішохідних і 9 автомобільних маршрутів, траси для квадроциклів і джипінгу), 9 візит-центрів там, де протягом попередніх 100 років су-

112 www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_341408/1ffc36b011e79ce9bcbca71fdc5e41412613e449a

113 www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_341408/29446282450bbc02178fb1972989896c9b096a55

воро охоронялась дика природа¹¹⁴. Також передбачено збільшити обсяги заготівлі сіна, рубки лісу, збору лікарських трав, грибів, вирощування сільгосппродукції, полювання. Тут варто відзначити, що на етапі обговорення реорганізації планувалось, що господарська зона складатиме 7 000 га і тоді це означало б, що забудова планується практично на половині площі колишнього заповідника¹¹⁵. Член правління асоціації «Екологія і Мир» Андрій Артов у коментарях ЗМІ заявляв, що нацпарк можна зробити на більшій території, лишивши заповідник як його недоторканне заповідне ядро¹¹⁶. Президент «Кримської академії наук» Віктор Тарасенко назвав реорганізацію перемогою «фінансових інтересів», а не бажанням зберегти заповідну територію¹¹⁷. Пропозиція не була взята до уваги урядом у Москві. Широкого громадського обговорення проекту реорганізації заповідника в нацпарк не було і при його прийнятті не радилися з більшістю місцевих експертів¹¹⁸.

Щоб озвучити ці проблеми, 14 червня 2019 року науковці провели спеціальну прес-конференцію в мультимедійному центрі «МІА «Россия сегодня»¹¹⁹. Звернення з вимогою зупинити руйнування заповідника було скероване на «президентську» гарячу лінію, популярну в РФ,¹²⁰ але в прямому ефірі каналу «Россия» 20 червня 2019 року В. Путін не озвучив відповідей саме на них¹²². Проте площу господарської та рекреаційної зон таки в проекті дещо зменшили.

Всі спільні зусилля виявилися практично марними: 13 листопада 2019 року Управління Справами Президента РФ опублікувало Наказ №442 «Об утверж-

дении Положения о национальном парке «Крымский», яким затверджено нову площу заповідника — 34563,5 га.

І хоча була затверджена інша, більш «природоцентрична» карта-схема функціонального зонування території т.з. «національного парку «Кримський», та й вона передбачає зменшення ділянки території для господарської та рекреаційної діяльності з 40% до приблизно 15%, порівняно з проектом. Однак площа заповідної території національного парку і надалі становитиме менше 50%. Ще більше погіршує ситуацію той факт, що заповідна територія існуватиме окремими острівцями поруч із господарськими та рекреаційними зонами. Умовність ліній поділу між територіями господарської та рекреаційної діяльності, територіями з особливою охороною та територіями заповідного призначення означає, що вплив людської діяльності буде відчутний на кожному з них.

114 <https://crimea.ria.ru/society/20190614/1116847374.html?inj=1>

115 <https://www.kommersant.ru/doc/4322680>

116 <https://www.kommersant.ru/doc/4004799>

117 <https://www.kommersant.ru/doc/4322680>

118 <https://www.kommersant.ru/doc/4322680>

119 <https://crimea.ria.ru/society/20190614/1116847374.html?inj=1>

120 <https://crimea.ria.ru/society/20190620/1116878079.html>

121 https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2195464507169053&id=100001165761161

122 <https://qr.go.page.link/mVqZm>

Площа колишнього заповідника зменшується на 9612 га, ніж початкова площа Кримського природного заповідника, адже при реорганізації з нього вилучене відділення «Лебедіні острови» (переведене в статус окремого заповідника). За нашими даними, на відміну від звичного природного заповідника, цей «новостворений» не має штату охорони і тому фактично не функціонує. У випадку із ділянкою морської акваторії, це означає втрату контролю над мисливством та риболовним промислом, який завжди мав значні інтереси на цій ділянці.

Аналіз супутникових знімків дозволив нам виявити установку стаціонарних снастей для лову живих біоресурсів в акваторії Каркінітської затоки, що раніше відносилась до складу заповідника (координати 45.862382°, 33.560974°; 45.853630°, 33.508851°; 45.890758°, 33.615143°; 45.882461°, 33.631158°; 45.856026°, 33.675040° тощо). Розміщення риболовних снастей в межах вилученої із заповідника акваторії станом на 30.09.2016 року зображене на схемі.

Тож, здавалось би отриманий «компроміс» окупаційної влади із природоохоронними організаціями Криму однаково полягав в тому, що 9612 га заповідника вилучено і переведено в зовсім неконтрольований статус, а на площі 7037 га дозволена забудова (сумарно це 37% площі заповідника, яка втратила охоронний режим). При цьому в новому Положенні про національний парк «Кримський» обумовлено, що гранична висота будівель і споруд не повинна перевищувати 12 метрів, а відсоток забудови в межах земельної ділянки не повинен перевищувати 1% від площі.

ПРИЛОЖЕНИЕ к постановлению Правительства Российской Федерации от 13 сентября 2018 г. № 1091	
ПЕРЕЧЕНЬ федеральных органов исполнительной власти, к ведению которых относится особо охраняемые природные территории федерального значения, расположенные в Республике Крым	
Минприроды России	
Государственный природный заповедник "Казантипский" Государственный природный заповедник "Лебяжий острова" Государственный природный заповедник "Опукский" Государственный природный заповедник "Ялтинский горно-лесной" Государственный природный заказник федерального значения "Каркинитский" Государственный природный заказник федерального значения "Малое филофорное поле"	
Минобрнауки России	
Государственный природный заповедник "Карадагский"	
Управление делами Президента Российской Федерации	
Национальный парк "Крымский"	

У 2018 році частина ПЗФ «РК» все ж перейшли в федеральне підпорядкування РФ: це заповідники «Ялтинський гірсько-лісовий», «Опуцький», «Казантипський», «Лебедині острови»¹²³ (ділянка, вилучена зі складу Кримського природного заповідника при його реорганізації у національний парк «Кримський») і «Карадазький», національний парк «Кримський»¹²⁴, а також заказники «Мале філофорне поле» і «Каркінітський». Відповідну «постанову» («Постановление» от 13 сентября 2018 года №1091 «Об особо охраняемых природных территориях федерального значения в Республике Крым»¹²⁵) підписав Д. Медведєв. З їх числа, 10 березня 2020 року¹²⁶ шість ООПТ (чотири заповідника і два заказника) перейшли у відання ФГБУ «Заповідний Крим» — спеціально створеної установи, підпорядкованої Мінприроди РФ; нацпарк «Кримський» — у відання

управління справами президента РФ, а заповідник «Карадазький» — до Міністерства освіти та науки РФ¹²⁷. Між іншим, цим же документом площа Ялтинського гірсько-лісового заповідника скорочена з 14523 до 14459 га, тобто на 36,5 га. Решта заказників і пам'яток природи загальнодержавного значення не підтверджені з невідомих нам причин (8450,7 га).

ФГБУ «Заповідний Крим» створено у листопаді 2019 року. У 2020 році очільник ФГБУ «Заповідний Крим» поновив розмови про обов'язковий платний вхід до заповідників, але, щоб таке рішення не виглядало непопулярним, уточнив, що для жителів «РК» таке відвідування залишатиметься безкоштовним, а для приїжджих — становитиме 200 російських рублів за разове відвідування¹²⁸.

Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник

Однією з проблем кримських заповідників, яка активно обговорювалась ще до окупації, був джипінг¹²⁹ (екстремальні перегони на важкопрохідній техніці або

потужних автомобілях). Такі заходи, порушуючи заповідний режим, організовувались раніше в Опуцькому природному заповіднику¹³⁰ та в національному при-

123 * частина Кримського природного заповідника

124 * таку нову назву надали створеному указом президента В.А.Ющенка національного природного парку «Чарівна гавань» (Указ Президента України від 11.12.2009 № 1037 «Про створення національного природного парку «Чарівна Гавань» — <https://qrqo.page.link/Zihfh>)

125 <http://static.government.ru/media/files/hm6B3I3GTWSz53aGil6KE5FqccSCzYT7.pdf>

126 https://zachestnyibiznes.ru/company/ul/1209100003716_9103093187_FGBU-ZAPOVEDNYY-KRYM

127 <https://qrqo.page.link/j4H7s>

128 <https://m.crimea.ria.ru/society/20201101/1118888532/Dlya-mestnykh-besplatno-vo-skolko-v-Krymu-otsenili-edinenie-s-prirodoy.html?rubric=society>

129 *Джипінг — перегони, ралі, трофі-рейди та інші заходи на важкопрохідній техніці по природних територіях (автомобілі, багі, квадроцикли). Термін не має офіційного визначення став усталеним поняттям лише в контексті заходів, що проводяться на природних територіях. Термін фігурує в рішеннях органів державної влади лише в зазначеному контексті. Джипінг заборонений на території українських об'єктів природно-заповідного фонду низкою нормативних актів. В першу чергу, закон України «Про природно-заповідний фонд України» у статті 16 забороняє «пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування» на території природних заповідників, у статті 18 - для заповідних зон біосферних заповідників, у статті 21 - у заповідних зонах національних природних парків, у статті 24 - у заповідних зонах регіональних ландшафтних парків, а також у статті 30 - у заповідних урочищах. Крім того, доручення Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 12178/26/10-10 від 21.06.2010 року «Щодо обмеження шкідливої діяльності на територіях природно-заповідного фонду» доручає територіальним органам Міністерства утриматись від погодження заходів з використанням автотранспорту на природних територіях.

130 <https://www.youtube.com/watch?v=nQi1APwiRns> (20 сек та 1 хв 14 сек.) <https://qrqo.page.link/cc95n>

родному парку «Чарівна Гавань»¹³¹. Втім, найбільш поширена проблема влаштування автоперегонів завжди стосувалась саме Ялтинського природного заповідника. У 2010-2012 роках з ініціативи політика Євгена Червоненка проходили ралі Prime Yalta Rally¹³² в Криму, які охоплювали територію Кримського природного заповідника і Ялтинського гірсько-лісового природного заповідника. При цьому, дирекція заповідників наголошувала на неприпустимості цих заходів¹³³. Лише у 2011 році захід вдалось не допустити на території заповідника¹³⁴. Але у 2012 він був проведений знову. Після окупації проведення подібних заходів продовжилось.

Положення про Ялтинський гірсько-лісовий заповідник, затверджене в липні 2020 року на федеральному рівні, дозволяє проведення на його території змагань з джипінгу¹³⁵, хоча на території заповідника взагалі має бути заборонене самовільне відвідування. Керівництво самого заповідника заявляє, що, навпаки, максимально знизило навантаження на природу¹³⁶. У Положенні пропонується організувати і обладнати низку екскурсійних екологічних стежок і маршрутів, в тому числі два маршрути для снігоходів, три маршрути для квадроциклів, дві

веломотостежки і один мотомаршрут, роупджампінг «Ай-Петрі» і «Шаан-Кая», джип-тур (джипінг-тури навіть мають свій власний сайт, де офіційно можна замовити послуги¹³⁷!), гірськолижний підйомник і тюбінг.

Експерти асоціації «Екологія і Мир» висловили своє невдоволення з цього приводу. Поява таких маршрутів призведе до руйнування самої ідеї заповідання і формування в суспільній свідомості уявлення про заповідник як про «полігон» для екстремального туризму. Члени асоціації направили звернення до Мінприроди Росії, громадської ради при федеральному відомстві, так званому Комітет з екології та природних ресурсів кримського «парламенту» і керівництву власне керуючої організації «Крим заповідний». Більшість із 76 зон в заповіднику, які тепер відкриті для екстремального туризму, судячи з документів, розташовуються на Лівадійській ділянці заповідника, і ще частина — на Гурзуфській¹³⁸. Можна припускати, що рекреаційне освоєння Ялтинського гірсько-лісового заповідника є продовженням зусиль, які докладали до цього деякі кримські посадовці напередодні окупації в 2011-2013 роках та були пов'язані з персоною тодішнього президента України В.Ф. Януковича¹³⁹.

131 <https://pryroda.in.ua/jeaping/2011/09/15/ekolohy-dzhypy-znovu-yidut-na-tarhankut/>

132 <http://ikrim.net/2012/0909/094607.html>

133 <http://yalta.ura-inform.com/2010/12/10/3421>

134 <http://ikrim.net/2011/0406/2003.html>

135 <https://crimea.ria.ru/society/20200731/1118568346/Privychka-protiv-prirody-pochemu-ekologi-Krymarugayutsya-s-zapovednikom.html>

136 <https://crimea.ria.ru/society/20200731/1118568346/Privychka-protiv-prirody-pochemu-ekologi-Krymarugayutsya-s-zapovednikom.html>

137 <https://jeepingtour.ru/krymskij-zapovednik>

138 <https://crimea.ria.ru/society/20200731/1118568346/Privychka-protiv-prirody-pochemu-ekologi-Krymarugayutsya-s-zapovednikom.html>

139 <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/virok-prirodi-krimu-abo-yak-hotili-deribaniti-prad/>

Окремою проблемою є скидання сміття на території Ялтинського гірсько-лісового заповідника. У 2016 році, після відео, оприлюдненого активістом Сергієм

Псарьовим¹⁴⁰, ЗМІ активно поширювали інформацію про цю загрозу¹⁴¹. На даний момент, ця інформація видалена з російських і кримських ЗМІ.

140 https://www.youtube.com/watch?v=Nxm7tNKkDI4&feature=emb_title

141 <https://ru.krymr.com/a/news/27979218.html> <https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/krymu-ltinskiy-zapovednik-prevratili-svalku-1473512651.html> https://beztabu.net/neizvestnye-v-okkupirovannom-krymu-unichtozhayut-yaltinskij-zapovednik_n5856

Також масштабно почали звозити сміття з м. Керч на територію Караларського регіонального ландшафтного парку.

Відображення заповідних територій у містобудівній документації

Внаслідок визнання РФ Криму як суб'єкта своєї держави, розпочались процеси розробки різноманітної документації, обов'язкової для всіх суб'єктів федерації. Зокрема, в 2015 році Відкрите акціонерне товариство «Російський інститут містобудування та інвестиційного розвитку «Гіпрогор» (Москва) здійснював розробку Схеми територіального планування «Республіки Крим», один з томів якого присвячений питанням охорони природи і природно-заповідного фонду¹⁴². Цей документ, по своїй суті — аналітичний звіт, що демонструє наявну на 2015 рік ситуацію із територіями півострова, що мають особливий природоохоронний статус та окреслює проблеми, пов'язані із їхнім функціонуванням. До таких території автори документа відносять території ПЗФ та водно-болотні угіддя міжнародного значення, що знаходяться під охороною Рамсарської конвенції. Враховуючи відсутність власних рішень «Республіки Крим» в галузі створення нових природоохоронних територій, автори документа повністю керуються наявними в українському законодавстві рішеннями та нормами (рішення про створення

об'єктів ПЗФ, ЗУ «Про ПЗФ», ЗУ «Про екомережу»). Незважаючи на згадані у цьому дослідженні ініціативи керівництва самопроголошеної республіки щодо скорочення мережі ПЗФ півострова, досліджуваний нами документ містить описи всіх 196 об'єктів ПЗФ півострова (з їхнім розподілом на об'єкти загальнодержавного та місцевого значення, як це передбачено українським законодавством). Документ чітко вказує, що Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» передбачено створення на території Автономної Республіки Крим національного природного парку «Сиваський». У документі також подаються описи 23 територій, що зарезервовані під заповідання українськими рішеннями¹⁴³ та наголошується на необхідності їхнього створення. У документі аналізується співвідношення категорій ПЗФ України та ООПТ РФ, оскільки «перебування» Криму в складі РФ потребує зміни категорій відповідно до ФЗ РФ «Про ООПТ». Серед проблем, названих авторами звіту, цікаво відмітити такі:

142 Предложения по охране окружающей природной среды и улучшению санитарно-гигиенических условий, по охране воздушного и водного бассейнов, почвенного покрова, организации системы охраняемых природных территорий. Том 2. Книга 6 (2-й этап) Открытое акционерное общество «Российский институт градостроительства и инвестиционного развития «ГИПРОГОР», Москва, 2015. — 244 с.

143 *Резервування цінних природних комплексів та об'єктів, перспективних для заповідання в Криму відбувалось рішеннями українських органів державної влади (43 нових об'єкти загальною площею 3825 кв. км, а також НПП «Таврида» площею 250 тис. га було передбачено 2 документами 1990-х років: Постановою Президії Верховної Ради Криму «Про розвиток перспективної мережі територій та об'єктів ПЗФ Криму» від 12.04.94 р. № 538–1 та Постановою Верховної Ради АРК «Про резервування цінних природних територій для наступного заповідання» від 5.02.1998 р. № 1438–1. Однак перше було скасовано як «виконане» (з 33 створено лише 3 об'єкти) постановою ВР АРК «Про розширення і впорядкування мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення в Автономній Республіці Крим» від 22.10.2003 р. № 709–3/03. Крім того, приймалися рішення і на державному рівні:

1. Постанова Верховної Ради України № 177/94-ВР від 22.09.1994 р. (проектований природний заповідник «Севастопольський»);
2. Закон України від 21.09.2000 «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000–2015 роки» (НПП «Сиваський», Кримський, «Чатир-Даг», «Саки», біосферний заповідник «Кримський»);
3. Указ Президента України № 1129/2008 від 1.12.2008 р. (НПП «Мис Айя» та «Байдарський»).

■ основна проблема природно-заповідного фонду в «Республіці Крим», на думку авторів — це відсутність проектів землеустрою з організації та встановлення меж об'єктів ПЗФ;

■ підпорядкування ООПТ. Зазначається, що на момент «переходу» Криму до складу Російської Федерації в Автономній Республіці Крим існувало 196 об'єктів, з яких 44 були об'єктами загальнодержавного значення (федерального у розумінні РФ). На погляд проектантів, ці 44 об'єкта повинні бути передані у федеральне підпорядкування)¹⁴⁴;

■ третьою і останньою проблемою виявилось те, що до складу мережі ПЗФ «РК» входять і частини морських акваторій: природно-аквальні комплекси (далі ПАК), що знаходяться в ранзі пам'яток природи місцевого значення. При цьому, в російському законодавстві морські акваторії є зонами федерального підпорядкування, що вимагає зміни категорії і підпорядкування вказаних об'єктів.

Наявність у звіті лише трьох проблем, виявлених в мережі ПЗФ АРК, говорить про низький рівень підготовки документа. Виявити реальні проблеми авторам не вдалося. Задачею, вочевидь, було лише виявлення аспектів, що можуть зробити заповідні території АР Крим перешкодою в реалізації політики РФ на півострові. На користь цієї гіпотези наведемо факт, що в тексті документа двічі фігурує речення «Виходячи з інтересів РФ в галузі оборони і безпеки, межі ООПТ можуть бути скориговані».

Серед пропозицій авторів документа цікаво відмітити таке: «Проекти зі створення нових ООПТ повинні узгоджуватися із зацікавленими міністерствами і відомствами відповідно до законодавством РФ. Необхідно провести паспортизацію

всіх існуючих і запланованих ООПТ і винести на місцевість кордони ООПТ з подальшою постановкою їх на кадастровий облік. При проведенні паспортизації та координуванні кордонів ООПТ, населені пункти, що потрапляють в ООПТ, повинні бути виключені з меж ООПТ». Вказане може мати неабияке значення у випадку зміни меж населених пунктів, а також в частині функціонування РЛП та ЛРП півострова, що частково накладаються на населені пункти. Автори документа наводять пропозиції, направлені на реалізацію регіональної екологічної політики РФ, зокрема в частині заповідної справи:

1. Розробити та затвердити «Генеральну схему регіонального екологічного каркасу Криму».
2. Підвищити ефективність управління існуючими об'єктами і територіями ООПТ Криму, для чого:

■ виконати наукове обґрунтування меж і оцінки сучасного стану об'єктів і територій ООПТ (для тих територіальних і аквальних об'єктів, по яких дані застаріли або ці роботи не виконані до теперішнього часу);

■ підготувати пропозиції щодо приведення природоохоронного статусу існуючих об'єктів ООПТ у відповідність з реальним режимом, значимістю і виконуваними функціями;

■ винести в натуру межі існуючих об'єктів ООПТ;

■ розробити проекти організації території існуючих об'єктів ООПТ (для природних заповідників, регіональних ландшафтних парків, дендро- і зоопарків, ботанічних садів, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва);

144 *Тут важливо відмітити, що замість вказаних в «Схемі...» 44 об'єктів ПЗФ, контроль над якими має бути покладений на Мінприроди РФ, як над об'єктами федерального підпорядкування, федеральний статус був залишений лише за Кримським національним парком (в минулому - частина Кримського природного заповідника), 5 природними заповідниками (один з них - друга частина Кримського природного заповідника) і двома заказниками. Тобто сумарно - 7 територій з 44.

- розробити проекти реконструкції та утримання території існуючих об'єктів ООПТ (для парків-пам'яток садово-паркового мистецтва);
 - розробити методичні рекомендації з економічної оцінки територій і об'єктів ООПТ;
 - обґрунтувати форми і ліміти використання природних ресурсів у межах існуючих об'єктів ООПТ;
 - підготувати методичні вказівки з виявлення, оцінки стану і включенню до ООПТ регіону природних аквально-комплексів прибережної зони Криму;
 - підготувати методичні рекомендації щодо виявлення територій та створення національних і регіональних ландшафтних парків.
3. Розширити мережу існуючих об'єктів і територій ООПТ Криму державного значення, для чого:
- створити об'єкти природно-заповідного фонду державного значення (біосферний заповідник «Лебедині острови», Міжнародний Керченсько-Таманський, природний заповідник «Кіммеріди» (відповідно до Постанови ВР АР Крим від 5.02.1998 р N° 1438-1);
 - розширити територію природного заповідника «Мис Мартьян» до 500 га.
4. Створити нові об'єкти ООПТ у відповідності зі списком зарезервованих територій, для чого:
- провести інвентаризацію та оцінку сучасного стану зарезервованих територій;
 - розробити проекти створення і повні комплекти правовстановлюючих документів нових об'єктів ООПТ;
 - винести межі об'єктів в натуру;
 - розробити та затвердити регламент використання зарезервованих територій з урахуванням інтересів їхніх власників і потенційних користувачів (обґрунтувати пільги, обмеження, ліміти використання природних ресурсів).
5. Провести інвентаризацію сучасного стану територій цінних природних комплексів та об'єктів, перспективних для заповідання та надання частині територій статусу резервних;
6. Створити систему заповідних об'єктів у прибережній зоні Криму, для чого:
- визначити перелік об'єктів, що включаються в ООПТ (затвердивши список зарезервованих і перспективних для заповідання акваторій);
 - розробити пакети правовстановлюючих документів та проекти організації акваторії для створюваних об'єктів;
 - обґрунтувати і винести на затвердження органів держуправління регламент господарського використання прибережної зони моря (з урахуванням природоохоронних обмежень в межах зарезервованих і перспективних для заповідання акваторій).
- Як бачимо з наведених цитат, об'єктом особливої уваги документа є заповідний статус т.з. прибережно-аквально-комплексів в АР Крим, тобто ділянок берега з прилеглою акваторією, де стратегічним є розміщення військових об'єктів.
- Також, ми навели обширну цитату зі Схеми територіального планування «Республіки Крим» для того, щоб можна було порівняти дії керівництва «РК» із затвердженими на рівні РФ федеральними вимогами. Наприклад, це стосується передачі у федеральне підпорядкування територій ПЗФ загальнодержавного значення, з 44 яких було передано лише 7. Крім того, зі складу ПЗФ м.Севастополя, що мали загальнодержавне значення, жоден з них не був збережений в аналогічному статусі і, відповідно, був понижений.

Охорона і вимирання рідкісних видів флори та фауни

Втрата рідкісними видами флори та фауни охоронного статусу. Вимирання видів у зв'язку із діяльністю окупаційної влади Криму (забудови, зміни у водному господарстві).

Для того, щоб впорядкувати роботу з охорони рослинного і тваринного світу та зосередити увагу на тих видах, які її найбільше потребують саме зараз, у всьому світі складають переліки видів флори і фауни, збереження яких знаходиться під загрозою. Такі види включають до «червоних книг», або «червоних списків». Офіційний старт видової охорони у світі дало створення першого світового «Червоного списку» Міжнародного Союзу Охорони Природи (1963). Реакцією на цей документ стало започаткування періодичного видання «червоних книг» в окремих державах, до яких включають види, потреба охороняти які визнана кожною окремою державою.

Головним і єдиним діючим на законодавчому рівні механізмом охорони видів в Україні є Червона книга України (ЧКУ). Як зазначено у Відомостях Верховної Ради України (2002), Закон України «Про Червону книгу України» (2002) визначає режим охорони видів, включених до ЧКУ. Списки видів, включені до ЧКУ, затверджені Наказом Міністерства охорони

нарколиків навколишнього природного середовища України від 17.06.2009 № 313 «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» (542 види) та Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 17.06.2009 № 312 «Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ)» (826 видів). Серед видів, включених до ЧКУ, значна частина трапляється на Кримському півострові. Так, в Криму (включно з м. Севастополь) є 37,4% видів рослин, 57,8% грибів і лишайників і 57,8% тварин з числа всіх, включених до ЧКУ. Ареал майже половини з них для України обмежується Кримом, а 44 види рослин, один вид лишайника та 19 видів тварин є вузькоендемичними¹⁴⁵ і трапляються лише у Криму і більше ніде у світі (таблиця 1).

	Види ЧКУ, ареал який охоплює Крим		Види ЧКУ, які в Україні представлені лише в Криму			Загалом видів в ЧКУ
	число видів	% від кількості в ЧКУ	число видів	% від кількості в ЧКУ	кримські ендеміки	
Рослини	268	37,4%	137	19,1%	44	717
Гриби	63	57,8%	24	22%	1	109
Тварини	318	58,7%	96	17,7%	19	542
Сума	649	47,5%	257	18,8%	64	1368

¹⁴⁵ Ендемік — вид живих організмів, поширений лише на невеликих територіях.

Вузькоендемичними називають види, що зустрічаються лише в окремих, відомих місцях, нерідко такі види можуть бути лише однією популяцією (як наприклад цикламен Кузнецова, що зустрічається лише в заказнику «Куболач» у Криму)

Наявність виду у списках ЧКУ автоматично визначає суму збитків, нанесених державі знищенням такого виду, або середовища його існування. Суми таких збитків нараховуються відповідно до такси, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 07.11.2012 р. № 1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)». Таксу за шкоду, заподіяну червонокнижним видам, стягують разом зі штрафом, який сплачують згідно статті 90 Кодексу України про адміністративні правопорушення («Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України»).

Окупація Криму та прийняття 11.03.2014 «Декларації про незалежність» Автономної Республіки Крим та міста Севастополя¹⁴⁶ і 21.03.2014 Федерального конституційного закону Російської Федерації №6-ФКЗ «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя»¹⁴⁷ призвело до втрати наявних законодавчих умов охорони природи, які були до років окупа-

ції. Тобто види, що охоронялись у Криму українським законодавством — більше не охороняються.

Перспективи (на час окупації) подальшої охорони реальні лише для видів, які одночасно фігурують в ЧКУ та Червоній книзі Російської Федерації (ЧК РФ). Загалом, ЧК РФ включає 435 таксонів тварин¹⁴⁸ та 676 видів рослин та грибів¹⁴⁹. Це значно менше видів, ніж охороняється в Україні. Тим більше, площа РФ в 28 разів більша за площу України і до ЧК РФ вибрані види з усієї площі держави. При цьому, підходи до вибору охоронюваних видів суттєво відрізняються і тому, очевидно, що найбільш унікальні види, що зустрічаються лише в Криму — не включені і не могли бути включені до ЧК РФ. Тобто все найбільш цінне — втратило охоронний статус. Певна частина видів, включена до ЧК РФ, перекривається з переліками видів ЧКУ, що трапляються в Криму (таблиця 2, залишивши більшість видів, що охороняються на півострові українським законодавством, без охоронного статусу). Загалом, 9,5% всіх видів, що занесені до ЧК РФ дійсно зустрічаються в Криму, проте це не найбільш унікальні види, а такі що в Криму трапляються на краю ареалу, або такі, що в цілому мають дуже широкий ареал¹⁵⁰.

146 http://www.rada.crimea.ua/news/11_03_2014_1

147 <http://www.rg.ru/2014/03/22/krym-dok.html>

148 Красная книга Российской Федерации (животные) / РАН; Гл. редкол.: В.И. Данилов-Данильян и др. — М.: АСТ: Астрель, 2001 - 862 с.

149 Красная книга Российской Федерации (растения и грибы) / Министерство природных ресурсов и экологии РФ; Федеральная служба по надзору в сфере природопользования; РАН; Российское ботаническое общество; МГУ им. М.В. Ломоносова; Гл. редкол.: Ю.П. Трутнев и др.; Сост. Р.В. Камелин и др. — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. — 885 с.

150 Списки кримських охоронюваних видів, що одночасно наявні і в ЧК РФ та ЧКУ:

1. Рослини (загалом 50 видів):

Водорості — 2 види (*Siphonocladus pusillus*, *Stilophora tenella*); Папоротеподібні — 1 (*Asplenium adiantum-nigrum*); Голонасінні — 3 (*Juniperus excelsa*, *J. foetidissima*, *Taxus baccata*); Покритонасінні — 44 (*Galanthus plicatus*, *Leucojum aestivum*, *Stembergia colchiciflora*, *Crithmum maritimum*, *Prangos trifida*, *Eremurus spectabilis*, *Onosma polyphylla*, *Crambe koktebelica*, *C. steveniana*, *Euonymus nana*, *Calystegia soldanella*, *Cladium mariscus*, *Calophaca wolgarica*, *Globularia trichosanthera*, *Crocus speciosus*, *C. tauricus*, *Tulipa schrenkii*, *Colchicum umbrosum*, *Cephalanthera damasonium*, *C. longifolia*, *C. rubra*, *Cypripedium calceolus*, *Epipogium aphyllum*, *Himantoglossum caprinum*, *Limodomm abortivum*, *Ophrys apifera*, *O. oestrifera*, *Orchis mascula*, *O. militaris*, *O. purpurea*, *O. pallens*, *O. provincialis*, *O. punctulata*, *O. simia*, *Stevieniella satyrioides*, *Traunsteinera globosa*, *Paeonia tenuifolia*, *Glaucium flavum*, *Elytrigia stipifolia*, *Stipa*

	Видів, всього в ЧК України	Перекриття ЧК України і ЧК РФ відносно видів, що охороняються в Криму			Видів, всього в ЧК РФ
		видів, шт	% кримських видів від загальної кількості в ЧК України	% кримських видів від загальної кількості в ЧК РФ	
Рослини	268	50	23	8,2	610
Гриби	63	7	11	11	66
Тварини	318	49	15	11	435
Загалом	649	106	16	9,5	1111

Вирубки зникаючих дерев

В першу чергу варто зупинитись на трьох видах дерев, що зустрічаються в Криму і охоронялись Червоною книгою України. Це Сосна Станкевича (*Pinus*

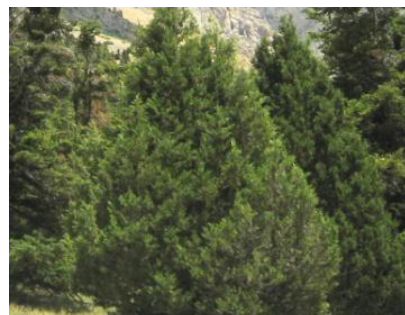
stankewiczii (Sukacz.) Fomin), Ялівець високий (*Juniperus excelsa*) та Ялівець смердючий (*Juniperus foetidissima*)

Сосна Станкевича
(<https://hvorast.ru/sosna/sosna-stankevicha/>);

Ялівець високий
(https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Juniperus_excelsa_Antalya_3.jpg);

Ялівець смердючий
(https://commons.wikimedia.org/wiki/Juniperus_foetidissima#/media/File:Juniperus_foetidissima,_Alada%C4%9Flar_Mountains_2.jpg)

syreitschikowii, *S. pennata*, *Zingeria biebersteiniana*, *Cymbosasma borysthena*, *Atropa belladonna*).

2. Гриби та лишайники — 7 видів (*Grifola frondosa*, *Clatrus ruber*, *Clavariadelphus pistillaris*, *Hericium coralloides*, *Mutinus caninus*, *Sparassis crispa*, *Lobaria pulmonaria*).

3. Тварини (загалом 49 видів): Безхребетні — 10 (*Aпax imperator* Leach, *Saga pedo*, *Calosoma* (s.str.) *sycophanta*; *Carabus* (*Pachystus*) *hungaricus*, *Lucanus cervus* cen/us, *Rosalia alpina*, *Brachycerus sinuatus*, *Omissus abietinus*, *Xylocopa* (*Xylocopa*) *valga*, *Bombus* (*Thoracobombus*) *armeniacus*); Риби — 2 види (*Acipenser nudiventris*, *Huso huso*); Земноводні — 1 вид (*Triturus karelinii*); Птахи — 30 видів (*Pelecanus onocrotalus*, *Phalacrocorax aristotelis*, *Ph. pygmaeus*, *Rufibrenta ruficollis*, *Anser erythropus*, *Cygnus bewickii*, *Aythya nyroca*, *Circus macrourus*, *Buteo rufinus*, *Circaetus gallicus*, *Aquila rapax*, *A. heliaca*, *A. chrysaetos*, *Aegyptius monachus*, *Gyps fulvus*, *Falco cherrug*, *F. peregrinus*, *Anthropoides virgo*, *Otis tarda*, *Tetrax tetrax*, *Burhinus oedicnemus*, *Himantopus himantopus*, *Recurvirostra avosetta*, *Haematopus ostralegus*, *Lanis ichthyaetus*, *Numenius tenuirostris*, *N. arquata*, *Glareola nordmanni*, *Sterna albifrons*, *Bubo bubo*); Ссавці — 8 видів (*Rhinolophus hipposideros*, *Rh. fennemquinum*, *Myotis blythii*, *M. emarginatus*, *Nyctalus lasiopterus*, *Vormela peregusna*, *Tursiops truncatus*, *Phocoena phocoena*).

Сосна Станкевича зустрічається лише у Криму. У природних умовах вона зростає в двох районах: у західній частині Південного Криму, поблизу мису Айя (недалеко від м. Балаклави, урочища Аязьма, Батилиман, Ласпі), та у східній частині півострова — поблизу міста Судака (гора Сокіл, урочище Новий Світ, мис Ай-Фока). Формує три локальні популяції, розміром приблизно 10-30 га, дерева різновікові, максимальний вік понад 200 років.

Обидва види ялівців поширені не лише в Криму, а значно ширше, по надморських гірських масивах Середземноморського басейну. Проте, в Україні зустрічаються лише на окремих ділянках Кримських гір. Ялівці відомі багатьом українцям (та й росіянам) по суверінам, зроблених із запашних дощечок, зрізів стовбура ялівців, або навіть — по запашних подушечках з їхньої тирси. Ефірні олії, що виділяє деревина ялівців, зробила їх надпопулярною сировиною для сувенірної продукції. При цьому, ялівці ростуть дуже повільно і можуть мати значний вік. Середня тривалість їх життя близько 600 років. У Криму були знайдені дерева, вік яких був від 1000 до 2000 років. Найстаріший екземпляр ялівцю високого було в районі мису Сарич на висоті Гугерджін. Його вік — дві тисячі років, об'єм стовбура

4,9 м, висота 15 м. Цей екземпляр фахівці вважають найстарішим деревом в Україні та Європі¹⁵¹. Неподалік, в урочищі Батилиман було знайдено шістнадцять дерев цього виду віком понад 1000 років. Одне дерево має вік 1400 років, два — по 1300 років, одне — 1200 років, одне — 1100 років, інші дерева по 1000 років. Об'єм стовбурів від 2,50 м до 3,45 м, висота 8-12 м. Таким чином, було виявлено, що в урочище Батилиман на площі близько 4 га росте відразу 16 дерев, що мають вік 1000–1400 років¹⁵².

Внаслідок окупації Криму, сосна Станкевича втратила охоронний статус, ялівці ж — ні, адже обидва вони занесені також до ЧК РФ. Втім, досвід років окупації показав, що охоронний статус для кримських реліктових дерев є для РФ умовністю. Як кримські¹⁵³ так і російські¹⁵⁴ інформаційні ресурси активно запрошують до Криму, рекламуючи сувеніри з ялівцю та їхні антисептичні властивості. А виявлений одного разу випадок продажу сувенірів, виготовлених насправді не з ялівця — викликав шквал обурення кримської преси¹⁵⁵.

Відомі випадки підпилювання стовбурів ялівців, щоб вони самі всихали, або zalивання зони коренів бензином¹⁵⁶.

151 www.ukrinform.ua/rubric-society/1092421-naystarshiy_u_vrop_yalvets_roste_v_krimu_963371.html

152 https://www.conifers.org/cu/Juniperus_excelsa.php

153 <https://ok-crimea.ru/krym/stati/2020/6393/prirodnyie-antiseptiki-kryima-mojjevelnik/>

154 <http://www.russia-open.com/regions/south/1459/suvinir/2017/03/31/Suveniry-iz-mozhzhvelnika-i-rakushek.phtml>

155 <https://gazetacrimea.ru/news/na-krimskih-rinkah-prodaut-syveniri-iz-falshivogo-mojjevelnika-29158/>

156 <https://crimea.mk.ru/politics/2019/02/15/kto-zashhitit-krym-ot-vyrubki-mozhzhvelnikov.html>

Підпилений ялицець у ліменській долині.

Джерело: <https://crimea.mk.ru/politics/2019/02/15/kto-zashhitit-krym-ot-vyrubki-mozhzhvelnikov.html>

Окремим питанням є плутанина, яку викликала поправка, прийнята російським міністерством екології щодо сосни кримської. Дійсно, було видано Наказ Міністерства природних ресурсів і екології Російської Федерації від 20.12.2018 №678 Про внесення зміни до Переліку (список) об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги Російської Федерації (станом на 1 червня 2005 року), затверджений наказом Міністерства природних ресурсів Російської Федерації від 25.10.2005 № 289¹⁵⁷. Вид є типовим для Криму, але спорадично зустрічається на території РФ, де занесений до Червоної книги. Визнання російським урядом

Криму як федеральної одиниці РФ, автоматично поширило на його територію російську ЧК, а отже всі кримські сосни автоматично стали охоронюваними. Навіть будівництво траси «Таврида» стало вимагати вирубки колосальної кількості цих дерев. Щоб уникнути конфлікту, саме по ініціативі підконтрольної влади «РК», було прийнято поправку, згідно з якою сосна кримська зберігає охоронюваний статус на всій території РФ, крім окупованого Криму.

ЗМІ сприйняли цей документ як підставу до масштабних рубок¹⁵⁸, хоча для будівництва траси рубки вже були здійснені,

157 <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201903220032>

158 <https://ru.krymr.com/a/rastashat-nash-krym-eti-varvary-iz-krymskih-setey/29865262.html>; <https://ru.krymr.com/a/sosna-krymskaya-iskluchenie-iz-krasnoy-knigi/29856756.html>; <https://ru.krymr.com/a/news-v-minekologii-kryma-rasskazali-o-prichinah-isklucheniya-krymskoi-sosny-iz-spiska-ohranyaemyh-dereviev/29847969.html>; <https://ru.krymr.com/a/news-anons-krym-ne-zashitit-krymskuu-sosnu/29856489.html>;

а сосна як не мала охоронного статусу до окупації, так і не отримала його після неї. Втім, за цим розголосом зовсім випала з уваги сосна Станкевича, яка дійсно є унікальним таксоном, дуже вузько поширеним лише у Криму. Дані з відкритих джерел свідчать, що знищення цього виду також відбувалось, тепер вже без-

перешкодно¹⁵⁹.

Хоча, маємо зазначити, що «виключення» сосни кримської з Червоної книги для території Криму відразу призвело до масового її продажу у передноворічний період вже у перші ж дні після скасування охоронного статусу. Зафіксовані також факти продажу сосни Станкевича¹⁶⁰.

Вимирання представників фауни

Найбільш вражаючими наслідками змін, викликаних новою політикою Криму є вимирання деяких видів тварин, що до недавня мешкали лише на півострові. найбільш відомим є випадок, описаний дослідником з Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України І. О. Балашовим.

Йдеться про знищення молюсків: завиток Муллена (*Vertigo moulinsiana*) та куколка лучна (*Pupilla pratensis*), описане дослідником у міжнародному науковому виданні «Tentacle»¹⁶¹. *Vertigo moulinsiana* є одним із найбільш зникаючих видів молюсків у Європі: він включений до Додатка II Оселищної Директиви ЄС, Міжнародний червоний список IUCN, Європейський Червоний список та численні регіональні та національні червоні списки. Найбільшою загрозою для цих

видів є зміна гідрологічних умов водойм та зволжених земель навколо них у Криму, в місцях, де ці види зустрічаються¹⁶². *Vertigo moulinsiana* в Україні вперше був знайдений у 2008 році на ділянці площею близько 0,01 км², в 2 км на північ від села Тернівка, Балаклавського району Севастополя. Тут, в урочищі П'ята Балка, у великому яру вздовж струмка, розміщено кілька джерел і два невеликі ставки, серед грабового лісу (координати 44°35'55 33°45'36, висота 400 м)¹⁶³. Аналогічне місцезорозташування і загрози зафіксовані і для *Pupilla pratensis*.

Під час дослідження у 2011-2012 рр., після виявлення популяцій цих рідкісних видів, було підготовлено обґрунтування щодо їх включення до Червоної книги України (буде включено лише у видання, яке планується у 2021 році¹⁶⁴.

159 <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/tavrida-proti-prirodii/>; <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/damokliv-mech-sho-zagrozhuje-prirodnim-skarbam/>; <https://krym.depo.ua/ukr/krym/okupanti-nischat-ta-prodayut-chervonoknizhni-dereva-bilya-tavridi-20180310739922>;

160 <https://ru.krymr.com/a/vyrubka-krymskoj-sosny/30339985.html>

161 Balashov I. Threatened land snails *Vertigo moulinsiana* and *Pupilla pratensis* are recently extinct in Crimea // *Tentacle*. – 2016. – 24. – P. 35-37. — <https://qrgo.page.link/RMVbh>

162 Cameron, R.A.D., Colville, B., Falkner, G., Holyoak, G., Hornung, E., Killeen, I., Moorkens, E., Pokryszko, B.M., von Proschwitz, T., Tattersfield, P. & Valovirta, I. 2003. Species accounts for snails of the genus *Vertigo* listed in Annex II of the Habitats Directive: *V. angustior*, *V. genesii*, *V. geyeri* and *V. moulinsiana* (Gastropoda, Pulmonata: Vertiginidae). *Heldia* 5: 151-170.

Cuttelod, A., Seddon, M. & Neubert, E. 2011. European Red List of non-marine molluscs. Publications Office of the European Union, Luxembourg. x + 97 p.

163 Balashov, I.A. & Palatov, D.M. 2011. First record of *Vertigo moulinsiana* (Gastropoda, Pulmonata) for Ukraine on the territory of the Crimea. *Vestnik Zoologii* 45(1): 11-17

164 Balashov, I.A. 2012a. Conservation of terrestrial molluscs in Ukraine: state, problems, trends. *Naukovi zapysky Ternopilskogo universytetu. Serija: Biologija* 51(2): 24-32

Balashov, I. 2013. The first finding of *Pupilla pratensis* for Ukraine in the Crimean mountains with remarks on its conservation status and differences from *Pupilla muscorum* (Stylommatophora, Pupillidae). *Ruthenica* 23(2): 181-185.

Використавши дослідження українських вчених, обидва види у 2015 році включили до Червоної книги «РК»¹⁶⁵. Проте, на той час місце їх виявлення вже було знищено. Тепер можна констатувати що завиток Муллена (*Vertigo moulinsiana*) вимер повністю в Криму і загалом в Україні, а куколка лучна (*Pupilla pratensis*) була згодом виявлена в іншому локалітеті, але

повністю вимерла в описаному вперше місцезнаходженні.

Оселище, яке населяли обидва види молюсків, було повністю зруйноване будівництвом великої дамби та каскадом ставків. Інша частина повністю засипана сухим ґрунтом. Джерела зарегульовані та забетоновані.

Місцезнаходження популяції рідкісних молюсків у 2009 та 2015 роках
(фото І.Балашов)

Місцезнаходження популяції рідкісних молюсків у 2009 та 2019 роках
на супутниковому знімку

165 Красная книга Республики Крым. Растения, водоросли и грибы / Отв. ред. д.б.н., проф. А. В. Ена и к.б.н. А. В. Фатерыга. – Симферополь : ООО «ИТ «АРИАЛ», 2015. – 480 с.

Окремо варто додати, що загрозу збереженню рідкісних видів можуть становити проекти перекидання гірських річок для питного і сільськогосподарського використання у рівнинному Криму. Це питання поки не є вивченим, проте становить реальну загрозу, в тому числі для вимирання видів, які зустрічаються винятково у гірських річках Криму.

Втрати води кримськими річками може призвести до погіршення умов існування не лише фонових, поширених видів, але й рідкісних, таких, що зустрічаються лише в Криму і знаходяться під загрозою вимирання. Всі вони занесені до Червоної книги України. Такими в Криму є прісно-

водні риби Шемая кримська (річки Чорна, Кача, Бельбек, Альма), Рибець малий (річки Чорна, Салгир, Біюк-Карасу) та Марена кримська (річки Альма, Кача, Аян, Бельбек, Чорна, Салгир, Учан-Су); тритон Кареліна (у гірсько-лісовій та передгірській частинах) та три види комах, личинки яких розвиваються у гірських річках: Красуня блискуча кримська (*Calopteryx splendens taurica*), Гептагенія Самоха (*Heptagenia samochoi*), Екдіонурус єдиний (*Ecdyonurus solus*).

Всі названі види є маловивченими, реальний стан їх збереження на цей час невідомий.

Вирубки дерев

Промислові рубки дерев в лісах. Масові вирубки зелених у містах для забудови. Застосування несумісних з кліматичними умовами Криму стандартів озеленення міст північних регіонів РФ.

Вирубки лісів або інших насаджень у Криму не відносяться ні до ключових проблем регіону, ні до специфічних проблем. На півострові ні до окупації, ані після неї не практикували промислових рубок з метою заготівлі деревини. Всі ліси півострова переважно віднесені до категорій природоохоронних, захисних та рекреаційних.

Звертаючись до офіційної статистики¹⁶⁶, можна відмітити що лісистість Криму становить 10,7% (291171 га).

95% лісових земель Криму (278641 га) вкриті лісами і ще трохи менше 5% — території, на яких потенційно може бути проведено лісорозведення або кам'яни-

сті осипи, які віднесені до лісових земель, але які непридатні для лісівництва.

Ліси поділяються на категорії: захисні ліси (60,5%; 176234 га), рекреаційно-оздоровчі (21,8%; 63749 га) та ліси природоохоронного, наукового та історико-культурного призначення (17,6%; 51128 га).

Фактично, Крим є єдиним регіоном в Україні де не відбувалася промислова заготівля лісу. До цього часу 58% лісів Криму (168923 га) є стиглими або перестиглими¹⁶⁷ (з них 2,4% хвойних). Лише у Криму за таких показників вдавалось зберегти ліси без суцільних вирубок, чим варто завдячувати статусу курортних земель.

Вирубка ялівців в околицях Бахчисарая, 2019

(Джерело: <https://twitter.com/KrimRt/status/1204399951616380929>)

166 Довідник з лісового фонду України за матеріалами державного обліку лісів станом на 01.01.2011. Державне агентство лісових ресурсів України, 2011.

167 Стиглими або перестиглими лісами в лісівничій термінології вважаються ліси, що досягли віку, в якому їх максимально ефективно можна використати для потреб заготівлі деревини, тобто вони досягли максимального об'єму деревини, але в деревах ще не почався процес дуплоутворення та інші природні процеси, що підтримують біорізноманіття, але призводять до втрати деревини товарного вигляду. Таким чином, можна умовно вважати, що стиглі та перестиглі ліси - це ліси в гарному природному стані, зазвичай старовікові. Такі ліси мають особливу природоохоронну цінність.

Компенсаційні насадження у м. Симферополі (Джерело: <https://twitter.com/KrimRt/status/1202578136376004608>)

Будь-які рубки, що відбувались як до початку окупації, так і після неї, були малозначимими, хоча й переважно незаконними. Зокрема відомі випадки пов'язані:

- з вирубкою окремих дерев ялівця високого для виготовлення сувенірів;
- вирубки туристами для розведення багать;
- розчисткою ділянок під забудову (як на узбережжі так і в міських парках);
- будівництва траси «Таврида».

Такі випадки ми розглядаємо у відповідних розділах нашого дослідження. Вони не мають спільного походження і стосунку до лісової політики. Окремо варто згадати ситуацію щодо вирубки «сосни кримської», «занесеної до Червоної книги», коли утворилась плутанина щодо трактування виду «сосна кримська», оскільки один вид кримських сосен занесений до Червоної книги України, а другий — до

Червоної книги Російської федерації. В розділі про охорону видів ми розкриваємо детально цю ситуацію.

Попри невеликий обсяг рубок в Криму, маємо зазначити, що кожен з відомих випадків набував значного резонансу у ЗМІ та соціальних мережах.

Варто зазначити, що випадки самовільних вирубок подекуди носили дійсно значний обсяг і навіть підконтрольна Росії Прокуратура Криму порушувала кримінальні справи, які, втім, завершилися констатацією неможливості встановити особи порушників. Так, у 2016 році великого розголосу набула справа про вирубку спочатку 21¹⁶⁸, а потім 871 дерев ялівця колючого у регіональному ландшафтному парку «Бахчисарай»¹⁶⁹, у 2019 році порушена кримінальна справа підконтрольною РФ Сакською прокуратурою за несанкціоновану вирубку, здійснену під самовільну забудову¹⁷⁰.

Втім, найбільш масштабні втрати дерев у населених пунктах Криму відбуваються через зміну політики зеленого господарства. За час окупації в більшості міст були сформовані нові комунальні підприємства, які «освоюють» бюджетні кошти і з цією метою штучно примножують кількість робіт. Зокрема, велика кількість здорових дерев вирубується, а на їх місці висаджуються нежиттєздатні молоді саджанці. Працівниками новостворених комунальних підприємств є переважно особи з російських міст, розміщених у значно більш північних широтах, де такі дії можуть мати сенс, проте які є абсолютно шкідливими і безглуздими в умовах кримського клімату¹⁷¹.

Резонанс навколо численних вирубок (саме у містах) знайшов відгук з боку підконтрольної Росії влади Криму. У зв'язку із цим у 2019 році С. Аксьонов заявив¹⁷²,

168 <https://ru.krymr.com/a/news/28041093.html>

169 <https://ru.krymr.com/a/news/28088830.html>

170 <https://ru.krymr.com/a/pochemu-v-krymu-unichtozhayut-zelenie-nasazhdeniya/29754602.html>

171 <https://ru.krymr.com/a/pochemu-v-krymu-unichtozhayut-zelenie-nasazhdeniya/29754602.html>

172 <https://www.facebook.com/aksenov.rk/posts/1395950080578447>

Вирубка кипарисів в Ялті, 2019 (Джерело: twitter.com/KrimRt/status/1195303029454647296)

Вирубка дерев у м. Севастополі, 2019 (Джерело: twitter.com/KrimRt/status/1200770779996151808/photo/2)

Вирубка вікових ялин в Алушті, 2019 (Джерело: twitter.com/KrimRt/status/1204367509874511872/photo/1)

що будь-які рубки дерев муніципалітети надалі повинні узгоджувати із урядом самопроголошеної республіки¹⁷³.

Втім, кейсів дуже багато і більшість з них пов'язані з забудовами. Так, у 2017 році в Гаспрі вирубили ялівці для будівництва паркана навколо маршруту «Сонячна стежина»¹⁷⁴, у 2018 році тут таки в Гаспрі резонансною була справа щодо вирубки 200-річних ялівців та фісташок поряд із санаторієм «Ясна поляна». Є відомості, що деяким деревам було до 1000 років¹⁷⁵. В урочищі «Ласпі» знищують ялівці для приватного будівництва экс-міністра оборони України П. Лебедева¹⁷⁶. А у Симеїзі цілий ялівцевий парк перетворили на котеджне містечко¹⁷⁷, а на іншій ділянці ялівці знищили для установки торгового

МАФу¹⁷⁸. У 2020 році ялівці вирубили в смт Нікіта¹⁷⁹ та в інших місцях. В усіх випадках — під забудову. Найбільшими, відомими з відкритих джерел випадками, є вирубки у 2020 році 1650 дерев поряд з Ак-Мечеттю¹⁸⁰ та вирубка 4 гектарів ялівцю для виготовлення деревної щепи у Севастополі¹⁸¹.

Реагуючи на це, працівники кримських наукових установ підготували серію обґрунтувань, щоб надати охоронний статус місцям зростання червонокнижних дерев, яким загрожує забудова. Передусім йдеться про Ліменську долину¹⁸². Втім, підконтрольна Росії влада Криму не оголосила запропоновані території природоохоронними.

173 <https://ru.krymr.com/a/derevyam-gavan-ne-perejit-iz-krymskih-setey/30326427.html>

174 <http://https://ru.krymr.com/a/28724648.html>

175 <https://ru.krymr.com/a/29258606.html>

176 <https://ru.krymr.com/a/29097113.html>

177 <https://ru.krymr.com/a/news/28249355.html>

178 <https://ru.krymr.com/a/shag-k-ekokatastrofhe-v-krymu-unichtozhaut-mozzhevelniki/30418043.html>

179 <https://ru.krymr.com/a/news-yalta-mozzhevelnik/30459378.html>

180 <https://ru.krymr.com/a/news-krym-nezakonno-virubili-les/30512819.html>

181 <https://ru.krymr.com/a/news-krym-v-sevastopolye-za-virubku-mozzhevelnika-grozyat-oshtafovats/30520106.html>

182 <https://crimea.mk.ru/politics/2019/02/15/kto-zashhitit-krym-ot-vyrubki-mozhzhhevelnikov.html>

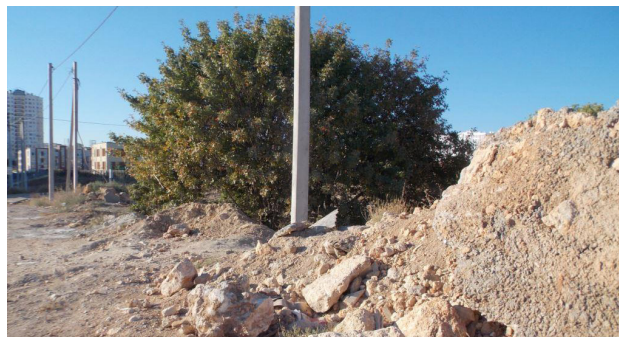
Вирубка 668 ялівців 20.03.2020 у м. Севастополі. Джерело: <http://ecosev.ru/3078-sevprirodnadzorom-presecheno-unichtozhenie-mozhzhvelnika>

Єдиним публічним виявленням політичної волі підконтрольної Росії влади Криму щодо захисту дерев від вирубки став захист фісташкового гаю у м. Севастополі в бухті Омега. Фісташка туполиста занесена до Червоної книги України (а також Червоної книги РФ) і законних підстав її вирубати бути не може. Вирубка розпочалась ще у 2019 році¹⁸³ і 17 жовтня того ж року з цього інциденту розпочався судовий процес за позовом підконтрольного РФ Головного управління природних ресурсів і екології Севастополя до під-

контрольного РФ міського управління архітектури і містобудування¹⁸⁴. Всупереч генеральному плану міста, забудовник «Декор» запланував будівництво кількох багатопверхових будинків. Роком пізніше Севприроднадзор подав ще один позов, в якому оскаржив зміну цільового призначення земельної ділянки¹⁸⁵. Тим часом забудовник влаштував в фісташковому гаю звалище і провокує паркування автомобілів, з метою довести втрату територією природної цінності¹⁸⁶.

Джерело: ru.krymr.com/a/photo-fistashkovaya-roscha-v-sevastopole-okazalas-pod-ugrozoi-vyrubki/30632544.html

Перетворення фісташкового гаю на звалище, 2020.
Джерело: <https://ru.krymr.com/a/news-sevastopol-fistashkovaya-rosha-svalka-parkovka/30803623.html>

183 <https://ru.krymr.com/a/news-sevastopol-fistashkovaya-rosha/30626413.html>

184 <https://ru.krymr.com/a/news-krym-sud-v-sevastopole-nachal-rassmatrivat-delo-o-zastroike-fistashkovej-roshchi/30222867.html>

185 <https://ru.krymr.com/a/news-sevastopol-sud-fistashkovaya-rosha/30928509.html>

186 <https://ru.krymr.com/a/news-sevastopol-fistashkovaya-rosha-svalka-parkovka/30803623.html>

Станом на 26 листопада 2020 року так званий арбітражний суд м. Севастополя заморозив обидва судові процеси¹⁸⁷.

На жаль, коли йдеться про окремі дерева, реєстру яких ніколи не було, оцінити збитки від вирубок неможливо. Втім, цілком можна говорити, що тенденція масової вирубки рідкісних видів дерев (як для заготівлі сувенірної сировини, так і з метою розчистки ділянок під забудову)

розпочалась з 2017 року і тривала до кінця 2020 року включно. Передусім, це означає, що в останні роки в окупованому Криму значно послабився контроль за дотриманням природоохоронного законодавства. З якихось причин, Російська Федерація послабила нагляд за дотриманням федерального законодавства на території окупованого Кримського півострова.

Вирубка ялівців в Гаспрі. Деревя такого розміру мають вік декілька століть.
Джерело: https://www.youtube.com/watch?time_continue=322&v=uJkEIT9vGaU&feature=emb_title

187 <https://ru.krymr.com/a/news-krym-fistashkovaja-rostcha/30970553.html>

Забудова природних територій

Передача цінних природних територій під забудову. Бетонування пляжів, перегородження парканами приватних землеволодінь доступу до води. Використання природних територій Криму як місця розвитку рекреаційної інфраструктури збройних сил РФ.

Традиційний статус Криму як курорту державного значення протягом радянського часу і згодом — в роки незалежності України, стримував стихійну забудову. Містобудівне планування не передбачало неконтрольовану приватну забудову, споруди, що псували б краєвиди. Крім того, цьому сприяла також і напружена ситуація з водопостачанням і очищенням каналізаційних стоків.

Втрата ж контролю України над Кримом дала поштовх стихійній забудові. Тимчасово, можливості такої забудови видались перспективними багатьом підприємцям і посадовцям, що сприяли наданню земельних ділянок під забудову, адже територій, придатних для забудови, дійсно багато і значна їх частина є рекреаційно привабливими. У зв'язку з будівництвом траси «Таврида» на півострові налагоджено видобуток необхідних будівельних матеріалів. Тим більше, як слідує з інших розділів нашого дослідження, на території Криму почали масово використовувати воду ґрунтових горизонтів, а також несанкціоновано скидати каналізаційні стоки як в море, так і в природні території на суходолі. Все це зробило забудову тимчасово вигідною ідеєю. Проте проблеми із забрудненням моря каналізаційними стоками та колосальні

загрози втрат питного водопостачання роблять цю ідею дуже наближеною до стрімкого банкрутства: місцеві жителі, що традиційно заробляють на життя лише за рахунок надання рекреаційних послуг відпочиваючим, повністю втрачають таку можливість. Втрата інтересу відпочиваючих до поїздок «на море», в якому більше не можна безпечно купатися, і де більше нема цілющих джерел - неминуче означає банкрутство для багатьох жителів Криму. Окремою частиною проблеми є колосальні обсяги розбудови об'єктів військової інфраструктури та баз відпочинку для російських військовослужбовців.

Так чи інакше, до кінця 2020 року відбулась велика кількість нових забудов, частина з яких за своїми наслідками для довкілля, а також резонансністю заслуговують на окремий розгляд. Також, наголосимо, що очевидний інтерес окупаційної влади Криму до забудови природних територій легко відстежити не лише за супутниковими знімками і згадками в ЗМІ, а й наприклад за суперечкою між окупаційними адміністраціями Криму і Севастополя щодо 400 гектарів привабливих земельних ділянок, плани на забудову яких мають підконтрольні владні органи обох адміністративних одиниць¹⁸⁸.

М. Севастополь, урочище Ласпі

Забудова торкнулась урочища Ласпі у Севастополі¹⁸⁹, що є територією, резервованою для створення природно-заповідного фонду рішеннями українських органів влади і навіть згідно обіцянок

окупаційної влади мала стати заказником¹⁹⁰. Втім у реальності в урочищі виділено 1500 земельних ділянок під приватну забудову¹⁹¹.

188 <https://ru.krymr.com/a/zemelnaya-oborona-sevastopolya-spornie-granitsy-s-krymom/29587161.html>

189 <https://ru.krymr.com/a/news/28757921.html>

190 <https://ru.krymr.com/a/news/28499515.html>

191 <https://ru.krymr.com/a/news/28499473.html>

У 2018 році (8 лютого) рішенням севастопольських органів влади частина урочища отримала статус заказника¹⁹². Проте за нашими відомостями, це лише відволікає увагу від забудови решти території. За офіційною версією підконтрольного керівництва Севастополя, заказник створений з метою не допустити забудову територій, наданих українською владою¹⁹³ (власне, тим самим керівництвом, яке лишилось незмінним). Дійсно, не акцентуючи увагу на персонах, які надавали земельні ділянки, у 2018 році у судовому порядку велика кількість ділянок була «повернута» у «державну» власність Криму¹⁹⁴. Проте ділянки окремих власників з заказника були вилучені і судових процесів щодо них не розпочинали¹⁹⁵. В результаті забудова продовжується у вигляді великих об'єктів, вигідних керівництву підконтрольної влади, а дрібні ділянки приватних власників «повернуті» Криму, щоб не псувати рекреаційні якості нових об'єктів будівництва. Тому попри очевидно позитивну новину про створення заказника і про вилучення приватних ділянок начебто для створення заказника, вважаємо, що зазначений процес початково переслідував зовсім інші цілі, а саме заробіток на окремих потужних рекреаційних закладах, що також є новобудовами.

У Севастополі станом на 2018 рік розробили новий генплан, обговорювати який із громадою міста фактично не стали, адже генплан розроблений переважно в інтересах великих забудовників¹⁹⁶. Де-

партамент містобудування і архітектури окупованого Севастополя навіть розробив спеціальний закон¹⁹⁷, згідно з яким немає потреби залучати місцеве населення до обговорення генплану міста. Між іншим, навіть російський інститут містобудування і інвестиційного розвитку дав негативний висновок на проект генплану¹⁹⁸. Попри те, що громадське обговорення все ж відбулось, скоро стало відомо, що російське законодавство не вимагає повторно демонструвати генплан та звітувати про внесені після обговорення зміни.

Тому згідно з новим генпланом, земля роздається лише крупним інвесторам¹⁹⁹, а згідно з новими розпорядженнями в окупованому Севастополі крупним інвесторам ділянки передають навіть без проведення торгів²⁰⁰. Втім, крупні російські компанії не заходять до Криму через санкції і врешті забудова опинилась в руках невеликої кількості місцевих олігархів²⁰¹. Саме ситуація з урочищем Ласпі є яскравою ілюстрацією цього. Також, існують інші випадки вилучення ділянок на узбережжі у дрібних власників, окрім ситуації в урочищі Ласпі²⁰². За деякими відомостями, ділянки, отримані фізичними особами рішеннями української влади звільняють для того, щоб передати російським військовим²⁰³. Наприклад у Севастополі в 2020 році за рахунок природних територій вже оформлено документацію для будівництва 22 будинків для російських військових²⁰⁴.

192 <https://crimea.ria.ru/society/20180208/1113802427.html>; <https://qrgo.page.link/Y7s9i>

193 <https://sevastopol.su/news/teatr-distancirovaniya-ot-sudby-laspi-novye-skazki-sevastopolya>

194 https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8#cite_note-26

195 <https://ru.krymr.com/a/29032518.html>

196 <https://ru.krymr.com/a/29314361.html>

197 <http://new-sevastopol.com/news/id/24027>

198 <https://ru.krymr.com/a/29314361.html>

199 <https://ru.krymr.com/a/29237137.html>

200 <https://sevizakon.ru/assets/files/zakproekty/19-426.pdf>

201 <https://ru.krymr.com/a/29237137.html>

202 <https://ru.krymr.com/a/29105741.html>

203 <http://meridian.in.ua/news/28354.html>

204 <https://ru.krymr.com/a/news-sevastopol-dereviya-rossiikie-voennye/30678480.html>

Байдарська долина

У 2020 році стало відомо про наміри окупаційної влади забудувати ділянки у Байдарській долині²⁰⁵. Тут важливо відмітити, що йдеться про територію природно-заповідного фонду²⁰⁶. Забудовник

через суд намагається змінити статус заповідної території на землі забудови. Поступово долина забудовується. Так, в зону потужної забудови перетворилось розміщене тут селище Підгірне²⁰⁷.

Меганом

Ще одним епіцентром варварської забудови став мис Меганом, що також є природоохоронною територією. Тут планується будівництво «центру юних діячів мистецтв» артцентром «Таврида», що реалізується за особистої підтримки В. Путіна²⁰⁸. Місцеві жителі Судака активно виступають за збереження природоохоронної території. Створені спеціальні групи у соцмережах²⁰⁹.

Арт-форум розпочав роботу вже у 2019 році але в цілому проект забудови лише починається. Для того щоб реалізувати вже виконані частини плану забудови, окупаційна влада змінила охоронну зону заповідної території²¹⁰ та виділила ділянки під забудову²¹¹. Окрім знищення природи мису Меганом, існує загроза порушення водопостачання м.Судака²¹².

Ай-Петрі

Окупаційна міська адміністрація Ялти представила «держраді» окупованого Росією Криму проект благоустрою плато

Ай-Петрі, який передбачає фінансування в розмірі понад 200 млн рублів²¹³.

Тиха Бухта

Наміри забудови Тихої Бухти гольф-клубом висловив особисто скандальний російський телеведучий Д. Кисельов, у якого в Коктебелі з українських часів є маєток. Пропозиція побудувати на березі Тихої бухти гольф-поле він озвучив на прес-конференції з нагоди відкриття ювілейного 15-го джазового фестивалю Koktebel Jazz Party²¹⁴.

Поряд з майбутнім гольф-клубом, починаючи з 2020 року розпочалось будівництво готельного комплексу площею 3 га²¹⁵. Окупаційна адміністрація Феодосії негайно відреагувала на публікацію, розмістивши на офіційному сайті міста повідомлення про вручення представнику власника застереження про недопущення порушення земельного і місто-

205 <https://sevastopol.su/news/v-sevastopole-sud-reshaet-sudbu-baydarskoy-doliny>

206 <https://ru.krymr.com/a/kak-zapovednyi-ugolok-kryma-okazalsa-pod-ugrozoy-kommercheskoy-zastroiki/30852464.html>

207 <https://ru.krymr.com/a/podgornoe-v-bajdarskoj-doline-prevrashenie-v-kottedzhnyj-poselok/30286852.html>

208 <https://ru.krymr.com/a/pod-sudakom-prodoljaetsa-zastroika-zapovednogo-mysa-meganom/30906661.html>

209 <https://www.facebook.com/groups/meganomsos>

210 <https://ru.krymr.com/a/sudakskie-aktivisty-protiv-zastroiki-mysa-meganom/30451456.html>

211 <https://ru.krymr.com/a/rossiyskaya-zastroika-mysa-meganom-sudak/30071146.html>

212 ru.krymr.com/a/sudakchane-protiv-art-foruma-tavrida-i-zastroiki-mysa-meganom/30719886.html

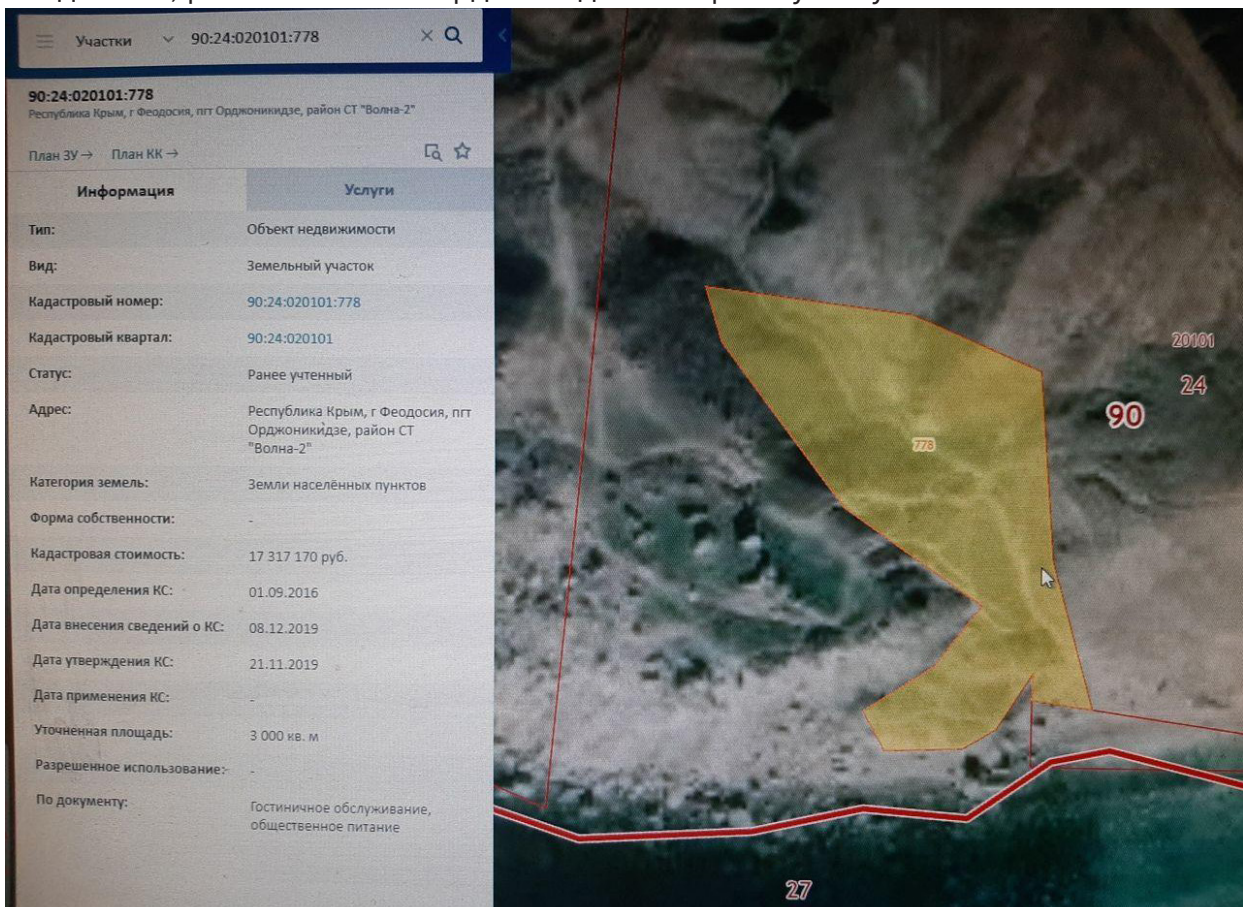
213 <https://www.blackseanews.net/read/128693>

214 <https://www.blackseanews.net/read/133628>

215 <https://www.blackseanews.net/read/171245>

будівного законодавства: «В даний час адміністрацією міста проводиться аналіз наданих представником власника документів на земельні ділянки, право власності на які виникло до 2011 року, а також матеріалів, що є в розпорядженні адміністрації. За результатами проведеного аналізу документів будуть вжиті заходи в рамках чинного законодавства, в тому числі в судовому порядку»²¹⁶. Згідно із записами Єдиного державного реєстру нерухомості, нинішнім власником земельної ділянки, розташованої в Орджонікід-

зе, в районі СТ «Волна-2», є такий собі Олександр Володимирович Прогнімак, який зареєстрував права на цю землю в вересні 2020 року. Вперше кадастровий номер ділянки площею в 3 тис. кв.м було присвоєно в червні 2011 року. Вид дозволеного використання — «Готельне обслуговування і громадське харчування». Кадастрова вартість була визначена в 2016 році і дорівнює 17,3 млн. рублів²¹⁷. О. Прогнімак був відомий раніше по намірах забудови ландшафтного заказника «Острів Жуків» у Києві²¹⁸.

Забудова також розпочалась навколо джерела «Лягушка» в охоронній зоні Карадазького заповідника²¹⁹ (йдеться про самовільну забудову²²⁰), на схилах гори

Аскеті на Балаклаві²²¹, у Національному парку «Чарівна Гавань», у Караджинській бухті²²².

216 <https://www.blackseanews.net/read/171245>

217 <https://www.blackseanews.net/read/171245>

218 <https://prognimak.net/?cat=1>; <https://kievpravda.com.ua/news/4976f896c6117/>

219 <https://ru.krymr.com/a/pochemu-rossiyskie-vlasti-ne-mogut-spravitsa-so-skandalnoy-stroiko-v-karadagskom-zapovednike/30689833.html>

220 https://gorod24.online/simferopol/news/141780-naplevali_na_vseh_nezakonnaya_stroyka_vozle_karadaga_vozobnovlena.html

221 <https://nts-tv.com/news/nad-balaklavoy-u-kreposti-chembalo-neizvestnyy-kho-31782/>

222 <https://nts-tv.com/news/sevastopolskikh-uchyenykh-prosyat-pomoch-sokhranit-25238/>

Проект забудови в Караджинській бухті. Джерело: <https://img.nts-tv.com/photo/14a/79f/14a79f0d338797997a07649747ecf10b.jpeg>

Пляжі

Окремою проблемою є освоєння пляжів. Окупаційна влада активно роздає пляжі під забудову або у користування російським військовим. Так, у 2020 році Севастопольська окупаційна влада віддала у користування Міноборони РФ 10 гектарів із пляжем «Толстяк»²²³. В одному лише Севастополі з 2015 року кількість пляжів зменшилась з 50 до 34²²⁴.

В багатьох місцях південного узбережжя Криму нові власники прибережних територій встановили паркани навколо своїх ділянок, що не лише перегородили підхід до моря, але й закрили повністю огляд на нього²²⁵.

Окремо варто згадати і про проект створення багатокілометрових бетонних на-

бережних по західному узбережжю Криму, що вже почав реалізовуватись²²⁶.

Варто додати, чому в нашому дослідженні міститься розділ про забудову. Навіть для пересічних людей є очевидним негативним фактором для довкілля забудова в горах, лісах, на берегах річок. Найчастіше як місцеві жителі, так і ЗМІ наголошують на шкоді забудов, коли вони призводять до вирубки дерев або до перекриття доступу до берегів. Кримська специфіка забудов останніх років дещо інша і вона не зрозуміла більшості пересічних людей, що не є професійними біологами. Йдеться передусім про забудову та огороження парканами морського узбережжя. Певним чином, саме така ді-

223 <https://ru.krymr.com/a/stroitelnie-kozni-rossijskih-voynnyh-v-sevastopole/30696627.html>

224 <https://ru.krymr.com/a/kak-rossiya-lishayet-krymchan-dostupa-k-pliajam/30710354.html>

225 <https://ru.krymr.com/a/29266495.html>

226 <https://ru.krymr.com/a/plyazhi-krym-otdyh-zastroika/31044321.html>

Паркани в районі Ялти та Лівадії. Джерело: <https://ru.krymr.com/a/29266495.html>

яльність викликає найбільший резонанс серед жителів Криму та у місцевих ЗМІ. Проте, нам не вдалось знайти жодного інформаційного повідомлення з поясненням реальної біологічної шкоди від такої діяльності.

Шкода, що наноситься природі забудовою морського узбережжя та огороженням його парканами, має кілька складових:

1. Фізичне знищення природних оселищ (біотопів). Часто прибережні скелі, нагромодження каміння, а також піщані і галечні пляжі всіх типів є унікальними природними оселищами, що протягом року використовуються багатьма видами живих істот, переважна більшість яких має дуже специфічні вимоги до місць мешкання (інакше кажучи — не можуть мешкати більше ніде).
2. Більшість видів дрібних тварин (переважно безхребетних) населяють зволожені верхні шари субстрату пляжу та зони прибою. Ці тварини є надзвичайно важливим джерелом харчування для багатьох видів перелітних птахів. Під час сезонних міграцій такі перелітні птахи зупиняються на кримському узбережжі для перепочинку та харчування перед важким перельотом через море. Проте втрата можливості харчуватись в місцях, запрограмованих для кожного виду тисячоліттями, через забудову і бетонування, може стати лімітуючим фак-

тором для можливості подолати переліт через море.

3. Більше того, більшість незабудованих пляжів в періоди міграції зазвичай залишаються безлюдними і тому придатні для використання птахами у критичні періоди життя. Проте забудовані пляжі для диких птахів вже не є місцем, зручним для зупинки під час перельоту.
4. Створення набережних і парканів навколо «приватних» пляжів обмежують пересування наземних тварин (переважної більшості видів ссавців, плазунів, земноводних, а також молодих особин багатьох видів птахів, земноводних, плазунів, комах, тощо), що легко стає причиною їх загибелі як на обмеженому набережному пляжі, так і на дорозі, відгородженій парканом. Потрапивши в таку пастку, велика кількість тварин починає рухатись вздовж антропогенної перешкоди і з великою вірогідністю гине.

Таким чином, забудова пляжів, як і інших природних територій, є фактором збіднення біорізноманіття та реально призводить до зменшення популяцій диких видів тварин та рослин, а також оселищ (екосистем), що також бувають рідкісними (Додаток).

Додаток

Резолюція 4 Бернської конвенції визнає необхідність охороняти природні оселища (біотопи), занесені до списків Резолюції. Даний документ Україна імплементує в рамках реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом²²⁷. В тому числі, до охоронюваних типів морських узбережь належать:

А Морські оселища

A1 Скелі та інші тверді субстрати в літоральній зоні

A1.1 Абразійні прибережні скелі з високою інтенсивністю прибою

A1.11 Угрупування двостулкових молюсків та/або вусоногих ракоподібних

A1.2 Абразивні скелі в літоральній зоні із помірним впливом хвиль

A1.22 Двостулкові молюски та бурі водорості на помірно відкритих берегах

A1.4 Особливі типи скель у літоральній зоні

A1.44 Угрупування прибережних печер та скельних навісів

A2 Відклади у літоральній зоні

A2.2 Піски та мулисті піски у літоральній зоні

A2.3 Мулисті відклади в літоральній зоні

A2.4 Змішані відклади в літоральній зоні

A2.5 Прибережні солончаки та засолені зарості очерету

A2.6 Відклади в літоральній зоні, на яких домінують водні покритонасінні

A2.61 Зарості морських трав на прибережних відкладах

A2.7 Прибережні біогенні рифи

A2.72 Угрупування мідій на прибережних відкладеннях

A3 Скелі та інші тверді субстрати в зоні інфраліторалі (верхня сублітораль)

A4 Скелі та інші тверді субстрати в зоні циркуліторалі (нижня сублітораль)

A5 Відклади у субліторальній зоні

A6 Глибоководне морське дно

A6.9 Гідротермальні джерела, холодні просочування (сипи), гіпоксичні та безкисневі оселища морських глибин

A6.91 Редуковані глибоководні оселища

A6.911 Холодні просочування (сипи) на глибоководному морському дні

В Прибережні оселища

V1 Прибережні дюни та піщані береги

V1.1 Піщані пляжі лінії прибою

V1.3 Рухомі приморські дюни

V1.4 Стабільні приморські дюни з трав'яною рослинністю («сірі дюни»)

V1.6 Чагарники на приморських дюнах

V1.7 Прибережні дюнні ліси

V1.8 Мокрі та вологі міждюнні улоговини

V2 Прибережна галька

V2.1 Галькові пляжі лінії прибою

V2.3 Верхні галькові пляжі з розрідженою рослинністю

V3 Скелясті кліфи, виступи та береги, у тому числі супралітораль

V3.3 Скелясті кліфи, виступи та береги з покритонасінними рослинами

227 Тлумачний посібник оселищ Резолюції №4 Бернської конвенції, що знаходяться під загрозою і потребують спеціальних заходів охорони. Перша версія адаптованого неофіційного перекладу з англійської (третього проекту офіційної версії 2015 року) / А. Куземко, С. Садогурська, О. Василюк. – Київ, 2017. – 124 с. https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/tlumachny-posibnyk_EmeralgNet.pdf

Вплив на природу Криму будівництва Керченського мосту і траси «Таврида»

Негативні екологічні наслідки будівництва мосту для Керченської протоки та Азовського моря. Руйнування природних територій при прокладанні траси «Таврида». Створення нових кар'єрів для видобутку будівельних матеріалів та використання високотоксичних матеріалів.

Безумовно, найбільш масштабними перетвореннями, що відбулись на Кримському півострові за роки окупації, є спорудження та введення в експлуатацію Керченського мосту, що поєднав Таманський та Керченський півострови та відкрив сухопутне сполучення Криму з Російською Федерацією, а також будівництво траси «Таврида», покликаної поєднати основні міста Криму та об'єкти військової сфери із новоствореним мостом. Поява таких об'єктів інфраструктури, що мають дійсно історичний масштаб, потягло за собою низку як прямих так і опосередкованих змін — від фізичного знищення колосальних площ природних територій (в тому числі і таких, що мають охоронний статус) та початку розбудови інфраструктури

навколо новозбудованої магістралі; і до стрімкого розвитку мережі кар'єрів з видобутку будівельних матеріалів та підприємств з їх обробки. Нарешті, найбільшою загрозою майбутнього є можливі зміни у біорізноманітті та гідрогеологічних умовах Керченської протоки та всього Азовського моря.

Попри значні економічні вигоди, що їх у короткому наближенні принесло Криму спорудження мосту (після встановлення фактичної ізоляції від материкової України), в далекоглядній перспективі збитки можуть мати більший масштаб і прогресуватимуть у часі.

Керченський міст

Транспортний перехід через Керченську протоку, що складається з двох розташованих поруч один з одним мостів — залізничного й автомобільного, які сполучають Керченський і Таманський півострови через острів Тузлу й Тузлинську косу було відкрито 15 травня 2018 року²²⁸ (автомобільну частину), 25 грудня 2019 року (залізничний — для пасажирського транспорту) і 30 червня 2020 року (залізничний — для вантажного транспорту). За відомостями ЗМІ попередній кошторис проєкту становив 150 млрд

рублів на будівництво транспортного переходу, 86 млрд рублів на підготовчі роботи і 51 млрд рублів на будівництво під'їзних доріг²²⁹. Проте, на момент пуску першої черги мосту він коштував 227,9 млрд рублів (приблизно \$4 млрд)²³⁰. Таке колосальне капіталовкладення, безумовно, має для РФ передусім геополітичне та військове виправдання. Це зрозуміло не лише з масштабів фінансування, а й з логіки розбудови периферійної інфраструктури, що супроводжувала проєкт від початку. Крім того, як буде сказано

228 <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/15/7180351/>

229 <https://ria.ru/20140605/1010792003.html>

230 <https://nv.ua/ukr/biz/publications/skilki-koshtuvav-rosiji-krimskiy-mist-istoriya-budivnictvo-fakti-2469958.html>

нижче, будівництво мосту призвело до широкого спектру загроз екологічного і соціального змісту, якими було цілковито знехтувано на етапі будівництва. Серед інших, варто також згадати припущення деяких аналітиків про те, що конфігурацію та основні параметри моста було навмисне спроектовано таким чином, щоб створювати максимальні перешкоди свободі судноплавства в Керченській протоці та Азовському морі. Ширина і висота основного прольоту істотно нижче таких у мостів, побудованих у світі в останні десятиліття (включаючи інші мости, зведені на території Росії) — це дозволяє обмежити розмір суден, які могли б заходити в українські порти Азовського моря, а також значною мірою спрощує можливість для РФ повністю контролювати та в будь-який час перекривати прохід. Автомобільний міст штучно занижений, щоб невеликі судна не могли пройти під його опорами, і також повинні були йти через основний прохід. Таким чином, РФ отримує повний контроль над входом в Азовське море, може в будь-який зручний для себе момент закрити його (як у випадку з інцидентом 25 листопада 2018 року), може використовувати ці можливості для гальмування розвитку економіки східної України²³¹. Тут також можна додати, що

у шельфі Азовського моря знаходяться родовища нафти та газу. Зі зведенням мосту через Керченську протоку ситуація буде ускладнена тим, що, вишки не можна буде відбуксирувати з Азовського моря, їх параметри не дозволять пройти під аркою моста. Неочевидним екологічним блоком цієї діяльності є практично повна ізоляція акваторії значної частини Чорного і Азовського морів від присутності суден будь-яких інших держав, окрім РФ. Як буде сказано нижче, в розділі про мілітаризацію, ця обставина була використана для розгортання масштабних військових навчань у Чорному морі, які в свою чергу є одним з найбільш руйнівних для дикої природи наслідків окупації.

Тут важливо згадати про існування чинного на цей час Договору між Україною і Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки²³² (Договір ратифіковано Законом N 1682-IV від 20.04.2004 року²³³), що у Статті 3 передбачає спільну діяльність у галузі судноплавства, включаючи рибальство, захист морського середовища та екологічну безпеку. Тобто всі екологічно шкідливі дії в протоці та відносно акваторії Азовського моря, є порушенням зазначеної угоди.

Будівництво Керченського мосту на острові Тузла (Джерело <https://www.youtube.com/watch?v=q7BkheD02rk>; <https://www.youtube.com/watch?v=CTS-1qbjmgY>)

Будівництво мосту суттєво звузило саму Керченську протоку. З боку Тамансько-

го півострова було створено суцільний насип, що фактично приєднав до півос-

231 <https://echo.msk.ru/blog/aillar/2331095-echo/>

232 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text

233 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-15>

трова острів Тузла (можна навіть сказати, фактично знищив його²³⁴, при тому що острів мав неабияку природну цінність: за даними автора клопотання на створення заказника на о.Тузла к.б.н. В.П. Коломійчука²³⁵, тут зростало в тому числі 5 видів Червоної книги України²³⁶)²³⁷. З боку Кримського півострова було збудовано

вано насип близько 1300 м²³⁸ та близько 5000 м — з боку Таманського півострова. Перекриття протоки такими насипами, без сумніву вплинуло на гідрологічні процеси в протоці, прибережні течії та міграцію планктону. На жаль, вивчити ці зміни абсолютно неможливо дистанційними засобами.

Острів Тузла на супутникових знімках 2009 та 2019 років (Джерело: Google Earth)

В травні та серпні 2015 року в Керчі відбулися громадські слухання, на яких місцевими жителями та науковцями було наголошено на шкоді мосту для природи острова Тузла як проектного об'єкту природно-заповідного фонду.

Цікаво відмітити, що з російського боку природоохоронні інтереси так само були проігноровані при будівництві мосту, адже воно відбулось через територію, важливу для птахів, виділену на міжнародному рівні²³⁹. Для того, щоб оминати процедуру екологічної експертизи, Держдума РФ прийняла окремий закон (№221-ФЗ від 12 липня 2015 року)²⁴⁰ та внесла зміни до законодавства про еко-

логічну експертизу, землевпорядкування, заповідні території, Водного і Земельного кодексів²⁴¹, адже не порушивши їх всіх, не можна було збудувати мостовий перехід. Згідно з «підлаштованим» під будівництво мосту законодавством, роботи можна було розпочинати, взагалі не чекаючи висновків експертизи.

Протягом всього періоду будівництва мосту Прокуратурою Автономної Республіки Крим (в Україні) здійснюється процесуальне керівництво у кримінальному провадженні за фактом порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України) суб'єктами господарської діяльності під час будівництва транспортного

234 <https://hromadske.radio/ru/podcasts/kyiv-donbas/prirodnaya-ekosistema-ostrova-tuzla-unichtozhena-ekolog-pavel-goldin>

235 https://www.botany.kiev.ua/doc/aref_kolomiychuk.pdf; Коломійчук В. П. Острів Тузла: уходящая натура // Мелитопольский краеведческий журнал, № 7, 2016, с. 79-84

236 <https://ru.krymr.com/a/27581584.html>, <https://ru.krymr.com/a/27613837.html>

237 <https://ru.krymr.com/a/news/27612238.html>

238 <https://ru.krymr.com/a/27488118.html>

239 <http://datazone.birdlife.org/site/factsheet/22188>

240 <http://www.garant.ru/hotlaw/federal/636935/>

241 Ромащенко М. І. Наслідки будівництва мостового переходу в Керченській протоці на гідроекологічний стан прилеглої частини Чорного та Азовського морів / М. І. Ромащенко, С. А. Шевчук, М. В. Яцюк // Меліорація і водне господарство. - 2018. - № 2. - С. 85-93. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mivg_2018_2_14

переходу до півострову Крим через Керченську протоку, що спричинило тяжкі наслідки природному навколишньому середовищу. За наданою прокуратурі інформацією фахівців, масштабні роботи можуть перетворити Азовське море в Чорноморську затоку. Різка зміна хімічного складу води призведе до загибелі багатьох живих організмів, у тому числі, дельфінів, які занесені до Червоної книги. За інформацією Інституту водних проблем і меліорації НАН України, орієнтовні збитки, заподіяні оточуючому середовищу Чорного та Азовських морів при будівництві Керченського мосту, за умови необхідності кріплення морських берегів, становитимуть щонайменше 10 млрд грн²⁴².

Варто відмітити, що під час будівництва мосту показово було озвучено про проведення так званого переселення

рідкісних тварин і навіть рослин з зони будівництва мосту²⁴³. На фотографіях²⁴⁴, оприлюднених як акція «переселення», зображені студенти і школярі в футболках «Інститут економіки и землепользования». Такий інститут нам не відомий. Про завершення «переселення жаб і полозів» в публічній площині доклали особисто В.В. Путіну²⁴⁵ (хоча на фото зображені школярі із рослинами в руках). Втім, рідкісна фауна в зоні будівництва мосту представлена не лише рослинами, натомість дельфінами, рибами і крабами у морській акваторії а також птахами, що пролітають над протокою. Уявити переселення зазначених груп тварин було би досить дивно.

Говорячи про наслідки будівництва Кримського мосту, ми можемо виділити низку загроз, які можна обґрунтувати без лабораторних досліджень.

Гідрологія

Змістовне дослідження впливу будівництва Керченського мосту на гідрологію Керченської протоки та Азовського моря було підготовлене фахівцями Інституту водних проблем та меліорації НААН України у 2018 році²⁴⁶. Природа Азовського моря унікальна через свої гідрогеологічні особливості. Протягом року відбуваються значні сезонні коливання рівня води, її солоності, динаміка течій. Влітку вода прогривається до 30 С,

а взимку море може повністю замерзати²⁴⁷. Внаслідок погіршення водообміну, влітку температура моря ставатиме вищою, а взимку - нижчою, а це істотно погіршить льодовий режим²⁴⁸. Дослідження, проведені у лютому 2017 року за даними NASA, показали що вже у першій декаді лютого під дією північних вітрів розпочався винос криги з Азовського моря і через це за лічені дні вся північна частина протоки вкрилась кригою, адже

242 https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=207548, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/15/7180349/>, https://ark.gp.gov.ua/ua/videonew.html?_m=publications&_t=rec&id=215582&fp=20

243 <http://crimea.ria.ru/society/20150824/1100794116.html>

244 <https://cdn1.img.crimea.ria.ru/images/110079/41/1100794178.jpg>

245 <http://kremlin.ru/events/president/news/51534>

246 Romashchenko M. I., Yatsiuk M. V., Shevchuk S. A., Vyshnevskiy V. I., Savchuk D. P. About Some Environmental Consequences of Kerch Strait Bridge Construction, Hydrology. Vol. 6, No. 1, 2018, pp. 1-9. doi: 10.11648/j.hyd.20180601.11

247 Fomin, V. V., Lazorenko, D. I., Fomina, I. N. Numerical Modeling of Water Exchange through the Kerch Strait for Various Types of the Atmospheric Impact. Physical Oceanography ISS. 4, 2017, 2: 2

248 Ромащенко М. І. Наслідки будівництва мостового переходу в Керченській протоці на гідроекологічний стан прилеглої частини Чорного та Азовського морів / М. І. Ромащенко, С. А. Шевчук, М. В. Яцюк // Меліорація і водне господарство. - 2018. - № 2. - С. 85-93. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mivg_2018_2_14

протока перекрита мостовим переходом. Крига не проходить між опорами мосту і накопичується. Міст фактично утворює ефект греблі²⁴⁹. Як серйозну загрозу цю обставину висвітлюють не лише україн-

ські гідрологи, але й російські²⁵⁰. Затримка криги зробить звичним явищем задуху риби в Таманській затоці, а також руйнацію берегів нагонами криги²⁵¹.

Стрімке накопичення криги у Керченській протоці у лютому 2017 року (а – Супутниковий знімок SPOT 7 (AIRBUS Defence & Space) 09.02.2017; б – Супутниковий знімок SPOT 7 (AIRBUS Defence & Space) dated 11.02.2017; с – Супутниковий знімок Sentinel 2A (ESA) dated 13.02.2017). Джерело: https://www.researchgate.net/publication/330316492_About_Some_Environmental_Consequences_of_Kerch_Strait_Bridge_Construction

Як і в усіх морських мілководдях світу, в Азовському морі сформувалась дуже багата і водночас специфічна фауна, для якої з великою вірогідністю може стати критичним фактором будь-яка зміна сезонної динаміки будь-якого з перелічених чинників.

Враховуючи масштабний шар мулів у протоці, власне встановленню опор передувало днопоглиблення, задачею якого було прибрати мул в зоні встановлення опор²⁵². Масштаби замулення моря добре видно на супутникових знімках. В подаль-

шому, підйом донних відкладів в товщу води також відбувався внаслідок вбивання свай мосту²⁵³ (крім того, вчені Інституту біології південних морів виступили з заявою, що не лише власне будівництво Керченського мосту суттєво забруднило дрібнодисперсним піском, що знищує ікру риб та планктонні організми; те саме відбувається і в місцях видобутку піску на оз. Донузлав та в Каркінітській затоці²⁵⁴).

249 Romashchenko M. I., Yatsiuk M. V., Shevchuk S. A., Vyshnevskiy V. I., Savchuk D. P. About Some Environmental Consequences of Kerch Strait Bridge Construction, *Hydrology*. Vol. 6, No. 1, 2018, pp. 1-9. doi: 10.11648/j.hyd.20180601.11

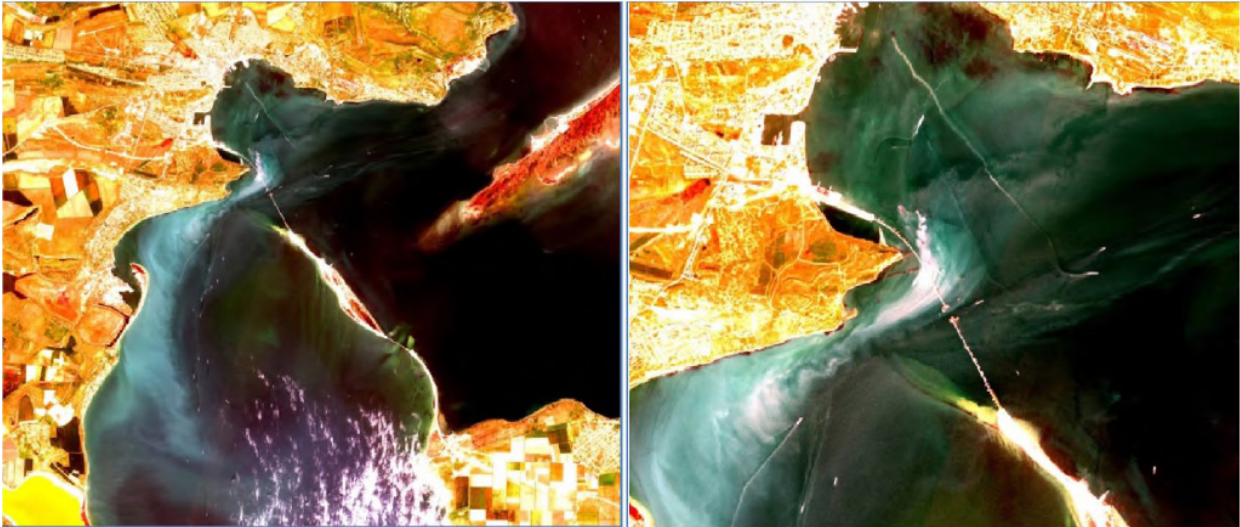
250 Lavrova O. Yu., Mityagina M. I., Kostyanoy A. G. The ice situation in the Kerch Strait in the current century. Retrospective analysis based on satellite data // *Modern problems of Earth space remote sensing*. - 2017. - Т. 14. - No. 2. - pp. 148-166; Lupyan E. A., and others. Ice situation in the area of the Crimean bridge construction in February 2017 // *Modern problems of Earth space remote sensing*. - 2017. - Т. 14. - No. 1. - p. 247; Lavrova, O. Y., Mityagina, M. I., Kostyanoy, A. G., Storchkov, M. A. Satellite Monitoring of the Black Sea Ecological Risk Areas. *Ecologica Montenegrina*, 2017, 14: 1-13.

251 Chepyzhenko, A. A., Chepyzhenko, A. I., Kushnir, V. M. Strait of Kerch water structure derived from the data of contact measurements and satellite imagery. *Oceanology*, 2015, 55.1: 47-55.

252 Romashchenko M. I., Yatsiuk M. V., Shevchuk S. A., Vyshnevskiy V. I., Savchuk D. P. About Some Environmental Consequences of Kerch Strait Bridge Construction, *Hydrology*. Vol. 6, No. 1, 2018, pp. 1-9. doi: 10.11648/j.hyd.20180601.11

253 <https://ru.krymr.com/a/28985270.html>

254 <https://ru.krymr.com/a/news/28707284.html>

Супуникові знімки замулення від будівництва насипу Керченського мосту. Джере-ло: https://www.researchgate.net/publication/330316492_About_Some_Environmental_Consequences_of_Kerch_Strait_Bridge_Construction

Існує також думка, що будівництво та експлуатація мосту через Керченську протоку перетворить Азовське море на Чорноморську затоку. Найбільше науковців-гідрологів хвилюють зимові умови. Азовське море замерзає, а перевезення вантажів можливе лише після прокладан-

ня криголама. Мостові стовпи стримуватимуть великий масив льоду. Його накопичення може перекрити прохід суден під мостом. Саме цей фактор стан причиною руйнування мосту, збудованому у 1940-х роках²⁵⁵.

Дельфіни

У Азовському морі мешкають два види дельфінів, які занесені до Червоної книги України та охороняються Угодою про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану. Акваторія Керченської протоки є однією з 18 територій особливої важливості для середземноморських та чорноморських китоподібних (Areas of special importance for Black Sea cetaceans). Критичність Керченської протоки для збереження дельфінів та рішення, прийняті щодо цього питання на міжнародному рівні описані нами у розділі про міжнародні природоохоронні угоди.

На життєдіяльність дельфінів негативно впливають забруднення моря від транспортного коридору, зміна шляхів мі-

грації риб (корм дельфінів), ускладнень міграції дельфінів додає постійний шум потягів та авто на мосту. Є серйозні припущення, що ключовим фактором загибелі дельфінів є шумове забруднення Азовського моря та Керченської протоки внаслідок видобутку піску, будівництва мосту (встановлення свай методом пневмоудару) та його подальшої експлуатації. Проте китоподібні, що викидаються на берег або інакшим чином виявляються загиблими, жодним чином не вивчаються токсикологічно або в будь-який спосіб не досліджуються науковцями на окупованій території. Втім, фахівці-зоологи, що спеціалізуються на вивченні дельфінів, заявляють, що з моменту початку будівництва Керченського мосту кількість загиблих дельфінів суттєво зросла.

255 Галушак В.С. и др. Мостовой переход через Керченский пролив (история, реальность, будущее). Наукоеведение. Вып. 5 (24), сентябрь – октябрь 2014 — naukovedenie.ru/PDF/16KO514.pdf

Рибальство

Через Керченську протоку проходить Керченсько-Єнікальський судноплавний канал, судноплавство якого підтримується днопоглибленням. Керченсько-Єнікальський судноплавний канал у Керченській протоці пов'язує Азовське та Чорне моря. Судноплавство через канал та в Азовському морі регулюється двостороннім договором між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 року. Глибина протоки між островом Тузла і півостровом Тамань невелика і до-

статня лише для проходу малих кораблів. Односторонні дії Росії щодо будівництва Керченського мосту через протоку розцінюються як порушення міжнародного морського права та суверенних прав України щодо закритих вод, територіального моря, виключної економічної зони та континентального шельфу в Чорному та Азовському морях. Таким чином, вказана діяльність в тому числі вплине на місцеве рибальство, адже обмежує рух риболовних суден.

Траса «Таврида»

Після спорудження Керченського мосту, продовженням розвитку інфраструктури від нього стало будівництво траси «Таврида» від м. Керч і до міст Сімферополь та Севастополь. Будівництво тривало з травня 2017 року²⁵⁶ і до серпня 2020 року²⁵⁷. Загальна площа дорожнього полотна склала 250,75 км²⁵⁸.

Інформація про екологічні наслідки будівництва траси, починаючи від 2017 року надходить у ЗМІ від правозахисників²⁵⁹, екологічної громадськості та наукової спільноти. Проект траси не проходив

екологічну експертизу і зі слів керівництва «Міністерства екології» «РК», потреби в цьому не було, адже траса не проходить через особливо цінні природні території²⁶⁰. Звісно, це не єдина причина для проведення екологічної експертизи, адже експертиза має засвідчити безпечність об'єкта будівництва і самого процесу будівництва для населення. Крім екологічних складових, не було враховано і масу інших аспектів, в тому числі те, що нова траса відрізала від «цивілізації» 8 населених пунктів, загальною кількістю населення 12000 чоловік²⁶¹.

Будівництво траси супроводжується руйнуванням природних ландшафтів (Фото: <http://www.krimoved.crimea.ua/kak-projdet-trassa-tavrida-krym-sxema.html>, vesti92.ru/news/novosti-kryma/na-trasse-tavrida-v-krymu-razreshennuyu-skorost-ne/)

256 <https://crimea.ria.ru/dorogy/20170512/1110345007.html>

257 <https://www.vedomosti.ru/society/news/2020/08/27/837985-putin-proehal-po-otkritoi-trasse-tavrida-v-krimu>

258 https://crimea.ria.ru/dorogy_tavrida/20180307/1113975272.html

259 <https://ru.krymr.com/a/28654414.html>

260 <https://ru.krymr.com/a/news/28783088.html>

261 <https://arc.construction/6092?lang=ru>

Будівництво траси розпочалось на початку літа 2017 року. Враховуючи, що будівництво розпочалось з боку м. Керч, першими резонансними темами були знесення 80 житлових будинків у місті та дачного кооперативу «Затока», а також прокладання траси через стародавній курган «Госпітальний»²⁶². Проте подальший розвиток будівництва показав, що збитки для довкілля будуть значно більшими. На жаль, переважна більшість новин, що поширювались у ЗМІ з цього питання, були присвячені вирубці лісосмуг вздовж існуючих доріг, які розширялись в ході будівництва траси²⁶³, що є порівняно з іншими наслідками не настільки негативним. Натомість розголос саме цього фактору призвів до показових заяв підконтрольної РФ влади Криму (та й федеральної влади РФ також) про те, що вздовж всієї траси будуть висаджені лісосмуги²⁶⁴. В той же час були повністю проігноровані факти руйнування природних ландшафтів і в тому числі стрімке розростання кар'єрів. Чимало кар'єрів розмістили прямо поряд з місцем будівництва траси (наприклад такими є об'єкти в координатах 44.830970, 33.990012; 44.862475, 34.031012; 44.870448, 34.030953; 45.002970, 34.006178; 45.018063, 34.239005; 45.035920, 34.283836; 45.034003, 34.291575; 45.312053, 36.347333; 45.316726, 36.393265). Також,

належного висвітлення у ЗМІ не знайшли масштабні вирубки лісів для будівництва траси. Екологічне міністерство «РК» повідомило, що видало дозвіл на вирубку 133849 і 121749 кущів (тут звісно, цікаво хто і як рахував зазначені «кущі») і що після завершення будівництва вздовж траси будуть висаджені нові дерева²⁶⁵. Цю популістську заяву легко спростувати, проаналізувавши прокладку траси на ділянці «Фронтоне — Інкерманська долина», де вона повністю проходить через ліси, що призвело до вирубки 180 гектарів (див. космоснімок нижче). Якщо перерахувати кількість дерев, на вирубку яких було надано дозвіл, то вона виявиться щонайменше в 10-13 разів більшою за зазначену лісову ділянку, яка дійсно повністю знищена, але залишається єдиною знищеною для будівництва траси лісовою територією. Інакше кажучи, ми вважаємо що жодного підрахунку і виведення дерев під рубку ніхто не здійснював. А це означає, що всі цифри, що звучали від топ-персон підконтрольної влади, не мають відношення до дійсності. Крім того, популістською ця заява є і тому що вирубки лісів відбувались фактично лише в межах м. Севастополя, а компенсувати їх планують посадками лісосмуги (яка не має практично жодних шансів вижити) у степовій, рівнинній частині Криму, де проходить основна частина траси.

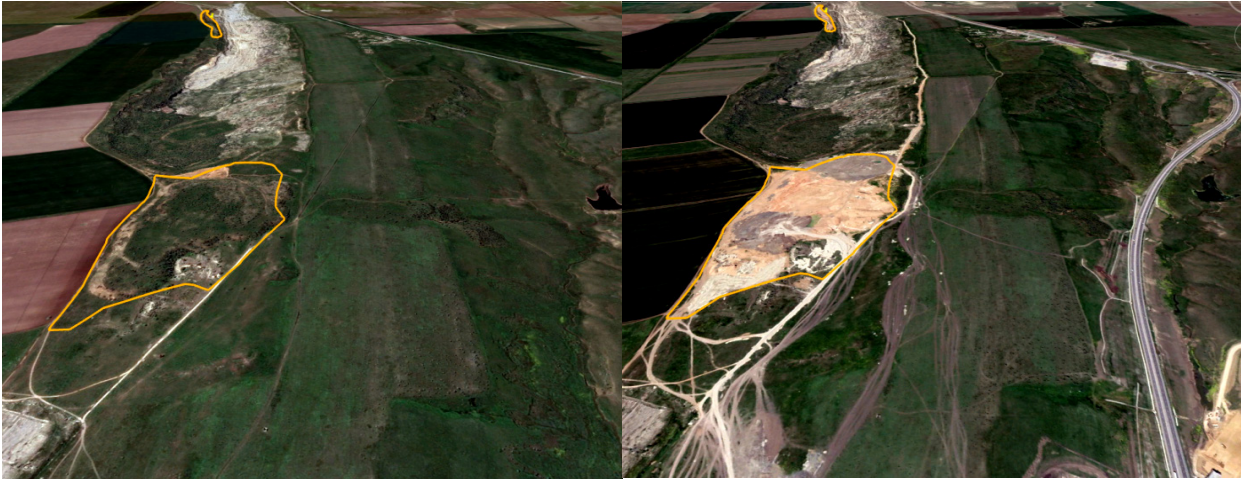
Будівництво траси «Таврида» в районі с.Фронтоне (координата 44.653873, 33.706005) на супутникових знімках (до і після початку будівництва)

262 <https://ru.krymr.com/a/28664894.html>

263 http://olegzubkov.blogspot.com/2017/12/blog-post_324.html

264 <https://ru.krymr.com/a/news/28956655.html>

265 <https://ru.krymr.com/a/news/29330623.html>

Будівництво траси «Таврида» та створення кар'єру площею понад 30 га прямо поряд з нею в районі м.Керч (координата: 45.316726, 36.393265) на супутникових знімках (до і після початку будівництва)

Видобуток корисних копалин

Очікуваним стало те, що для масштабного «будівництва століття» РФ максимального використовуватиме місцеві ресурси. Недоцільність та й затратність завезення такої кількості будівельних матеріалів з російської території з одного боку, і інтерес РФ до Криму передусім не як до курорту: все це досить швидко призвело до масової розробки корисних копалин в різних регіонах Криму. На початковому періоді окупації надрокористування відбувалось без жодних дозволів, адже отримувати їх в Україні вже не було потрібно (тут треба відмітити, що окрім будівельних матеріалів, безконтрольним став також видобуток газу і нафти на шельфі Чорного і Азовського морів). Всупереч тому, що свій закон «Про надра» самопроголошена кримська влада прийняла ще у 2014 році²⁶⁶, у 2015 році в Кремлі затвердили Федеральний закон про особливості правового регулювання користування надрами у Криму²⁶⁷. Стаття 2 цього закону говорить, що «Право користування участками недр, розположеними в Чорному і Азовському морях, виникає на основі рішення Правительства Российской Федерации, прийнятого по результатам аук-

циона на право пользования участками недр. Принятие решений о проведении аукционов на право пользования участками недр, расположенными в Черном и Азовском морях, о составе и порядке работы аукционных комиссий и определение порядка и условий проведения таких аукционов относительно каждого участка недр или группы участков недр осуществляются Правительством Российской Федерации. При определении порядка и условий проведения таких аукционов могут устанавливаться ограничения допуска к участию в них.» Також, цим законом всі дозволи, ліцензії та гірничі відводи, видані в рамках правового поля України, були визнані недійсними. Також закон дозволяє як уряду РФ, так і кримським «державним органам» надавати дозволи на видобуток. Тому надалі склалась ситуація, коли в кожному конкретному випадку надкористування нема «кінців», щоб дізнатися, хто ж дозволив видобуток.

Нові гірничо-добувні підприємства у великій кількості почали отримувати дозволи на розробку. Наприклад, в горах над м. Судаком «Кримська Нерудна Ком-

266 <http://crimea.gov.ru/textdoc/ru/6/act/45z.pdf>

267 http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_181811/

панія» зі статутним капіталом в 10 тисяч рублів розпочала розвідку і видобуток магматичних порід на місці дитячого табору і лісу²⁶⁸ (роботи зупинились лише у 2020 році²⁶⁹, можливо — за непотрібністю). У смт Багерово Ленінського району з місцевого аеродрому нібито збиралися будувати космодром, який в результаті перетворився в кар'єр. ТОВ «Лама» отримало в користування дві ділянки щоб видобувати пісок майже на злітній смузі. Також були виділені дві ділянки для видобутку піску на озері Сасик-Сиваш в Сакському районі — фактично на перешийку, що відокремлює озеро від моря. Станом на 2017 рік, за даними ЗМІ, було видано щонайменше 632 дозволи²⁷⁰. На найбільш резонансних випадках ми зупинимось далі.

Однією з загроз, яка мала найбільший резонанс на етапі будівництва мосту стала заява депутата підконтрольного Кремлю кримського парламенту Ю. Юрьєва

(фракція ЛДПР) про те, що на будівництві об'єктів на території Керченського півострова може бути використано пісок, отруєний відходами хімічної промисловості. Висновки про це зроблені на основі результатів аналізу проб, відображених з Нижньо-Чурбаському сховищі відходів збагачувального АО «Камиш-Бурунського залізного комбінату»²⁷¹, що розміщений на Керченському півострові. Хвостосховище — це потужний земельний насип навколо місця відкритого зберігання відходів (хімічних та радіаційних) що не піддаються переробці. Станом на початок будівництва мосту, розпочалися роботи з видобутку піску безпосередньо з насипу дамби хвостосховища (це при тому, що за технологічними нормами навіть проїзд по дамбі заборонений)²⁷².

Аналіз супутникових знімків показав, що видобуток піску з дамби хвостосховища розпочався в другій половині 2014 року.

Видобуток піску з дамби Нижньо-Чурбаського хвостосховища у 2016 році (Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=BgAjsvxz3VI&feature=emb_logo, https://www.youtube.com/watch?v=ZhWNMIYUGNk&feature=emb_logo)

Проблема полягає не лише в тому, що на будівництві буде використовуватись пісок, значною мірою хімічно забруднений, а й в тому, що під впливом атмосферних опадів, відходи, що зберігаються у хвостосховищі, зможуть потрапити в

Чорне море в безпосередній близькості від міського пляжу курортного міста Керч. На жаль, здійснити будь-які власні лабораторні дослідження цієї загрози у авторів звіту немає.

268 <https://ru.krymr.com/a/daily-dmitriy-anatolievich-menaiet-professiui/30379471.html>

269 <https://ru.krymr.com/a/priezzhajte-otdohnut-na-karyere-iz-krymskih-setej/30386668.html>

270 <https://ru.krymr.com/a/28269866.html>

271 <https://ru.krymr.com/a/news/27787808.html>

272 <https://kerchinfo.com/pererabotka-shlamov-pod-kerchyu-rassledovanie-prodolzhaetsya.html>

Видобуток піску з греблі хвостосховища на супутникових знімках (2013 і 2019 рр.)

Министерство образования и науки
Российской Федерации
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Кубанский государственный университет»
Учебно-научно-производственный коллектив «АНАЛИТ»
350040, г. Краснодар, ул. Степановская, 149
Тел: (862) 2191971, факс: (862) 2191972
E-mail: analyt@phchem.kubsu.ru

12.05.2016 № 12/09.04
на № _____

Аттестат аккредитации
РОСС RU.0001.513599

срок действия
с 16.02.2012 г.
по 16.02.2017 г.

РЕЗУЛЬТАТЫ КХА

№ п/п	Наименование объекта и номер пробы	Обозначение НД на методiku измерений	Определяемая характеристика, ед. изм.	Обозначение НД, устанавливающее показатели точности, точности норматива*	Результат КХА с указанием погрешности (при P = 0,95)	
1	Пісок	М-МВИ-80-2008	Сульфаты	ГОСТ 26426-85	160	77,8±7,8
			Азот нитратов	ГОСТ 26488-85	130	3,3±0,7
			Фосфор (подвижные формы)	ГОСТ 26204-91	не уст.	542 ± 41
			Мышьяк		2,0	81±24
			Хром		0,05	6,1±1,8
			Железо, г/кг		не уст.	33±10
			Ртуть		2,1	0,0071±0,0021
			Сурьма		4,5	1,1±0,3
			Ванадий		150	49±1,5
			2	Соприкословенно пески в хвостов	М-МВИ-80-2008	Сульфаты
Азот нитратов	ГОСТ 26488-85	130				2,9 ± 0,6
Фосфор (подвижные формы)	ГОСТ 26204-91	не уст.				204 ± 15
Мышьяк		2,0				75±226
Хром		0,05				48±14
Железо, г/кг		не уст.				254±76
Ртуть		2,1				0,012±0,004
Сурьма		4,5				9,3±2,8
Ванадий		150				405±109
3	Хвосты	М-МВИ-80-2008				Сульфаты
			Азот нитратов	ГОСТ 26488-85	130	3,1 ± 0,6
			Фосфор (подвижные формы)	ГОСТ 26204-91	не уст.	341 ± 26
			Мышьяк		2,0	108±326
			Хром		0,05	71±21
			Железо, г/кг		не уст.	378±111
			Ртуть		2,1	0,011±0,003
			Сурьма		4,5	1±0,4
			Ванадий		150	525±158

За результаты КХА по ГОСТ 26426-85, ГОСТ 26488-85 и ГОСТ 26204-91 приняты следующие значения погрешности.
За результаты КХА по М-МВИ-80-2008 приняты следующие значения погрешности.
Примечание: *Предельное допустимое содержание (ПДС) в ориентировочных допустимых концентрациях (ОДК) химических веществ в воде, ГН 2.1.7.2041-06 и ГН 2.1.7.2511-09

Руководитель ИЛ УНИПК «Аналит» _____ З.А. Темерлацян
Испытания провели: _____ В.О. Титаренко
_____ Х.Г. Веселиев

Official publication

(Джерело: <https://ru.krymr.com/a/news/27787808.html>)

У лютому 2018 року Міністерство з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України повідомило, що кількість миш'яку у відходах перевищує гранично допустиму концентрацію у 500 разів, вміст сурми – в три рази, ванадію – в 3,5 рази, хрому – в 1420 разів, фосфору й заліза – 341 і 370 відповідно. У піску дамби, що межує з від-

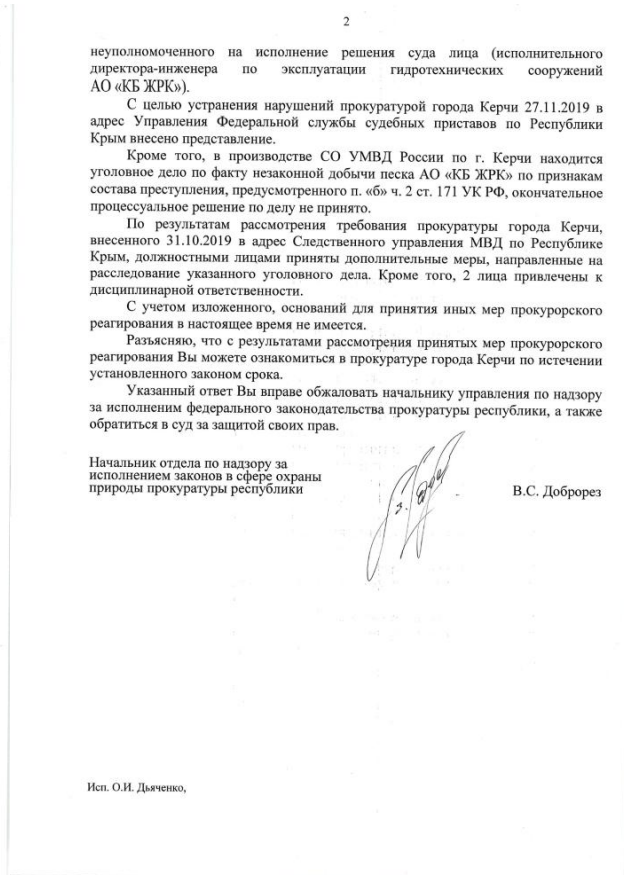
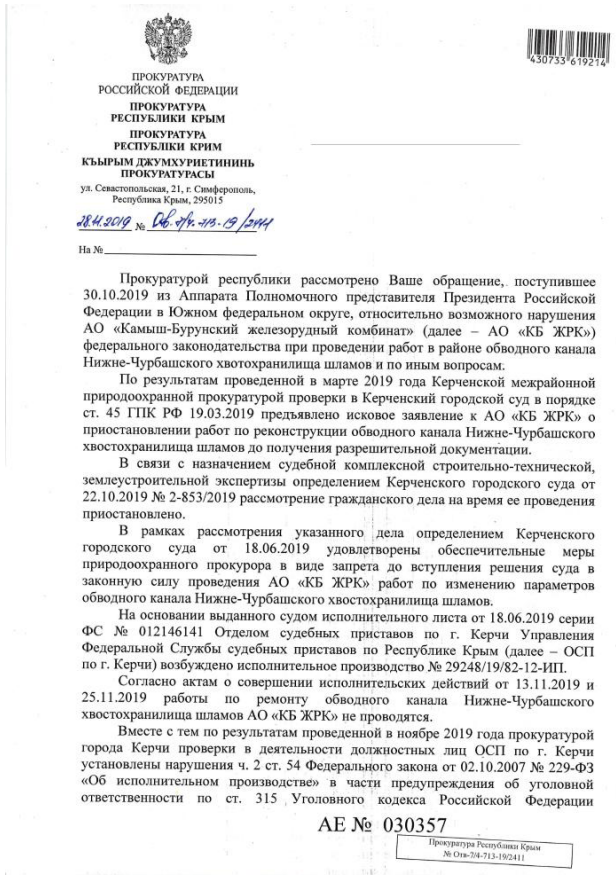
ходами, вміст миш'яку в 377 разів вище гранично допустимої концентрації. В глибині насипу концентрація небезпечних сполук зменшується, але їх усе одно в 40 разів більше за гранично допустиму концентрацію²⁷³. У травні 2017 року підконтрольна Росії Керченська міжрайонна природоохоронна прокуратура заборонила видобуток піску з хвостосховища²⁷⁴,

273 <https://ua.krymr.com/a/news/29011856.html>

274 <https://ru.krymr.com/a/news/28516903.html>

після чого територію просто полишили, давши можливість токсичному піску вільно поширюватись під дією вітру. За нашими підрахунками, до моменту припинення робіт з ділянки було вивезено понад 600000 кубометрів піску. Після

цього (це можна бачити на наведених вище супутникових знімках) у 2019 році видобуток розпочався в 8 місцях на березі обвідного каналу хвостосховища, на відстані 50 метрів від попереднього місця видобутку.

Лист Прокуратури «РК» від 28.11.2019.
Джерело: <https://nordstrim.livejournal.com/26554.html>

Видобуток піску за допомогою земснаряду з дна і берега обвідного каналу (лиману) хвостосховища у 2019 році. Джерело: <https://ru.krymr.com/a/news-v-krymu-velichilas-ploshchad-dobichi-toksichnogo-peska/30089151.html>, <https://nordstrim.livejournal.com/26554.html>

На супутникових знімках видно земснаряди, з чого зрозуміло, що для видобутку піску не лише використовують пісок з берега каналу (канал в цих місцях суттєво розширився за 1 рік), але й вичерпують пісок з дна каналу, поглиблюючи його. Можна припустити, що частково видобутий пісок використовується для рекультивації пошкодженої дамби, втім, аналіз стану під'їзних доріг до місця видобутку говорить про те, що рух вантажного транспорту ними в бік м.Керч не зменшився, а отже пісок використовують і для вивезення на будівельні матеріали. Можна

припустити, що йдеться про обсяги, не менші за 600-800 тис. кубометрів. Важливо відмітити, що якість цього піску в плані його токсичності навряд чи є безпечною, адже йдеться про донні відклади технологічного каналу, в якому осаджуються зазначені вище відходи. Попри інформацію про інтерес прокуратури і навіть ФСБ РФ²⁷⁵ до видобутку на дамбі хвостосховища, розробка токсичного піску в 50 метрах від дамби не викликала такого публічного інтересу, як і не були продовжені розслідування щодо того, куди ж використали таку кількість отруєного піску.

Видобуток піску з обвідного каналу хвостосховища у 2018-2019 роках (стан території у 2018 та 2019 роках, відповідно)

Також проблемним місцем видобутку піску стало оз. Донузлав. Пісок з найглибшого кримського озера видобували і раніше. Ще з радянських часів вичерпування піску з дна озера призводить до просідання берегів (включно з розміщеним тут селищем Мирний)²⁷⁶, поглиблення озера та замулення водної товщі і дна зависом піднятих з дна часточок мулу знищує нерестовища риб та крабів. Продовжувати видобуток піску на Донузлаві, крім комерційних підприємств, мають намір в ГУП «Морські порти Криму», яке було створено в 2014 році і отримало у своє управління всі порти півострова²⁷⁷.

Іншим епіцентром видобутку піску стала Бакальська коса, розміщена з діаметрально протилежного боку Кримського півострова. Тут важливо відмітити, що Бакальська коса відноситься до території Кримського природного заповідника (тепер - до окремого заповідника «Лебедині острови», про що пояснено у розділі про природно-заповідний фонд). Будь-яке надрокористування тут повністю заборонено. Попри те що факти видобутку піску тут фіксувались і до окупації, найбільш масштабний видобуток розпочався з моменту початку спорудження траси «Таврида»²⁷⁸. Навіть центральні ЗМІ РФ

275 https://echo.msk.ru/blog/ekspert_1/2554907-echo/

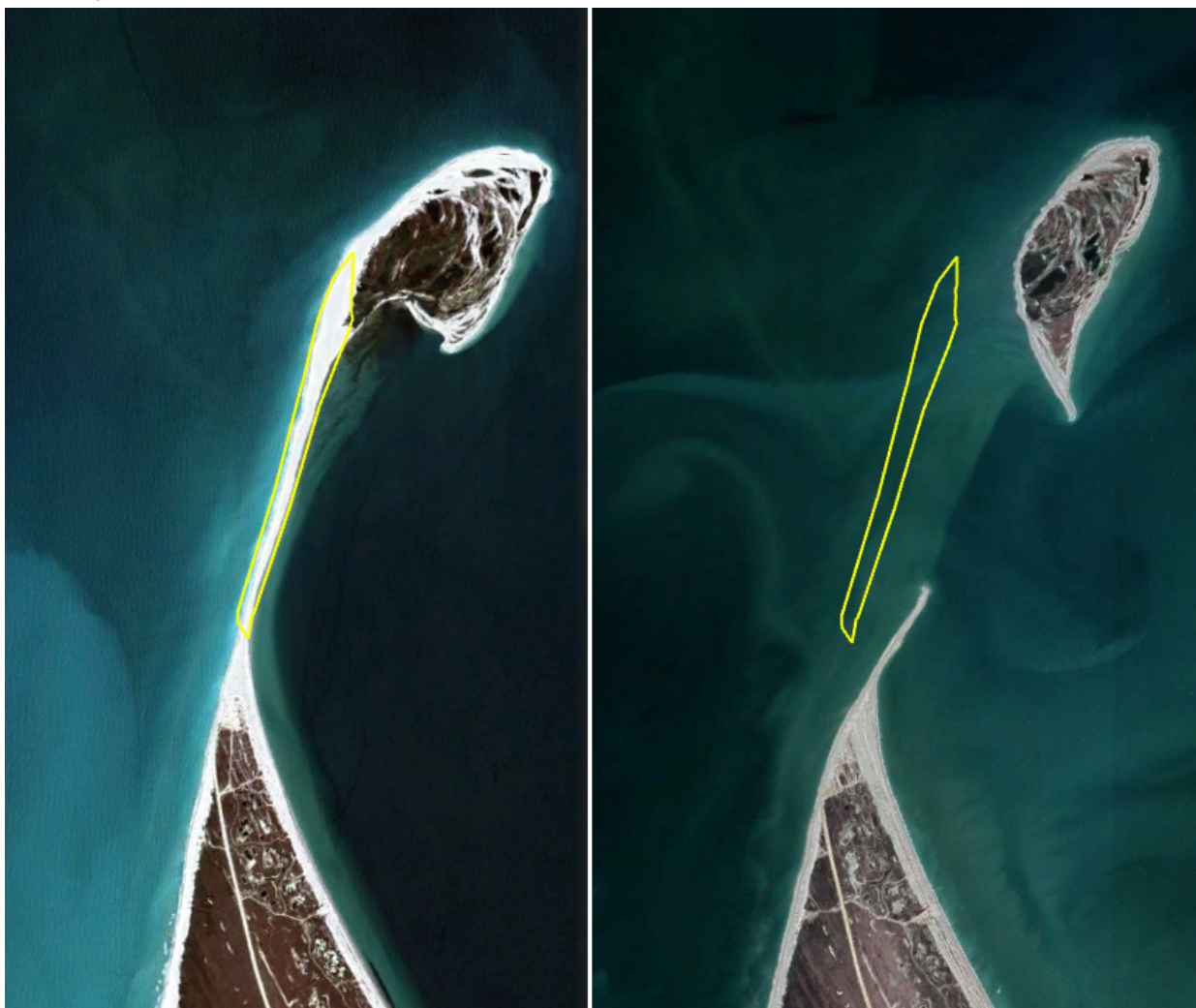
276 <https://ru.krymr.com/a/29197535.html>

277 <https://ru.krymr.com/a/nastuplenie-na-donuzlav-problema-dobychi-peska-v-krymu/30876727.html>

278 ru.krymr.com/a/pochemu-na-bakalskoy-kose-ne-mogut-ostanovit-dobychu-peska/30185679.html

підняли питання про те, що видобуток піску з тіла коси неминуче призведе до її руйнування²⁷⁹, адже гідрогеологічні процеси намиву кіс шарами субстрату різної щільності дуже складні і, будучи порушеною, коса більш вірогідно розмиється ніж поновиться. Аналіз супутникових знімків показує, що на цей час Бакальська коса таки зруйнувалась і перетворилась в острів. За повідомленнями ЗМІ, після ануляції ліцензії ТОВ Екожрозвідка, що видобувало пісок на Бакальській косі,

компанія перереєструвалася в Донецьку і отримала рішення про відновлення ліцензії, власники там ті ж. У підсумку саме компанії «Суеста» «Дрофа» і «Печора» були помічені в районі «Бакальської банки». Цікаво, що вона значиться в російському реєстрі, але зареєстрована на території України, в Донецьку — на території так званої «ДНР»²⁸⁰. Станом на травень 2017 року, пісок з коси видобували одночасно 4 кораблі, що базувались у Севастополі²⁸¹.

Бакальська коса на супутникових знімках: а) 2013 рік, б) 2019 рік.

Крім морських кар'єрів, за час будівництва мосту та траси почали розвиватись кар'єри з видобутку різних будівельних матеріалів в різних частинах півострова. В багатьох місцях це викликало незадо-

волення і навіть протести населення. Загалом на півострові діє до 260 кар'єрів, і офіційної статистики їх кількості і площі немає. Значна їх частина поновила роботу або була відкрита з початком робіт по

279 <https://rg.ru/2019/08/07/reg-ufo/pochemu-v-krymu-ischezaet-peschanaia-bakalskaia-kosa.html>

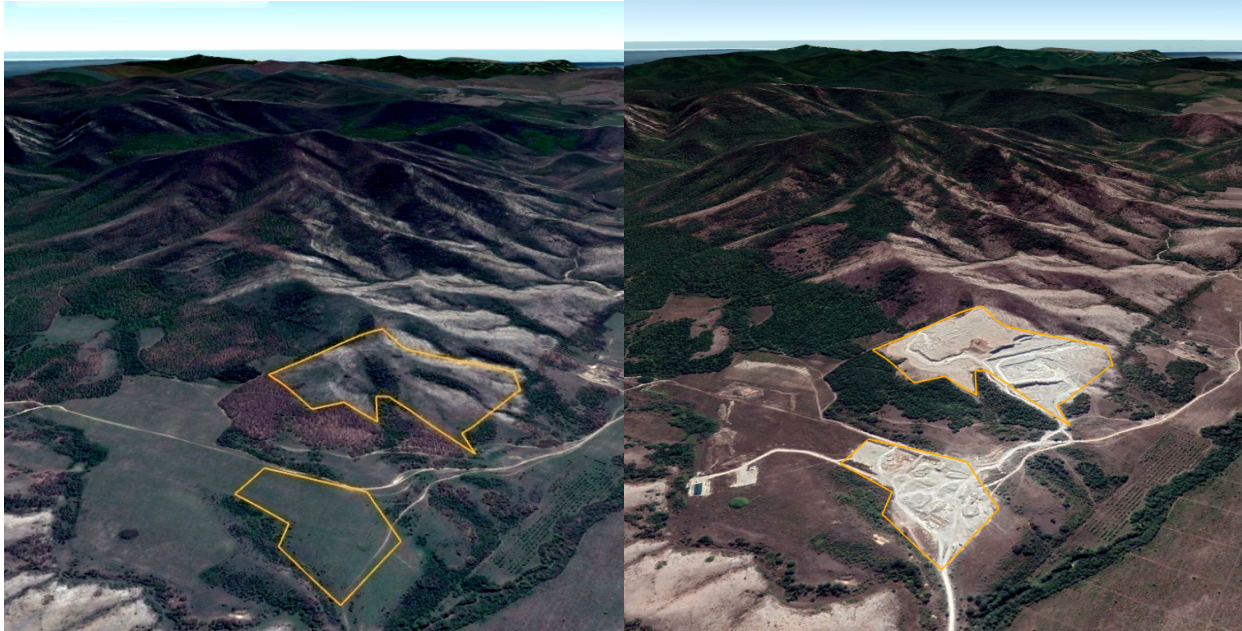
280 <https://ru.krymr.com/a/nadolgo-li-priostanovlena-dобыча-peska-na-baaklskoy-kose/30459441.html>

281 <https://www.blackseanews.net/read/132053>

спорудженню траси «Таврида», для будівництва якої особливо важливим ресурсом став щебінь²⁸².

Особливу тривогу населення викликали нові кар'єри. Наприклад біля с.Холодівка новий кар'єр повністю розмістився на лісових схилах гір, вкритих ялівцем, занесеним до Червоної книги України. Значна частина жителів села переїхали сюди з інших місць з метою покращення здо-

ров'я. Після початку розробки вапняка, в багатьох будинках села розтріскались стіни та обвалились стелі²⁸³. Видобуток веде ТОВ «Технолідер». І хоча село віднесене до Судакської міської ради, дозвіл на видобуток підприємство отримало чомусь в сусідньому Кіровському районі, хоча аналіз картографічних даних чітко вказує, що роботи ведуться у межах Судакської міської ради.

Приклад: кар'єр біля с.Холодівка, 2017 та 2018 роки.

Боротьба за гору Агармиш

Цей кейс є прикладом ситуації, коли місцеве населення вже постраждало від наслідків кар'єрної виробки породи. Жителі м. Старий Крим і навколишніх поселень вже кілька років вимагають припинити видобуток щебеню на схилах гори Лисий Агармиш, на північ від м.Старий Крим (ТОВ «Кримське кар'єроуправління» та ТОВ «Кар'єр Старокримський»)²⁸⁴. Східна частина масиву (гора Лисий Агармиш), висотою близько 600 м над рівнем моря, розробляється вже багато десятиліть кар'єрами з отриманням щебеню. Потужний лісовий покрив і особливості

геологічної будови сприяли формуванню родовищ тріщини-карстових вод. Води розвантажуються на схилах і біля підніжжя масиву у вигляді багатодобітних джерел, витрати яких в багатоводні періоди досягають десятків і навіть багатьох сотень м³ в секунду. На північних схилах масиву розвантажуються найпотужніший водний джерело Су-Баш, яка формує відоме з часів середньовіччя Су-Башське родовище прісних вод господарсько-питного призначення. На південних схилах Агармишу також розвантажуються численні джерела, що живлять старий галерейний водопровід. Води джерела Таз-Агармиш на північно-східних схилах

282 <https://ru.krymr.com/a/news/27029302.html>

283 <https://ru.krymr.com/a/my-budem-voevat-kak-zhiteli-holodovki-stali-zalozhnikami-trassy-tavrida/29642996.html>

284 <http://ekomir.org/2018/05/17/sos-agarmysh-prosit-zashhity/>

масиву живлять джерела і колодязі і дають початок річці Кхоур-Джила. З початком робіт по спорудженню траси розробка кар'єрів поновилась та суттєво зросла їх площа (понад 40 га). Фахівці Кримського кар'єрууправління підтвердили, що ця розробка вже зараз знизилла дебіт водних джерел найбільшого Су-Башського водозабору. Крім того, від вибухів тріскаються стіни будинків, діти стражда-

ють неврозами від виття сирен, вибухів і гуркоту дробарок, у дорослих людей загострюються серцево-судинні та інші захворювання. Жителі міста Старий Крим і навколишніх селищ все частіше відчують нестачу води господарсько-питного призначення²⁸⁵. Звернення кримських науковців²⁸⁶ з цього питання до керівництва РФ залишилось без відповіді.

Поновлення робіт на Баксанському кар'єрі

В Білогірському районі в околиці сіл Міжгір'я та Пасічне на початку 2018 року почались роботи по відновленню діяльності Баксанського кар'єра на однойменному родовищі вапняків. Даний кар'єр не працював понад двадцять років (у 90-ті роки роботи на кар'єрі були припинені, у зв'язку з екологічними проблемами). В першу чергу до ризиків відноситься близькість населеного пункту, найближчі

будинки в селі Пасічне знаходяться в 300 метрах від кар'єру і піддаються руйнівному впливу від буропідричних гірських робіт. Крім того, порушується унікальний ландшафт Передгірного Криму, який здавна приваблює туристів. Експлуатація кар'єру погіршила водопостачання села Пасічне, викликавши зниження рівня ґрунтових вод в місцевих колодязях і свердловинах. ТОВ «Білогірське кар'єрне управління» заснувало окрему юридичну особу ТОВ «Баксанський кар'єр», яке отримало дозвіл кримських і районних

285 <http://ekomir.org/2018/01/24/pochemu-karery-portyat-prirodu-kryma/>

286 <http://ekomir.org/2018/01/17/obrashhenie-po-spaseniyu-gory-agarmysh/>

органів влади на користування надрами. Що цікаво, такі роботи є порушенням не лише українського, а й російського законодавства (а саме Закону № 52-ФЗ «Про санітарно-епідеміологічне благополуччя

населення», згідно з яким відстань від буро-вибухового кар'єра до населеного пункту повинно бути не менше 500-1000 метрів)²⁸⁷.

Протестні плакати у с.Міжгір'я, 2018 р.

Джерело: <https://ncrim.ru/news/view/16-03-2018-v-belogorskom-rayone-vnov-zarabotal-baksanskiy-karer-chem-on-opasen-dlya-mestnyh-jiteley>

Незважаючи на думку місцевого населення і експертів-екологів²⁸⁸, 18 квітня 2018 року в кар'єрі був проведений перший вибух. За словами мешканців с. Пасічне, члена ініціативної групи, звукових сигналів, що попереджають про проведення вибухових робіт, не було чути, тому мова йде вже про безпосередню безпеку місцевого населення²⁸⁹.

Також, ЗМІ згадують про факти розгону протестуючих проти кар'єру у 2018 році²⁹⁰. Проте загрози порушення природних територій і гідрологічного балансу навколо села Міжгір'я залишаються по 2020 рік включно. Зокрема тепер почали вивозити гальку з р. Бурульча, але після активних протестів в червні 2020 року²⁹¹ видобуток наче припинили²⁹², але потай вивозять гальку під виглядом вивезення сміття²⁹³.

Цікавим спостереженням стало те, що розробка кар'єрів на Керченському пів-

острові в багатьох місцях здійснюється самовільно і не місцевими жителями а працівниками самовільних кар'єрів (копанок) з Донецької або Луганської областей. Специфіка самовільного видобутку вугілля на Донецькому кряжі полягає у попередньому пошуку ділянок, де вугільні пласти виходять близько до поверхні (на знімку видно, що така методологія використовувалась на території регіонального ландшафтного парку «Караларський» (жовта рамка). Також впізнаваною ознакою є складування відпрацьованої породи вантажівками навколо кар'єру. Самовільний характер такого видобутку видає значно більша площа, зайнята відвалами ніж самим кар'єром. При отриманні офіційного гірничого відводу, підприємства, що ведуть видобуток, максимально ефективно використовують отриману під розробку площу. Неофіційна розробка вугілля відкритим методом сьо-

287 <http://ekomir.org/2018/05/17/ocherednoj-karer-razrabatyvayut-v-krymu-kakie-budut-posledstviya/>

288 <http://ekomir.org/wp-content/uploads/2018/04/Ekspertnoe-zaklyuchenie-BAKSAN-27.03.2018-1.pdf>

289 <https://fedpress.ru/news/crimea/society/2022969>

290 <https://ru.krymr.com/a/29044297.html>

291 ru.krymr.com/a/news-selo-mezhgorie-shyteli-vystupili-protiv-ochistki-reki-burulcha/30737092.html

292 <https://ru.krymr.com/a/news-krym-belogorsky-raion-zashchita-reki/30738795.html>

293 <https://ru.krymr.com/a/kak-v-belogorskom-rayone-zashishayut-reku-ot-vyvoza-galki/30739047.html>

годні стає найбільш руйнівним для природи видобутком корисних копалин, який лише знала Україна. Цей ресурс вугілля, невеликий за запасами, однак доступний для видобування екскаваторами, судячи з усього, зараз якраз і компенсує кризу видобутку, викликану затопленням шахт. Неофіційна розробка не передбачає будівництва інфраструктури і, зокрема, насипання терикону. Врешті, територія навколо перетворюється на безкрайні орнаменти з великих куп каменю. Площа таких відвалів на Луганщині і Донеччині

на сьогодні перевищила площу Києва і наблизилась до 60000 гектарів²⁹⁴.

Це спостереження видає не лише присутність копачів з Донбасу у Криму, а й пошук корисних копалин для самовільного видобутку, що видно на супутникових знімках. Тобто йдеться не про щебінь або пісок, для розробки якого створена велика кількість кар'єрів навколо, а про рідкісні корисні копалини, які потребують пошуку точного місцезнаходження родовища.

Супутниковий знімок кар'єру на північ від с.Багерове (РЛП Караларський), координати: 45.418449, 36.330383

Супутниковий знімок копанок біля с.Штерівка (Луганська обл.), координати: 48.332345, 38.971265

Цементна промисловість

Безумовно, будівництво такого потужного об'єкта як міст через Керченську протоку, окрім видобутку колосальних об'ємів піску та щебеню, потребує великих обсягів цементу. У 2015 році прозвучали заяви про офіційний намір підконтрольної РФ влади Криму будувати цементний завод-гігант біля м.Керчі²⁹⁵. Проте інвестиція в 1 млрд російських

рублів виявилась занадто складною, в світлі постійно зростаючих оцінок проектної вартості Керченського мосту, який на той час лише проектувався. Тому ідея будівництва цементного заводу у м. Керчі швидко трансформувалась у будівництво цементного терміналу у м. Феодосії. Ідея проекту полягала в тому, що до м. Феодосії приходимуть кораблі з цементом

294 Василюк О. Затоплення шахт знищує природу Донбасу» або «В Україні створюється справжній місячний ландшафт // Трансформація вугільних регіонів. Збірка журналістських матеріалів. К.: Екодія, 2018. С.17-18. <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/JustTransitionDonbas-Fin1.pdf>

295 <https://ru.krymr.com/a/26930583.html>

із Краснодарського краю Росії, із заводів компанії «Новоросцемент». Матеріал хотіли перевантажувати в сховища, розташовані в порту. Тут же цемент мали фасувати й перевантажувати у вантажівки та потяги, які доправлятимуть продукт покупцям. Проте як місцева влада міста, так і його населення, виступили проти будівництва цементного терміналу в центрі м. Феодосії²⁹⁶. Після протестів ідею будівництва цементного терміналу знову пересунули до м. Керчі²⁹⁷. Проте ці плани не були реалізовані. Єдиним підприємством, що виробляє цемент в Криму залишилось ПАТ «Бахчисарайский комбинат «Стройиндустрия». Видобуток крейди для виробництва цементу здійснюють в кар'єрі поряд з підприємством. Тут варто підмітити, що траса «Таврида» проходить безпосередньо поряд з підприємством «Стройиндустрия».

296 <https://ru.krymr.com/a/feodosiya-protiv-tsementnogo-terminala/29459133.html>

297 <https://ru.krymr.com/a/news-cementni-terminal-postroi-at-ne-v-feodosii/29462286.html> <https://ua.krymr.com/a/krym-feodosiya-tsement-terminal/29466316.html>

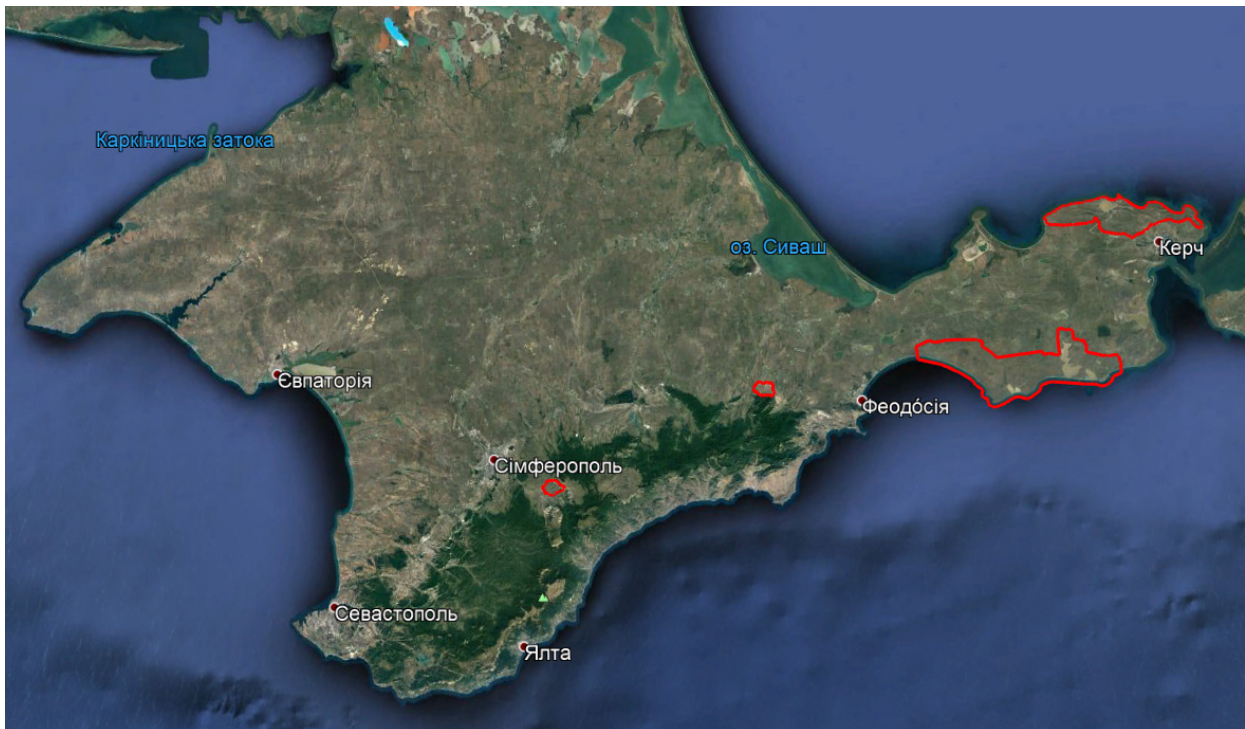
Руйнівний вплив мілітаризації на природні території

Вилучення найбільших природних територій для створення військових полігонів. Обстріл заповідників. Отруєння земель та повітря хімічними продуктами вибухів.

Стрімка мілітаризація Криму є очевидним наслідком окупації і мабуть першочерговою метою держави-окупанта. Показове нарощування військового контингенту, присутність важких озброєнь та регулярне проведення військових навчань стають фактором своєрідного тиску на Україну, призводять до розпорошення Збройних Сил України в зоні ООС на Сході та створюють гіпотетичну загрозу вторгнення з Криму.

Загроза включає різноманітні екологічні складові, окрім очевидних політичних наслідків збільшення військової присутно-

сті вздовж адміністративного кордону АР Криму із Херсонською областю²⁹⁸. Складовими цієї загрози є створення нових військових баз (тобто забудова та використання великих площ для базування та обслуговування військової техніки), формування (або відновлення) великих військових полігонів, будівництво баз відпочинку для російських військовослужбовців. В усіх випадках йдеться про масштабне пошкодження природних територій, повернення яких у природний стан у майбутньому дуже ускладнене або неможливе.

Військові полігони в Криму (деякі), що активно використовувались для проведення навчань збройних сил РФ у 2014-2020 роках. З ліва на право: «Ангарський», невідомий полігон, полігони «Чауда» та «Опук» (спільний контур), «Багеровський» (Джерело: Google Earth)

298 Це також є фактором негативного впливу на довкілля, адже змушує Україну будувати оборонну інфраструктуру вздовж адміністративного кордону, тим самим руйнуючи природні ландшафти у Херсонській області.

Проведення військових навчань потребує залучення великих площ природних територій, адже вимагає відсутності на обширних територіях населення, туристів, споруд та інфраструктури. Військові навчання із використанням бойової зброї та випробування нових озброєнь спричиняють такий само негативний вплив на довкілля, як і реальні бойові дії²⁹⁹.

Найпоширеніші наслідки як бойових дій, так і навчань, - порушення ландшафту та рослинного покриву, хімічне забруднення ґрунту та ґрунтових вод - мають накопичувальний ефект. Інакше кажучи, повторне проведення навчань ще більше пошкоджує ландшафти і рослинний покрив та ще більше забруднює ґрунти. З цієї точки зору, екологічні наслідки військових навчань для локальної території військового полігону мають значно більш руйнівний характер, ніж посередні бойові дії, що для конкретної території зазвичай мають разовий характер.

Військові навчання залишають пошкоджені ландшафти, отруєні хімічними забрудниками території, непридатні для сільського господарства, а також велику кількість нерозірваних боєприпасів. Тому між навчаннями або після їх завершення, діючі полігони однаково залишаються недоступними місцевому населенню для використання у рекреаційних цілях або іншим чином. Таким чином, військовими полігонами можуть стати лише великі природні масиви, які не заселені і не мають активного господарського використання. Крім того, створення полігонів означає, що на тривалий період територія стає недоступною для місцевих жителів і туристів.

Серед порушень екологічних прав мешканців Криму від діяльності військових полігонів, передусім, варто виділити саме це. Площі, на яких започатковані або відновлені військові полігони, що

використовувались ще у радянські часи, вражають. Встановити межі всіх полігонів дистанційно, а також з відкритих джерел, неможливо. Але лише полігони «Опук» та «Чауда», що найбільше використовуються окупаційними військами для проведення навчань, мають спільну площу понад 55 000 гектарів. Всі ці території є природними масивами (рівнинами, придатними для туризму, випасу, заготівлі сіна) і до перетворення на полігони виконували велику кількість екосистемних послуг. На цей час будь-яке користування цими територіями цивільним населенням неможливе.

Проведення військових навчань та маневрів з використанням реальної військової техніки за своїми впливами на природні території та інші складові довкілля не відрізняється від реальних військових дій і має велику кількість різноманітних негативних наслідків. На жаль, ми не можемо обрахувати суму збитків або іншим чином відобразити масштаби нанесеної довкіллю шкоди, адже для цього необхідно мати інформацію про кількість та калібр використаних при цьому боєприпасів. Проте ми можемо описати характер цієї шкоди та зробити висновки щодо зміни умов використання територій, що тепер є військовими полігонами.

Вивчення впливу використання боєприпасів на природні території у недалекому минулому здійснювали експерти еколого-правозахисної організації МБО «Екологія-Право-Людина» для території військових дій на сході України, завдяки яким ми можемо екстраполювати важливі висновки і на військові навчання в Криму.

В результаті розривів боєприпасів будь-якого калібру відбувається часткова хімічна реакція, що призводить до забруднення атмосфери (для частини реагентів, що встигла прореагувати) та ґрунтів (реагенти, що не встигли проре-

299 Василюк О., Норенко К. В. Вплив військової діяльності на природу України: посібник / О. Василюк, К. Норенко; [за заг. ред. О. Кравченко] — Видавництво «Компанія «Манускрипт» — Львів, 2019. — 68 с.

агувати під час вибуху). У разі розривів боєприпасів у морській акваторії переважна більшість забруднень потрапляє у морську воду, незалежно від частки речовини, що прореагувала.

Під час вибуху вміст снаряду проходить окиснення, і продукти хімічної реакції вивільняються в атмосферу, основні з яких — вуглекислий газ та водяна пара (не є токсичними, і шкідливі тільки в контексті глобальних змін клімату, оскільки обидва є парниковими газами). Втім, 1 кг вибухівки утворює також і декілька десятків куб. м токсичних газів: SO₂, NO_x, CO, серед яких є також небезпечні недоокиснені органічні сполуки, зокрема ароматичні вуглеводні, які є значно токсичніші, ніж звичайні. В атмосфері оксиди сірки та нітрогену спричиняють кислотні дощі, які змінюють рН ґрунту та викликають опіки рослин³⁰⁰. Нижче ми наводимо супутникові знімки місць проведення військових навчань на полігоні «Опук», де видно значну деградацію рослинності. Кислотні дощі мають негативний вплив і на організм людини, загострюючи захворювання дихальних шляхів. Крім того, кислотні дощі вбивають ґрунтову фауну, завдяки якій формуються і підтримуються ґрунти.

Шкідливими є й інші вищеназвані гази. За високих концентрацій сірчаний газ викликає підвищене слизовиділення в дихальних шляхах, кашель, хрипоту, різь в очах. Чадний газ навіть за незначних кількостей викликає запаморочення і нудоту. Він утворює з гемоглобіном порівняно стійку сполуку — карбогемоглобін, внаслідок чого кров втрачає здатність передавати кисень тканинам організму, розвивається гіпоксія. Оксиди азоту викликають подразнення слизових оболонок. Крім того, навіть низькі концентрації цього газу (4 проміле) можуть призвести до затримки дихання. Вплив двоокису азоту на організм людини призводить до зниження опірності до захворювань, кис-

невого голодування тканин, особливо у дітей. Цей газ погіршує нюх, послаблює нічний зір. Негативний вплив на органи зору починається при концентрації 0,14 мг/м³. Важкість у диханні починається з концентрації 0,056 мг/м³. При вдиханні парів ароматичних вуглеводнів спостерігається дія, схожа на наркотичну, потім настає поступове пригнічення, судоми, зупинка дихання. Характерні ураження системи крові та кровотворних органів, розлади функцій нервової системи, ураження печінки та органів внутрішньої секреції. Дія парів ароматичних вуглеводнів призводить до помутніння кришталика³⁰¹.

Лише одного разу в Україні вдалось провести аналіз концентрації небезпечних сполук у повітрі під час використання боєприпасів. Таке дослідження провели екологи МБО «Екологія-Право-Людина», аналізуючи показники хімічних сполук у повітрі під час обстрілів м. Щастя Луганської області в 2014 році. У результаті дослідження було виявлено, що у повітрі значно зросли концентрації небезпечних речовин, окремі показники суттєво перевищували гранично допустимі норми. Дослідження було виконане з використанням даних автоматизованої системи моніторингу довкілля Луганської області (<http://aisem.org.ua/>). Зокрема, в дослідженні використані відомості, зафіксовані автоматизованим пунктом моніторингу, що працював у м. Щастя до середини серпня 2014 року. Відомості про склад повітря автоматично фіксувались пунктом до моменту його знищення одним з обстрілів. Було зафіксовано значне перевищення концентрації діоксиду сірки (SO₂), діоксиду азоту (NO₂) та оксиду карбону (CO). Зокрема, 13 серпня концентрація діоксиду сірки перевищила гранично допустиму концентрацію в 5 разів, а 14 серпня — у 8 разів.

Подібну, але ще значно більшу за наслід-

300 Воєнні дії на сході України — цивілізаційні виклики людству. / Львів: ЕПЛ, 2015. — 136 с.

301 Там само

ками дію, спричиняють вибухи на ґрунти та рослинність. Наземний вибух має сферичну форму і в нижній півсфері утворює воронку (вирву), в якій залишається половина всіх речовин, що не прореагували, а також половина металевих осколків, що утворені під час детонації боєприпасу. Решта осколків і решта хімічних речовин, що не прореагували під час вибуху, розлітаються зі сферичною траєкторією у напрямку верхньої півсфери вибуху. Ці речовини та осколки осідають навколо (осколки далі, невикористані реагенти - ближче) із утворенням градієнту: чим далі від воронки, тим концентрація меншає. Для невикористаних реагентів радіус розльоту, вірогідно, не перевищує 35 м, а для осколків — залежить від технічних характеристик конкретного типу боєприпасу (інколи понад 300м). Виключається використання для господарських потреб земельних ділянок, забруднених таким чином. Для прикладу, після закінчення військових дій на території колишньої Югославії (1999 рік), на державному рівні було зупинено сільськогосподарське виробництво на території площею 2,5 млн га через забруднення ґрунтів від розривів снарядів³⁰².

Кількість хімічних сполук, що містяться в боєприпасах, є технічними характеристиками, які прив'язані до калібру боєприпасів. Наприклад, боєприпаси калібру 152 мм містять 5,3 кг вибухової речовини гексогену, 220 мм — 39 кг. Під час детонації амотолу та гексогену утворюється низка хімічних сполук — чадний газ (CO), вуглекислий газ (CO₂), водяна пара (H₂O), бурий газ (NO), закис азоту (N₂O), діоксид азоту (NO₂), формальдегід (CH₂O), пари ціаністої кислоти (HCN), азот (N₂), а також велика кількість іншої органіки. Варто також зазначити, що воронки утворюють лише частина різновидів боєприпасів, що мають фугасну дію і

розриваються на поверхні землі або при незначному зануренні в неї. При цьому існують димові, запалювальні та встановлені на осколкову дію снаряди, що не залишають воронки, хоча викиди від них існують аналогічно, але порахувати навіть приблизну кількість яких неможливо. Окрім цього, металеві уламки, що потрапляють у докільця, також не є безпечними та абсолютно інертними. Чавун із домішками сталі є найбільш поширеним матеріалом для виробництва оболонки боєприпасів та містить у своєму складі не тільки стандартні залізо і вуглець, а й сірку та мідь. Артилерійські снаряди калібру 120 мм та 152 мм дають кількість уламків масою від 1 г: 1600–2350 та 2700–3500 відповідно³⁰³. Чим дрібніші уламки, тим більше співвідношення площі їх поверхні до маси. Таким чином, хімічні елементи з поверхні уламків будуть окиснюватися, надходити до кругообігу речовин докільця та включатися до трофічних ланцюгів. Наслідки такої міграції можуть спричинити порушення у функціонуванні живих організмів, оскільки мідь є важким металом, окремі сполуки якого можуть бути досить токсичними. Врешті, сам розліт осколків у нижню півсферу вибуху (50%) також знищує повністю рослинність і тварин, включно з ґрунтовими організмами.

Ще однією проблемою є ґрунт, що вивертається під час утворення воронки. Кількість такого ґрунту також є технічною характеристикою конкретних типів боєприпасів. В середньому 1 кг вибухової речовини призводить до вивертання за межі воронки 1,5 кубічних метрів ґрунту.

Варто також зазначити, що є нормою випадки, коли детонація не відбувається у 3% снарядів, тобто вони залишаються нерозірваними.

Ще частина інформації про хімічні наслідки вибухів боєприпасів є менш відомою,

302 <http://epl.org.ua/announces/ekolohy-ne-radiat-sadzhaty-ovochi-na-horodakh-de-ie-voronky-vid-rozryviv-snariadiv-ta-hranat/>

303 Дерев'янчук А. Й., Артилерійське озброєння і боєприпаси [Текст]: навч. посіб. / А. Й. Дерев'янчук, М. Б. Шелест. - Суми : СумДУ, 2010. - 415 с.

але наприклад, дослідження МБО «Екологія-Право-Людина» на території Донецької області в листопаді 2014 року показали, що в місцях вибухів мають місце значні забруднення ґрунтів стронцієм, титаном, ванадієм та кадмієм у порівнянні з фоновими показниками. Виявлено перевищення по стронцію на місці розривів снарядів у с. Закітне, концентрація якого становить 150 мг/кг (в межах ділянки площею 12 м²). У цій же пробі ґрунту перевищення по сульфатах сягає більш як у 4 рази відносно фонових концентрацій, по кадмію — у 9 разів³⁰⁴.

Проте екстраполювати зазначені вище відомості на військові навчання у Криму можна буде, лише маючи детальні відомості про кількість та калібр використаних боєприпасів. Як буде показано нижче, в деяких місцях Керченського півострова за роки окупації кількість вибухів боєприпасів є настільки великою, що воронки зливаються в єдиний масив пошкодженого ґрунту, де неможливо порахувати воронки окремо. Наприклад, з публікацій у російських ЗМІ відомо, що лише під час разових навчань «Кавказ-2016» на полігоні «Опук» було використано понад 500 тон боєприпасів за 5 днів³⁰⁵.

Важливо ще раз підкреслити, що вплив вибухів на довкілля не залежить від мети їх використання (бойові дії, навчання, утилізація).

Попри відсутність достовірних подробиць щодо обсягів використаних боєприпасів під час військових навчань в Криму, офіційні ресурси ЗС РФ публікують свідчення про регулярний характер навчань, що проводяться на півострові. Інформація про проведення навчань рясно оприлюднюється проросійськими медіа-ресурсами і супроводжується фото- та відеоматеріалами, які наглядно ілюструють масштаби військової діяльності на полігонах³⁰⁶. Проте недоступною є інформація про обсяги використаних боєприпасів, що дозволило б обрахувати масштаби забруднення території.

Найбільші навчання «Кавказ-2016» навколо мисів Чауда і Опук розпочались у 2016 році, коли полігони отримали офіційний статус у складі Південного військового округу РФ³⁰⁷ (полігон «Опук» закріплений за 810-ю бригадою морської піхоти ВМС РФ, а мис Чауда — за військами протиповітряної оборони³⁰⁸). Йдеться переважно про випробування та показову демонстрацію військової техніки.

Вже перші навчання на мисі Чауда (28 травня – 4 червня 2016 року) супроводжувалися стрільбами авіаракетами (змагання «Авіадартс-2016»)³⁰⁹. Наявність відеоматеріалу вересневих навчань³¹⁰ дозволяє не лише ідентифікувати локації на місцевості, але й усвідомити масштаби руйнувань. Наведемо кілька стопкадрів з навчань, проведених у вересні 2016 року.

304 Воєнні дії на сході України — цивілізаційні виклики людству. / Львів: ЕПЛ, 2015. — 136 с.

305 <https://www.gazeta.ru/army/2016/09/14/10193291.shtml>

306 https://www.youtube.com/watch?v=3BCxNGi_tpc

307 https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12083710@egNews#txt

308 [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%83%D0%BA_\(%D0%BC%D1%8B%D1%81](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%83%D0%BA_(%D0%BC%D1%8B%D1%81)

309 <https://focus.ua/politics/351582>

310 https://www.youtube.com/watch?v=3BCxNGi_tpc

Очевидно, що така діяльність несумісна ні з безпекою населення, ні з охороною природи. Втім, території, на яких проводились навчання, мають реальний природоохоронний статус. З невеликою похибкою можна сказати, що принаймні полігони «Чауда», «Опук» та «Багеровський», що розміщені на території Кер-

ченського півострова, повністю входять до складу Смарагдової мережі Європи. Також, до складу полігону «Опук» входить Опущький природний заповідник, а Багеровський полігон повністю співпадає з межами Караларського регіонального ландшафтного парку.

Також відео з навчань на полігоні «Опук» ілюструє, що вся територія степового масиву на час навчань є вигорівшою, від чого лише більше помітно ділянки із втраченим рослинним покривом.

Великі площі степів повністю втратили природний рослинний покрив внаслідок маневрів військової техніки.

Околиці Опуцького заповідника, одна з найбільших популяцій тюльпану Геснера (Червона книга України). Джерело: а) <https://www.blackseanews.net/en/read/160584>
б) https://www.youtube.com/watch?v=3BCxNGi_tpc

Джерело: https://img.gazeta.ru/files3/827/10185827/upload-TASS_17554686-pic905-895x505-55745.jpg

Особливо небезпечним є те, що цілі (уявний противник) під час проаналізованих нами навчань ЗС РФ у Криму обирались як на території самих полігонів, так і в морській акваторії, що є не менш руйнівним впливом на морське біорізноманіття.

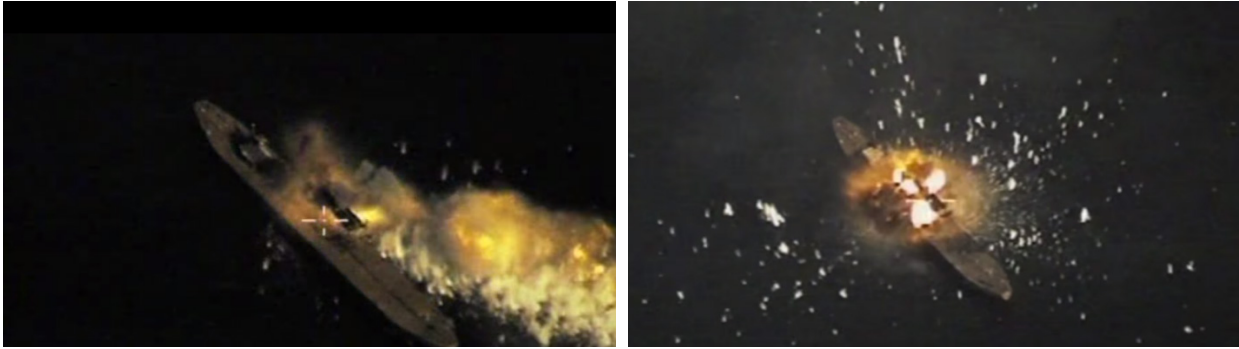
Окрім очевидно згубного впливу на біорізноманіття, вибухи боєприпасів у акваторії моря призводять до його колосального забруднення хімічними компонентами боєприпасу (між іншим, руйнівного для планктонних організмів).

Весь обсяг речовини, що не прореагувала, відразу потрапляє у воду. Про склад боєприпасів та забруднення, яке вони спричиняють, написано вище. Проте, на відміну від суходолу, в акваторії забрудники вільно поширюються, а також накопичуються у водних живих організмах, в тому числі рибі.

Окрім осколків та хімічного забруднення, тут також додається вибухова та звукова хвиля.

Вибух вакуумної бомби під час навчань «Кавказ-2016» на «полігоні» «Опук».
Джерело: <https://www.gazeta.ru/army/2016/09/14/10193291.shtml>, https://www.gazeta.ru/army/photo/ucheniya_kavkaz-2016_v_krymu.shtml#!photo=14

Враження морських цілей (Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=_dF0Db8UWZE&feature=emb_title, https://www.youtube.com/watch?v=3BCxNGi_tpc)

Під час навчань на полігонах Керченського півострова, переважно більшість всіх боєприпасів використали для стрільби у море, адже для використання таких боєприпасів на суходолі навіть такий великий полігон є замалим. Крім того, є відомості і про окремі навчання в Керченській протоці (1 листопада 2019 року)³¹¹.

Навчання, судячи з усього, відбуваються практично постійно. Можливо Росії це

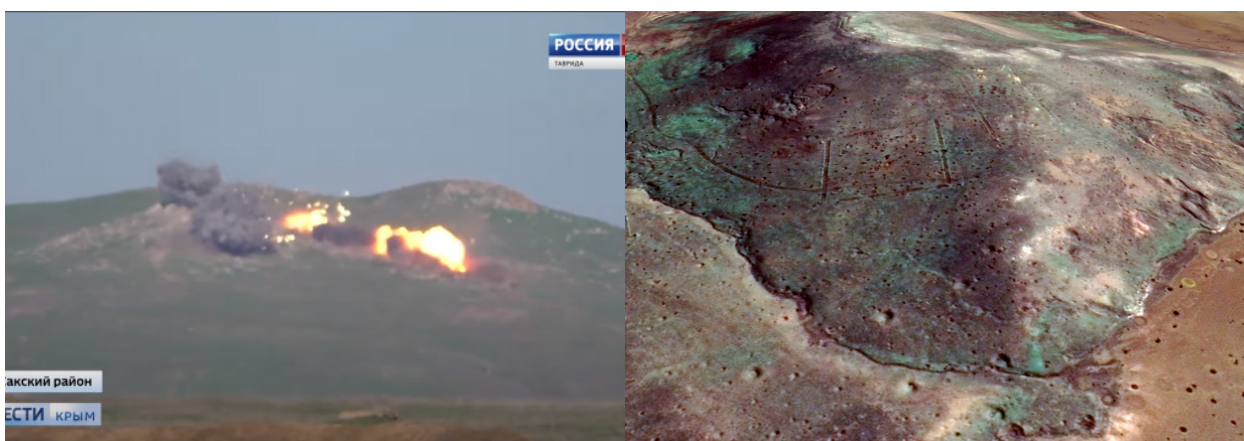
2019 рік

26-27 вересня бомбардувальники СУ-24 та СУ-25 нанесли ракетні та бомбові удари на полігоні «Опук» (ми вважаємо, що йдеться про околиці Узунларського озера)³¹³. Було задіяно 3000 військових, 12

необхідно як виправдання постійного перебування на території Кримського півострова значного контингенту військових і великої кількості техніки. Хроніки навчань, оприлюднені на веб-ресурсах Міноборони РФ та проросійських інтернет-сайтах Криму, дають багатий фактичний матеріал щодо оцінки порушень за кілька років (Додаток 1)³¹².

кораблів, 30 літаків та понад 300 одиниць військової техніки³¹⁴.

30 вересня авіаудари відпрацьовувались на полігоні «Джанкой».

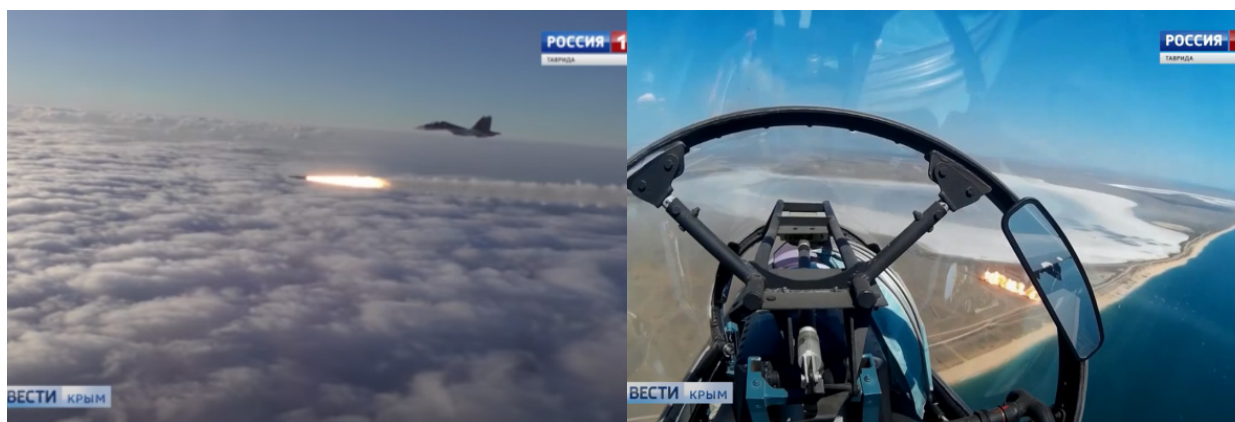
Схили над Узунларським озером перетворені на «місячний ландшафт» від воронки авіаударів

311 <https://vesti-k.ru/news/2019/11/01/komandno-shtabnoe-uchenie-v-kerchenskom-prolive/>

312 <https://vesti-k.ru/tag/poligon-opuk/>

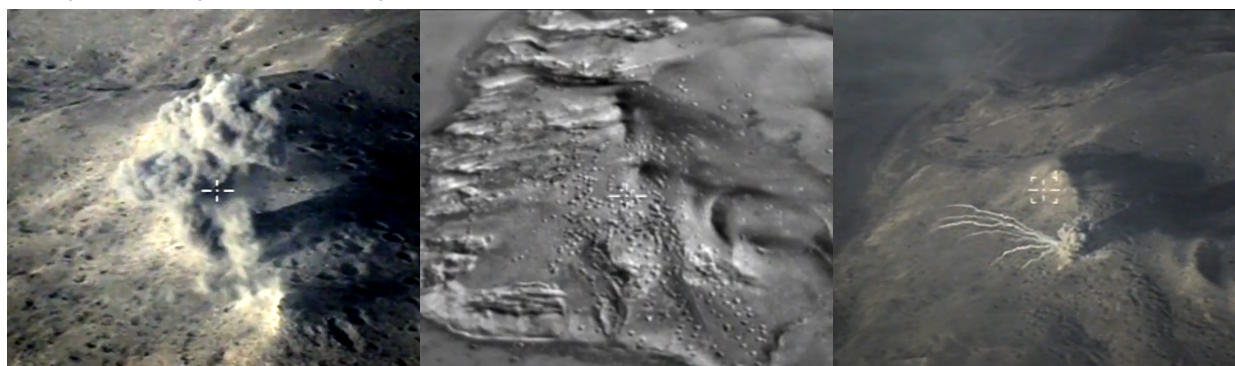
313 vesti-k.ru/news/2019/09/26/rossijskie-shturmoviki-obstreljali-vrazheskie-celi-na-poligone-v-krymu/

314 <https://vesti-k.ru/news/2019/09/27/v-krymu-zavershilis-voennye-ucheniya-chf-i-yuvo/>

Авіаудари поряд з Узунларським озером

25 жовтня літаки СУ-30, СУ-27, СУ-24 ОФАБ-250-270 по наземних цілях на г. Кончекська (12 бомб)³¹⁵. виконували практичне бомбометання по «умовному противнику» авіабомбами

Бомбардування гори Кончекська 25.10.2019

Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=ziqG7X76BF8&feature=emb_logo

2020 рік

Після відкриття наземного сполучення Криму з РФ через Керченський міст, з 2020 року навчання стало можливим проводити із залученням ще більшої кількості техніки, ніж було до цього. Тому саме у 2020 році відбулись нові масштабні навчання «Кавказ-2020» (серпень 2020), що проходили одночасно на 7 полігонах Південного військового округу РФ³¹⁶, до якого відносять і окупований Крим.

Напередодні стратегічного командно-штабного навчання «Кавказ-2020» в Криму активно проводилися регіональні військові маневри із залученням різних

підрозділів і родів військ, в тому числі Чорноморського флоту РФ.

Так, на Ангарському полігоні підготовчі навчання розпочались ще у липні. Нам вдалось виявити оголошення, поширене з цієї нагоди серед місцевих жителів: «В період с 20 по 27 июля (2020) включительно на землях министерства обороны и прилегающих территориях к полигону «Ангарский» у села Заречное будут проводиться учения с боевой стрельбой. Будет задействована территория Долгоруковской яйлы, а также зоны возможного падения снарядов при рикошете — Зуйс-

315 <https://vesti-k.ru/news/2019/10/25/istrebiteli-chf-nanesli-bombovyj-udar-po-protivniku-v-gorax-kryma/>

316 <https://stv92.ru/novosti/obshchestvo/voennye-kryma-i-sevastopolya-vydvinulis-v-yuzhnye-regiony-rossii-dlya-podgotovki-k-kavkaz-2020/>

кого лесничества и Букового кордона».³¹⁷

Решта навчань переважно відбувалась в межах Керченського півострова, на полігонах «Опук» і «Чауда» (на нашій схемі зображені як цілісний контур).

Наприклад, 4 лютого 2020 року бомбардувальники СУ-24 та СУ30 провели «ураження наземних цілей» бомбами типу

ОФАБ-250-270³¹⁸. 19 лютого відпрацьовувалась висадка бойового десанту під прикриттям авіації (500 військових, 100 одиниць техніки³¹⁹. 19 березня відбулись нічні бойові стрільби із залученням реактивних систем залпового вогню (РСЗО) «Град-М» і гаубичної артилерії «Мста-Б»³²⁰. 20 березня відбувались навчання танкових підрозділів³²¹.

Навчання на Опукі 20 березня 2020 року.

Джерело: <https://vesti-k.ru/news/2020/03/20/1na-myse-opuk-snova-strelba-na-poligone-zavershayutsya-voennye-ucheniya/>

7 квітня відпрацьовувалось використання зенітно-ракетних комплексів (ЗРК) «Оса», «Стріла-10» та пересувних зеніт-

но-ракетних комплексів (ПЗРК) «Ігла». Стрільби відбувались в море³²².

Стрільби з ПЗРК та ЗРК в море, квітень 2020. Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=Tm2PRRqEeNTE&feature=emb_logo

317 <http://www.c-inform.info/news/id/87315>

318 <https://vesti-k.ru/news/2020/02/04/morskaya-aviaciya-chernomorskogo-flota-razbombila-protivnika-v-kerchenskom-prolive/>

319 <https://vesti-k.ru/news/2020/02/19/na-poligone-opuk-proshyol-osnovnoj-etap-dvustoronnegoucheniya-chernomorskogo-flota/>

320 <https://vesti-k.ru/news/2020/03/19/nochyu-artilleriya-chernomorskogo-flota-udarila-po-protivniku/>

321 <https://vesti-k.ru/news/2020/03/20/1na-myse-opuk-snova-strelba-na-poligone-zavershayutsya-voennye-ucheniya/>

322 https://www.youtube.com/watch?v=Tm2PRRqEeNTE&feature=emb_logo

Запуск ракети з РК «Бал» по морській цілі https://www.youtube.com/watch?v=UxUY6mftNOw&feature=emb_logo

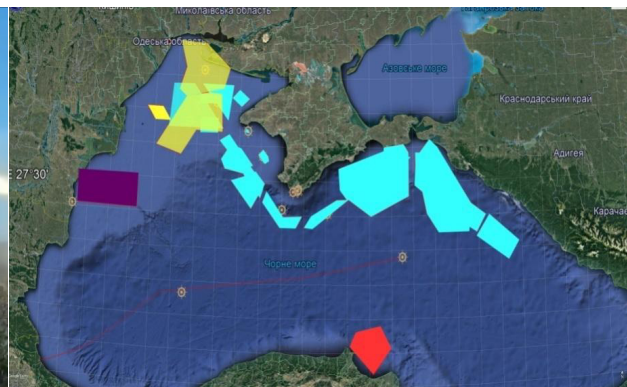
30 червня відбувались навчання з ураження морських цілей ракетним ударом³²³.

20 липня військовими кораблями відпрацьовувалось подавлення протидесантної оборони противника із застосуванням артилерійських та ракетних стрільб, а також літаків Мі-8 та Ан-26³²⁴. 7 серпня ЗС

РФ застосувала РСЗО «Град» по горах в околицях Опуцького заповідника (або по самому заповіднику).³²⁵ З 17 по 21 серпня 2020 року сили Чорноморського флоту провели навчання із забезпечення кораблів і суден флоту матеріальними засобами і з наданням допомоги аварійним кораблям в морі.

Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=FSEzILX90MQ&feature=emb_logo

Перекриття акваторії Чорного моря ВМС РФ під приводом військових навчань в день початку навчань «Кавказ-2020». Зображення демонструє найбільше угруповання в акваторії навпроти полігону «Опук». Джерело: <https://www.blackseanews.net/read/169394>

323 <https://vesti-k.ru/news/2020/06/30/v-krymu-unichtozhili-korabl-protivnika/>

324 <https://vesti-k.ru/news/2020/07/20/voennye-proveli-boj-za-vysadku-desanta-na-poberezhe-kryma/>

325 <https://vesti-k.ru/news/2020/08/07/chernomorskij-flot-obstrelyal-protivnika-iz-ustanovki-grad-video/>

Підготовка до основних навчань завершилась 23 серпня, адже основні, найбільш масштабні бригадні тактичні навчання були заплановані на День Незалежності України 24 серпня 2020 року. В цей день навчання почали підрозділи армійського корпусу і морської піхоти Чорноморського флоту (десантування на сушу з метою захоплення і утримання вигідних ключових точок; артилерійські і ракетні стрільби берегової артилерії та кораблями). У навчаннях взяла участь техніка (танки Т-72Б3, БТР-80 і 82А), яка допомагає морським піхотинцям займати потрібні цілі, а також морська авіація³²⁶. Джерела ЗС РФ тоді заявили, що заплановано ще понад 100 інших стрільб та інших бойових задач, що будуть відпрацьовуватись на полігонах Криму (в т.ч. стрільби з мінометів «Поднос», РСЗО «Ураган» і самохідних гаубиць «Мста-С»³²⁷.

За результатами дослідження відкритих джерел, було встановлено, що протягом 2014-2019 рр. на військовому полігоні «Опук» загалом було проведено близько 89 військових навчань, маневрів і тренувань (27 випадків виконання авіацією практичних бомбометань та пусків некерованих і керованих ракетних снарядів по берегових, морських і повітряних цілях. Регулярно були задіяні:

- літаки-розвідники
 - Су-24МР;
 - фронтові бомбардувальники
 - Су-24М,
 - Су-34;
 - винищувачі
 - Су-30СМ,
 - Су-27СМЗ,
 - Су-30М2,
 - Су-27,
 - Су-30,
 - Міг-29;
 - штурмовики
 - Су-25СМ,
 - Су-25СМЗ;
 - літаки-амфібії
 - Бе-12;
 - гвинтокрили
 - Ми-8,
 - Ка-27,
 - Ка-52,
 - Мі-28Н,
 - Мі-35М,
 - Ка-27ПЛ,
 - Мі-8АМТШ.
- Було зафіксовано 16 випадків артилерійських стрільб із використанням наступної техніки:
- гаубиці
 - Д-30,
 - Мста-Б,
 - Гвоздика,
 - Нона 2-С9,
 - Мста-С»;
 - РСЗВ «Град»;
 - протикорабельні комплекси:
 - Бастион,
 - Бал,
 - Бере»;
 - ракетні комплекси:
 - Хризантема;
 - артилерійські установки:
 - Нона-С 2С9;
 - зенітні установки:
 - Панцирь;
 - комплекси протиповітряної оборони:
 - Стрела;
 - танки Т-72Б3.

Також було зафіксовано:

326 <https://arc.construction/2464?lang=ru>

327 <https://vesti-k.ru/news/2020/08/07/chernomorskij-flot-obstrelyal-protivnika-iz-ustanovki-grad-video/>

■ 18 випадків артилерійських стрільб по берегових і морських цілях військових кораблів, зокрема БДК ЧФ РФ:

- «Азов»,
- «Николай Фильченков»,
- «Цезарь Куников»,
- «Орск»;

■ сторожові кораблі ЧФ РФ:

- «Пытливый»,
- «Ладный»;

■ фрегати ЧФ РФ:

- «Адмирал Эссен»,
- «Адмирал Григорович»,
- «Адмирал Макаров»;

■ малі ракетні кораблі:

- «Мираж»,
- «Орехово-Зуево»;

■ 2 випадки стрільб крилатими ракетами:

- «Калибр»;
- «Калибр-ПЛ»;

■ підводними субмаринами:

- «Ростов-на-Дону»,
- «Колпино»
- «Новороссийск»;

■ 2 випадки практичних стрільб із мінометів:

- «Поднос»;
- «Сани»³²⁸.

Окрім підрозділів ЧФ РФ, у військових навчаннях також брали участь підрозділи 4-ї армії ВПС і ППО Південного військового округу, Військово-космічні сили Південного військового округу, Новоросійська десантно-штурмова дивізія, Камишинська і Улан-Уденська окремі десантно-штурмові бригади, Каспійська флотилія, ВПС Західного військового округу³²⁹.

Навіть ця, досить еkleктично зібрана інформація, говорить про неймовірно сильний вплив військових навчань на екологічний стан територій, включених окупаційною владою до складу військових полігонів.

За нашими оцінками, площа полігону «Опук» складає близько 55 000 га. Цю площу ми отримали, позначивши на супутникових знімках межі території, ушкоджені від військової діяльності. На жаль, практично нереально обрахувати кількість воронки від вибухів, оскільки а) специфіка ґрунтового покриву Керченського півострова не дозволяє утворювати повноцінні воронки, видимі на супутникових знімках, і б) в деяких місцях їх настільки багато, що на площі десятків, а подекуди й сотень гектарів практично повністю знищений рослинний покрив.

Супутникові знімки цілих ділянок степу околиць Опуцького природного заповідника (координата: 45.072198, 35.957539), фрагмент знімка 600 м X 1000 м; 2016 та 2019 рр.

328 <https://www.blackseanews.net/read/159924>

329 https://www.blackseanews.net/read/162895#_ftn3

Північна околиця оз Качик, практично повне знищення рослинності (координата: 45.039666, 35.887769), майже все дно озера також суцільно покреслене слідами проїзду військової техніки, 2019 р.

Території військових полігонів «Караларський», «Опук» та «Чауда» є одними з останніх місць, де в Україні зустрічались рідкісні види птахів степової зони: степовий журавель, дрохва, лежень та дерихвіст лучний. Великі безлюдні площі степових ландшафтів були фактично єдиним місцем в Україні, де ці види могли спокійно

гніздувати (а у випадку з дрохвами - утворювати скупчення на зимівлі). В умовах проведення військових навчань навіть на відстані 5-10 кілометрів, гніздування цих видів уявити неможливо. Всі зазначені види птахів занесені до Червоної книги України та охороняються Бернською конвенцією на європейському рівні.

Рідкісні птахи, для яких Керченський півострів був одним з основних місць гніздування: дрохва, степовий журавель, лежень.

Хохітва, Pierre Dalous CC BY-SA 3.0

Окремо варто згадати такого птаха як хохітва. Колись дуже численний на суцільних степах України, але з їх розорюванням майже зник. В Україні у гніздовий період живуть 30—50 особин (можливе гніздування 5—7 самок), взимку загальна чисельність, ймовірно, сягає 70-80 особин. Чинниками зменшення чисельності є втрата біотопів, знищення гнізд під час випасання худоби та сінокосіння, розлякування птахів, зростання кількості здичавілих собак та воронових птахів, вилучення з природи кладок та виводків, відстріл дорослих птахів³³⁰. За даними Червоної книги України, достовірно в межах України цей птах зустрічався лише в межах Керченського півострова. Після початку військових навчань в Криму ми не знайшли публікацій, що підтверджували б подальше перебування даного виду на півострові.

Військові навчання, що наносять руйнівний вплив на довкілля, на нашу дум-

ку, варто розглядати як порушення тих самих міжнародних договорів, що регламентують недопустимість руйнування довкілля під час збройного конфлікту. Адже навчання також є військовими діями. Військове навчання — вища форма бойової (оперативної) підготовки військ (сил), включаючи заходи бойового навчання, спрямовані на вирішення військими завдань на місцевості в умовах, максимально наближених до бойових. Водночас військові навчання є формою контрольної перевірки польової, повітряної і морської виучки особового і командного складу збройних сил. Великі військові навчання називають маневрами. Військові навчання спрямовані на придбання і закріплення бойових навичок, бойового злагодження частин і підрозділів для проведення бойових операцій, застосування озброєння та військової техніки, а також на відпрацювання різних тактичних і оперативних сценаріїв потен-

330 Андющенко Ю. О. Хохітва // Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова. — К. : Глобалконсалтинг, 2009. — С. 445.

ційного збройного конфлікту.

У 1977 році прийнято Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I)³³¹. Це був перший документ, що містив норми загальнообов'язкові норми щодо поводження із довкіллям під час міжнародного збройного конфлікту. Ст. 35 закріплює основні норми щодо методів та засобів ведення війни, вказуючи, що право конфлікуючих сторін щодо вибору методів або засобів ведення війни не є необмеженим. Зокрема, заборонено застосовувати зброю, снаряди, речовини й методи ведення воєнних дій, здатні завдати надмірних пошкоджень або надмірних страждань. Частина 3 вказаної статті передбачає також заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу³³².

Захист навколишнього середовища також відображений у нормах «м'якого права»³³³ — резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та деклараціях, прийнятих за результатами міжнародних конференцій.

У 1982 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію 37/7, в якій затвердила Всесвітню хартію природи. У даному документі принцип 5 зазначає, що «природу слід захищати від грабежу в результаті війни чи інших ворожих дій», принцип 20 - «слід утриматися від воєнних дій, що наносять шкоду природі»³³⁴.

У 1992 р. була ухвалена Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку. У принципі 23 зазначено, що слід забезпечити захист середовища існування і природних ресурсів народів, що живуть в умовах пригноблення, панування і окупації. Принцип 24 підкреслює: «Війна неминуче спричиняє руйнівну дію на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, забезпечуючи захист навколишнього природного середовища при виникненні збройних конфліктів, і співробітничати при необхідності в сфері його подальшого розвитку». І принцип 25 підсумовує: «Мир, розвиток та охорона навколишнього середовища взаємопов'язані і нероздільні»³³⁵.

У 1992 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Захист навколишнього середовища у періоди збройних конфліктів»³³⁶. Резолюція вказувала на порушення норм міжнародного права у формі завдання екологічної шкоди і виснаження природних ресурсів, включаючи знищення сотень нафтових свердловин і випуск сирої нафти в море, а також знищення довкілля, яке не виправдано військовою необхідністю і відбувається безпричинно; закликала держави дотримуватися міжнародного права, що стосується захисту навколишнього природного середовища в часи збройних конфліктів, а також вжити заходів до включення положень міжнародного права в сфері захисту довкілля у військові посібники та забезпечити їхнє ефективне поширення.

331 Україна та Російська Федерація є сторонами Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c23

332 Воєнні дії на сході України — цивілізаційні виклики людству. / Львів: ЕПЛ, 2015. — 136 с.

333 М'яке право — норми, що носять декларативний характер і не викликають зобов'язання у сторін, що їх приймають. Виконання таких норм спирається на їхній авторитет і наміри сторін. Міжнародне право, навчальний посібник за загальною редакцією М.В. Буроменського, К., Юрінком Інтер, 2006

334 Резолюція Генеральної асамблеї ООН A/RES/37/7, прийнята 28.10.1982 р.

335 Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, прийнята на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, 3-14 червня 1992 р. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455

336 Резолюція Генеральної асамблеї ООН A/RES/47/37, прийнята 25.11.1992 р.

На жаль на сьогодні міжнародне екологічне право не забезпечує належну охорону довкілля під час збройних конфліктів. Це пов'язано із відсутністю уніфікованих міжнародно-правових актів, які б регулювали питання впливу воєнних дій на довкілля, а також неоднозначністю щодо застосування численних міжнародних договорів у сфері охорони довкілля в період збройних конфліктів. Низка ж важливих положень містять «м'які» інструменти міжнародного права, які мають серйозну політичну вагу в даному питанні і знайшли широку підтримку багатьох

Існують також інші негативні наслідки милітаризації, окрім проведення військових навчань. Наприклад, для потреб обслуговування нових військових частин та зростаючої кількості техніки залучається велика кількість води зі свердловин та водосховищ. На нестачу води населенню неодноразово жалілись місцеві жителі.³³⁸

Переміщення підрозділів ЗС РФ зафіксовані також і за межами військових полігонів, зокрема на території національного парку «Чарівна гавань». У кінці 2016 року в засобах масової інформації було опубліковано відео переміщення колони російської техніки на західне узбережжя Криму – мис Тарханкут. Серед кадрів відео, зокрема, чітко помітно переміщення БРК «БАЛ». Переміщення техніки відбулося у зв'язку із проведенням 1-2 грудня 2016 року ракетних навчань України над Чорним морем³³⁹. Тоді Міноборони України не виключало загрозу ракетного удару Росії у випадку проведення Україною військових навчань³⁴⁰.

Крім того, з 2016 року і до цього часу значна частина Чорного моря паралізована

держав. Вважається, що і обов'язок держав зберігати довкілля та природні ресурси під час воєнних дій і відшкодувати шкоду, завдану довкіллю під час військових операцій переріс в міжнародний звичай і не викликає ні в кого сумнівів.³³⁷

Оскільки не може бути вимушеної необхідності наносити шкоду природі під час військових навчань, ми можемо констатувати, що РФ своїми діями в Криму багаторазово порушила перелічені вище положення міжнародних договорів.

Російською Федерацією під приводом проведення військових навчань. Так, протягом 2020 року відбувається стрімке нарощування військової присутності в морі, що практично виключає користування ним суднами інших держав, в тому числі України³⁴¹. Окрім часу, коли проводяться навчання, контингент Чорноморського Флоту РФ все одно базується по периферії Кримського півострова.

В 2016 р. в ООН прийняли документ, який натякає на необхідності не шкодити довкіллю Криму через милітаризацію. 27 травня 2016 року учасники Асамблеї ООН з навколишнього середовища прийняли резолюцію ЮНЕП «Охорона навколишнього середовища у районах, охоплених збройними конфліктами»³⁴², що визнає роль здорових екосистем і територій із сталим природокористуванням у зниженні ризику виникнення збройних конфліктів. Проте реакції на нього не послідувало: трьома місяцями пізніше в Криму відбулись перші надпотужні навчання «Кавказ-2016».

337 Воєнні дії на сході України — цивілізаційні виклики людству. / Львів: ЕПЛ, 2015. — 136 с.

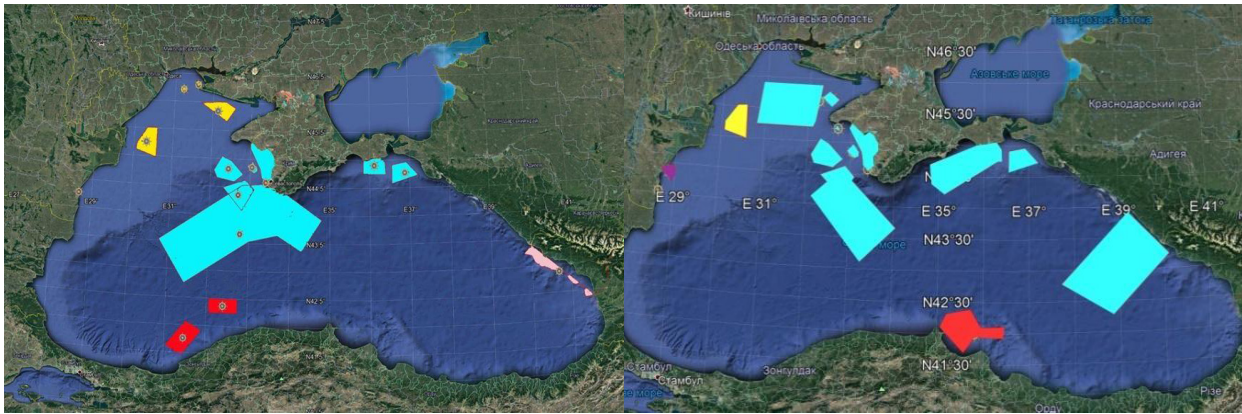
338 <https://zloy-odessit.livejournal.com/3389732.html>, <https://zloy-odessit.livejournal.com/3388735.html>

339 <https://ukranews.com/ua/news/463380-rosiya-prygnala-kolony-viyskovoi-tekhniky-na-mys-tarkhankut>

340 <https://www.pravda.com.ua/news/2016/11/30/7128425/>

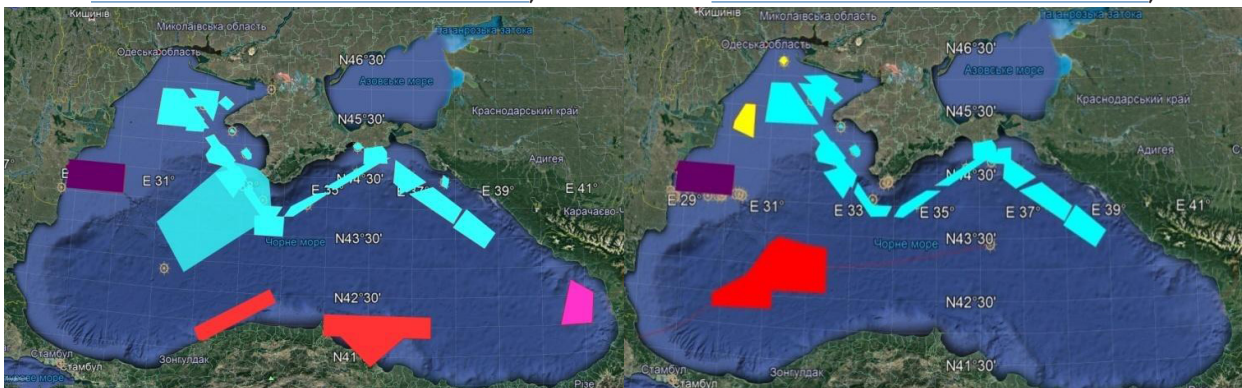
341 <https://qrgo.page.link/z1evh>

342 UNEP/EA.2/Res.15, прийнята 27.05.2016 р. <https://undocs.org/ru/UNEP/EA.2/Res.15>

Січень 2020 (Джерело: <https://www.blackseanews.net/read/160067>)

Липень 2020 (Джерело: <https://www.blackseanews.net/read/167030>)

Жовтень 2020 (Джерело: <https://www.blackseanews.net/read/170675>)

Листопад 2020 (Джерело: <https://www.blackseanews.net/read/171549>)

17 грудня 2018 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим, міста Севастополь, Крим, а також районів Чорного і Азовського морів». Її підтримали 66 країн, проти виступили 19, а утрималися 72 держави³⁴³. Резолюція прямо наголосила на тому, що дії Росії з мілітаризації Кримського півострова створюють екологічну загрозу для довкілля не лише самого Криму, а й всіх держав Чорноморського басейну: «Генеральна Ассамблея виражає свою озабоченність в зв'язи з проведенням в Криму многочисленных военных учений

российских вооруженных сил, что может подорвать региональную безопасность и влечет за собой значительные долгосрочные негативные экологические последствия в регионе»³⁴⁴. В 2019 р. та 2020 р. Генеральна Асамблея повторно ухвалила подібні резолюції, які вкотре звертають увагу на екологічні наслідки російських військових навчань в окупованому Криму³⁴⁵.

Як видно з описаних вище подій, більшість наймасштабніших навчань відбулись після прийняття резолюцій Генеральної Асамблеї ООН.

343 <https://www.unian.ua/politics/10380741-genasambleya-oon-pidtrimala-rezolyuciyu-pro-militarizaciyu-rosiyeyu-krimu-chornogo-ta-azovskogo-moriv.html>

344 Резолюція Генеральної асамблеї ООН A/RES/73/194, прийнята 17.12.2018 р. <https://undocs.org/ru/A/RES/73/194>

345 Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/74/17, прийнята 09.12.2019 р. <https://undocs.org/ru/A/RES/74/17>; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/75/29, прийнята 07.12.2020 р. <https://undocs.org/ru/A/RES/75/29>

За роки окупації Російська Федерація з політичних міркувань значно збільшила військову присутність на території Кримського півострова. Великі площі природних територій (перш за все, на Керченському півострові) були перетворені на військові полігони, де розпочались надзвичайно часті військові навчання із застосуванням великої кількості техніки та великого обсягу боєприпасів. Використання боєприпасів під час навчань не лише фізично руйнує ландшафт і знищує рослинність та тварин, але й призводить до надзвичайно інтенсивного хімічного забруднення ґрунту та повітря. В місцях інтенсивного проведення навчань практично знищена рослинність на ба-

гатьох сотнях гектарів. Навчання також проводились в Опуцькому природному заповіднику та інших природоохоронних територіях. Ще більше боєприпасів було використано в морі, шкоду від чого неможливо обрахувати доступними нам засобами.

Створення військових полігонів позбавляє населення можливості користуватись територією, забруднює її і виключає у найближчі десятиліття будь-яку господарську діяльність на ній. Крім того, через проведення навчань є загроза втрати в Криму кількох надзвичайно рідкісних видів птахів.

Пожежі на природних територіях

Випалювання природних територій (в тому числі пов'язані із будівництвом траси Таврида). Пожежі в лісах. Масові вигорання степових територій (в тому числі заповідних) через військові навчання.

Відомо, що пожежі на природних територіях є одним з найбільш руйнівних антропогенних факторів. У останні роки глобальні зміни клімату, спрямовані на збільшення середньорічних температур, аридизацію (висушування) клімату та зменшення частоти атмосферних опадів, призводять до збільшення частоти пожеж в усіх регіонах Євразійського континенту. Зміна меж кліматичних зон в останні роки збільшила кількість пожеж в більш північних регіонах ніж Крим³⁴⁶, проте, саме для Кримського півострова ситуація не суттєво змінилась, адже на формування місцевого мікроклімату тут суттєво впливає близькість морів.

Органи влади «РК», підконтрольні РФ, а також місцева преса Криму рясно інформують про факти загорянь у лісах. Фігурують згадки про фіксування до 900 пожеж щороку³⁴⁷ і навіть висловлюються припущення що причиною цього є зміна підпорядкування лісового відомства Міністерству екології «РК»³⁴⁸.

Ми не будемо заглиблюватись у цю тему, адже в дійсності АР Крим є абсолютним лідером серед адміністративних одиниць України щодо малої кількості загорянь лісів. За допомогою інструментарію міжнародної системи відстеження пожеж у лісах Global Forest Watch³⁴⁹, ми створили статистичний проект відстежування пожеж у лісах Криму за роки окупації (<https://bit.ly/3nee7Au>). Також ми отримали матеріали теплової зйомки супутників NASA (ці відомості є загальнодоступними

та надаються у відповідь на запит)³⁵⁰. Система пожежної інформації NASA (FIRMS) поширює активні дані пожежі майже в реальному часі (NRT) протягом 3 годин після супутникового спостереження за допомогою спектрорадіометра NASA з помірною роздільною здатністю (MODIS) на борту супутників Terra і Aqua та набору видимих інфрачервоних зображень NASA (VIIRS) на борту спільного супутника NASA / NOAA Suomi National Polar Orbiting Partnership (Suomi NPP) та NOAA-20. Ця інформація відображає відомості про пожежі, що тривали щонайменше 3 години або охопили ділянки щонайменше 1 га.

Дійсно, за період з березня 2014 року і до 1 січня 2021 року супутниками NASA в Криму було зафіксовано 12805 загорянь.

Цікаво, що аналіз загорянь не дав логічних результатів в часовому розрізі. Пожежі відбувались з відносно однаковою інтенсивністю протягом всього часу окупації.

Рік	Пожежі (га)
2020	1455
2019	1766
2018	988
2017	2910
2016	1532
2015	2059
2014	2095

346 <https://life.pravda.com.ua/society/2020/04/22/240687/>

347 <https://ru.krymr.com/a/goryashiy-poluostrov-pochemu-v-krymu-proishodyat-pozhary/29599921.html>

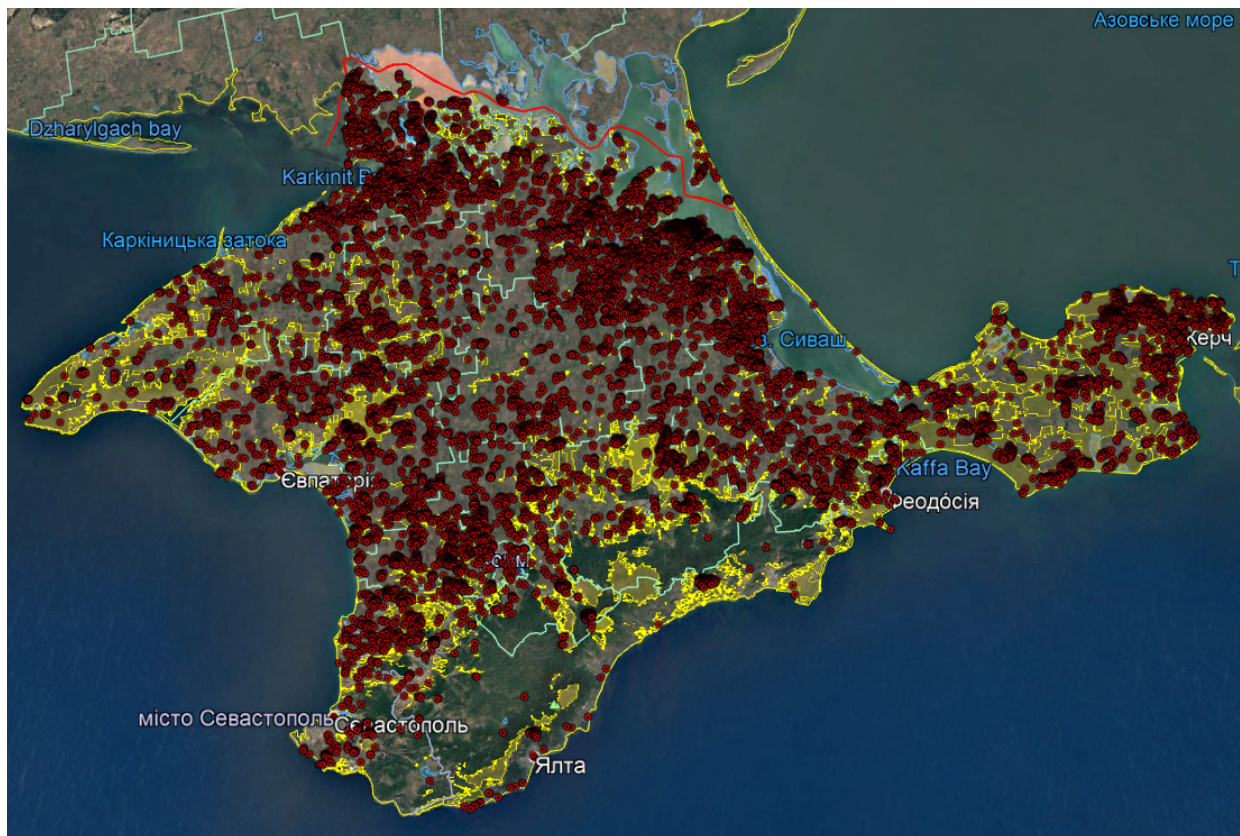
348 <https://ru.krymr.com/a/news-eksperty-poyasnili-prichiny-uvelicheniya-kolichestva-pozarov-v-lesah-kryma/29600069.html>

349 <https://www.globalforestwatch.org/>

350 <https://earthdata.nasa.gov/earth-observation-data/near-real-time/firms>

Втім, зобразивши всі ці загоряння на карті півострова, можна зробити низку аналітичних висновків, важливих для розуміння як причин, так і наслідків таких

загорянь, що ґрунтуються на просторовому аналізі отриманої з супутників інформації.

1. Першим і головним висновком аналізу є те, що найменше постраждали від пожеж території Кримських гір (в тому числі, вони охоплюють всі лісові масиви півострова) та південне узбережжя. Логікою такого розподілу пожеж не може бути військова присутність або густота населення, адже наприклад значно постраждали від пожеж околиці міст Севастополь та Керч, які безумовно є важливими центрами концентрації населення. Так само не може бути визначальним при цьому фактор військової присутності, про що буде сказано далі. Ми вважаємо, що причиною такого розподілу пожеж є контроль за пожежною безпекою у лісах, що за збігом обставин ситуативно є більш суворим в російських законодавчих умовах, ніж було звичним для жителів Криму

до початку окупації (між іншим, завдяки обмеженню відвідування лісів пожежі оминули також кримські яйли та екосистеми амфітеатрів південного макросхилу Кримських гір). Втім ця, ситуативно вигідна і позитивна обставина повністю нівелюється іншими зробленими нами висновками, адже стосується лише пожежної безпеки у лісах. Ми також вважаємо, що суворі заходи пожежної безпеки, постійні заборони відвідування лісів є певним чином інсценуванням відповідального виконання доручень російського уряду, що відволікає увагу від інших, перелічених нами у цьому звіті наслідків для довкілля. На користь такої «показухи» грає те, що оприлюднена в так званому МНС Криму статистика лісових пожеж в десятки разів перевищує реальні факти загорянь, що

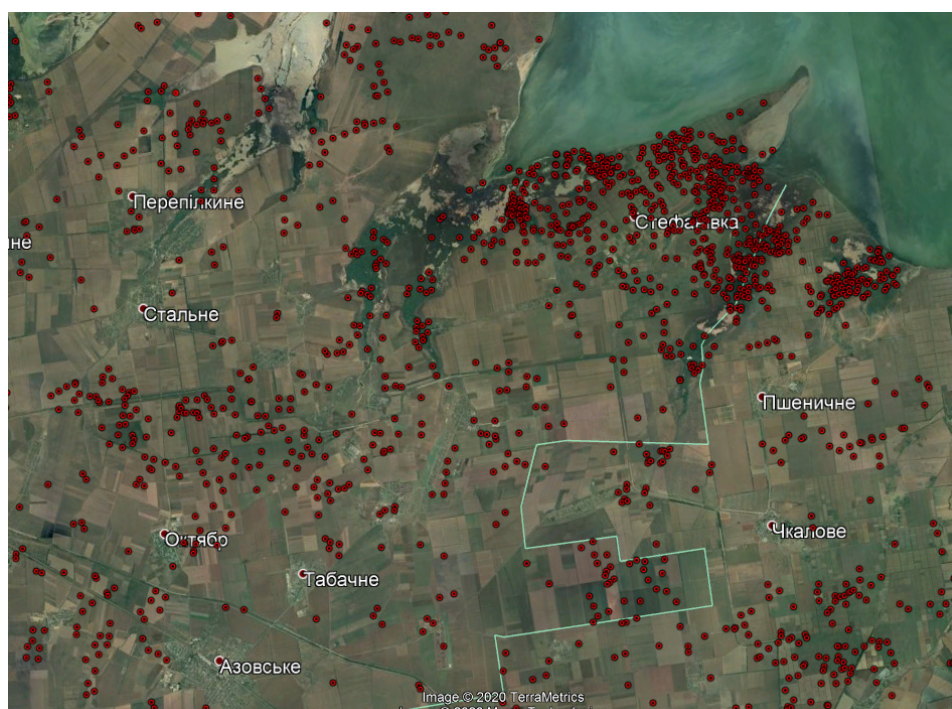
зафіксовані супутниками. Реально ж, в лісах Кримських гір зафіксовані

лише три випадки тривалих загорянь у 2020 році.

2. З невеликою часткою винятків, переважна більшість загорянь, зафіксованих у Криму, незалежно від року, відбувались на орних землях. З одного боку, на відміну від континентальної частини України, дійсно пожежі прак-

тично минули степові ділянки. Водночас, їх кількість на орних землях надзвичайно велика. Особливо вражає кількість загорянь у Джанкойському районі (як на полях, так і на рисових чеках і природних територіях).

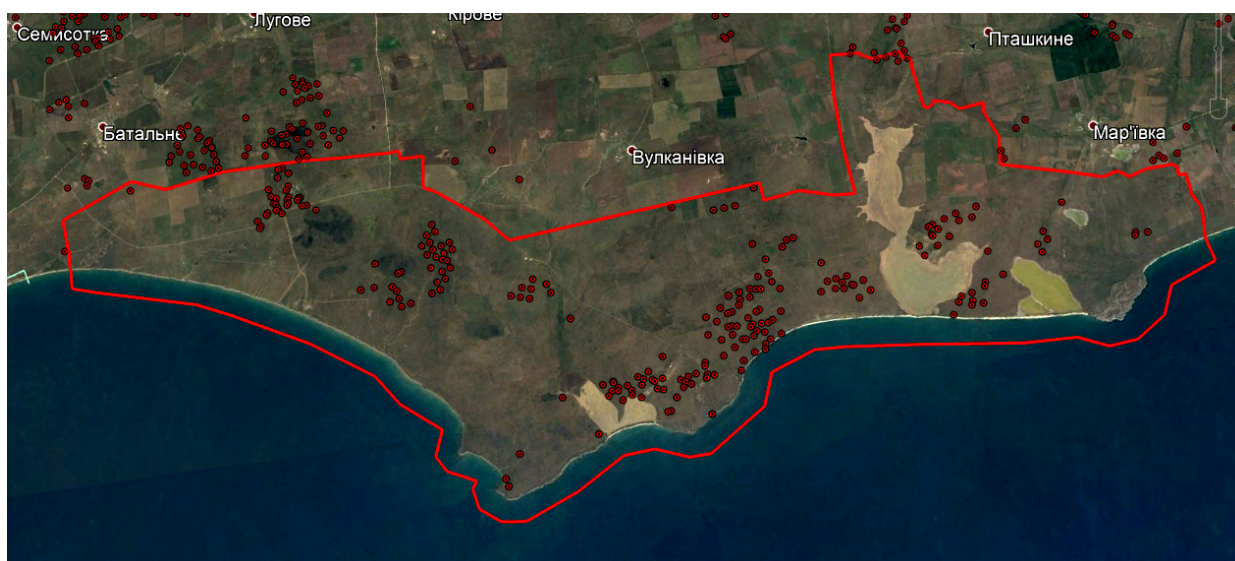

3. Одні з найбільших пожеж на природних територіях Криму відбувались в заростях очерету заток Східного Сивашу поряд з селами Слив'янка, Стефанівка та Благодатне Джанкойського району а також в районі сіл Фонтан, Батальне, Лугове, Новоселівка Ленінського району.
4. На превеликий жаль, пожежі також пошкодили і території природно-заповідного фонду. В різні роки загоряння виникали на території ландшафтно-рекреаційного парку «Мис Такіль», в заказниках «Озеро Чокрак», «Осовинський степ» та у регіональному ландшафтному парку «Караларський». Всі ці території природно-заповідного фонду розміщені на Керченському півострові.

У Джанкойському та Нижньогірському районах, що включають узбережжя Сивашу, пожежі регулярно пошкоджували заказник «Присиваський» та регіональний ландшафтний парк «Калинівський».

Крім того, пожежі відбулись також і у природних заповідниках, що є найбільш цінними природоохоронними територіями в Україні. Зокрема, у липні 2020 року сталась пожежа у Карадазькому природному заповіднику³⁵¹.

5. Також, супутниковий моніторинг пожеж на природних територіях гарно ілюструє пошкодження, що відбулись під час проведення військових навчань на полігонах «Опук», «Чауда», «Ангарський» та «Багерівський».

Концентрація пожеж в місцях проведення військових навчань на полігоні «Опук» у 2019-2020 роках

На превеликий жаль, природні особливості Криму дуже сприяють збільшенню шкоди від пожеж на природних територіях. Так, переважна більшість тварин степових екосистем є наземними і не мають природних механізмів порятунку від степових пожеж. Навіть більшість птахів

регіону гніздують на землі. Також, пожежі в заростях очерету, що відбуваються переважно восени та взимку, мають значний негативний вплив на птахів, адже на зимівлю до озер Сивашу збираються сотні тисяч мігруючих птахів з усієї Північної та Центральної Європи.

351 <https://ru.krymr.com/a/news-krym-pozar-v-zapovednike/30717737.html>

Випалювання природної рослинності вздовж траси «Таврида»
(Джерело: <https://korrespondent.net/ukraine/4049447-v-krymu-otkryly-trassu-tavryda>)

Враховуючи суворі політичні вимоги до пожежної безпеки у лісах, продиктовані російським урядом, в роки окупації підконтрольна РФ влада Криму дійсно забезпечила надійний контроль за загоряннями у лісах півострова, що супроводжувалось, щоправда надмірною показовістю таких заходів. Водночас, цей контроль зовсім не стосувався степів, заростей очерету та орних земель, де за 2014-2020 роки загалом відбулось 12805 загорянь. Постраждали також і території природно-заповідного фонду. Концентрація пожеж також зафіксована в місцях розміщення сонячних електростанцій, поряд з кар'єрами а також — в місцях проведення військових навчань.

Майже всі зафіксовані пожежі є не випадковістю, а умисними підпалами, як на полях так і на природних територіях, що походять від неграмотності, недбалості та побутових звичок населення. Також, варто зазначити, що загальне збільшення кількості загорянь може бути пов'язане зі зміною демографічної ситуації та переселенням на півострів великої кількості російських військовослужбовців, а також заробітчан з Краснодарського краю Російської Федерації, що є традиційно епіцентром неконтрольованого випалювання на природних територіях в РФ.

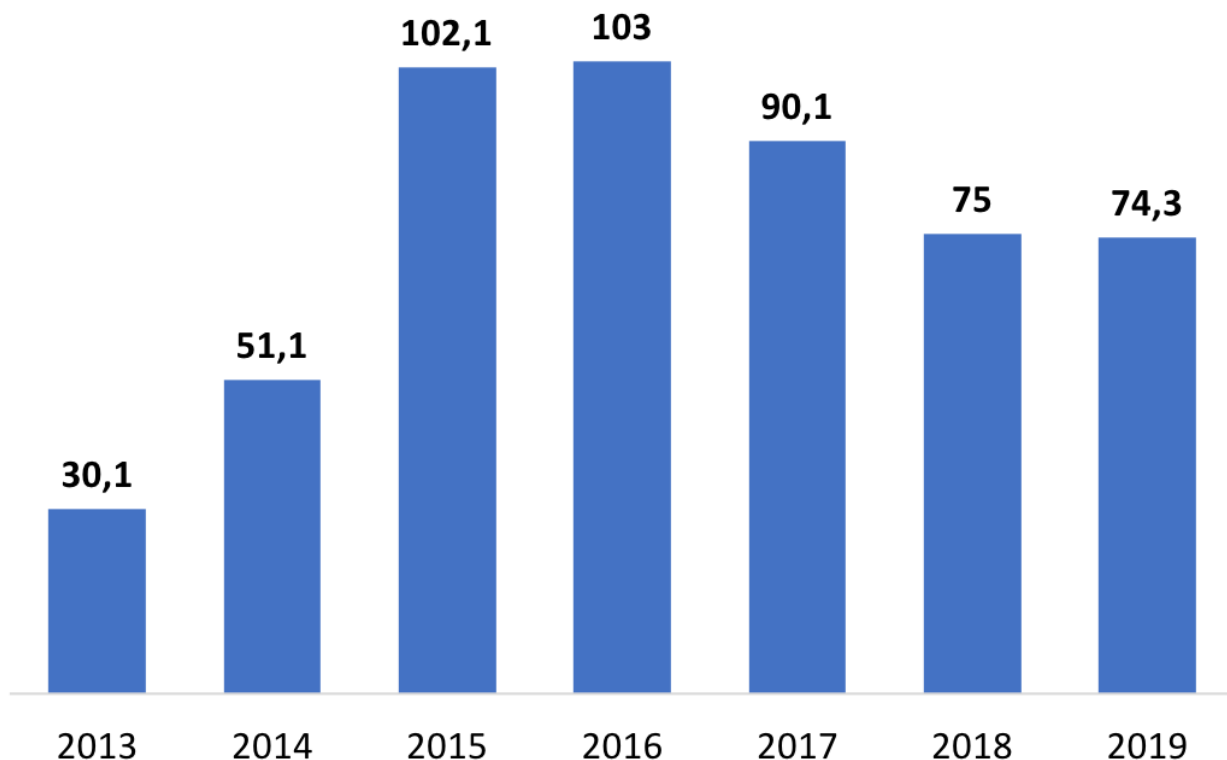
Неконтрольоване збільшення морського промислу

Збільшення обсягів промислу морських біоресурсів. Приховування фактів неконтрольованого природокористування у морі.

Окупація Криму фактично призвела до фактичного контролю Російською Федерацією над більшістю прибережних акваторій північної частини Чорного моря. В тому числі це призвело до інтенсифікації рибного промислу російськими компаніями.

До окупації Криму Росія видобувала в Азово-Чорноморському басейні в серед-

ньому близько 30 тисяч тонн біоресурсів. У 2014 році кримські риболовецькі господарства впродовж декількох місяців не мали ліцензій й не виходили в море. Однак навіть за цей перший рік окупації загальний об'єм російського видобутку в Азово-Чорноморському басейні помітно зріс за рахунок кримської частини (див. діаграми).

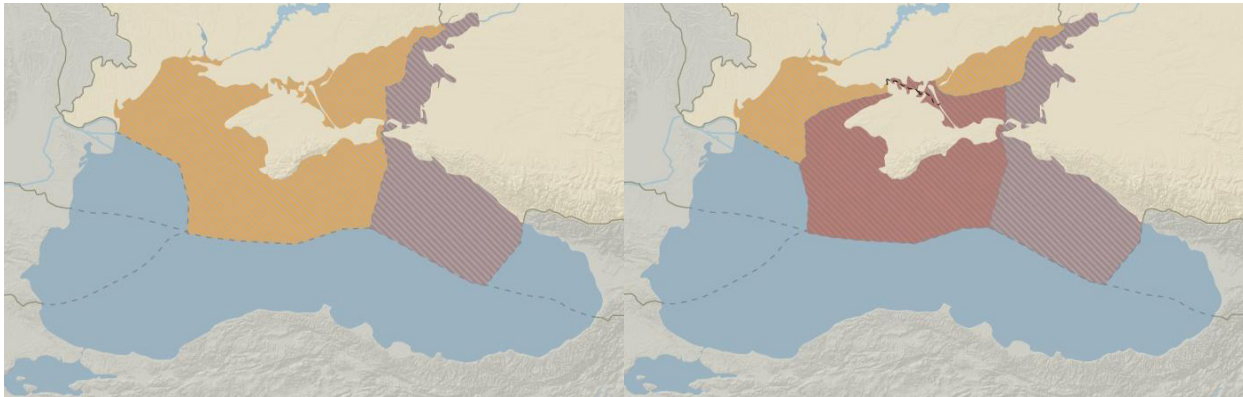
В останні роки РФ припинила оприлюднювати дані щодо власне «кримського улову», але оцінити масштаб придбань окупантів в цій галузі не важко. Якщо порівнювати російський видобуток тільки у Чорному морі по окремих видах промислової риби, то можна побачити, що за п'ять років (2015–2019) вилов шпро-

та (кільки) зріс в 3,9 разів у порівнянні з п'ятьма останніми роками перед окупацією (діаграма 2). Вилов калкану збільшився у 9,2 разів, а вилов ставриди — у 20³⁵². Проте, РФ не оприлюднює окремої статистики вилову морських біоресурсів саме в межах кримської акваторії, промисел в межах якої ведеться, користую-

352 <https://www.blackseanews.net/read/169319>

чись окупацією Криму. Також, переважно йдеться про російських суб'єктів промислу. Як наслідок — ні за публічною статистикою РФ ні за статистикою кримських

промисловиків неможливо відстежити точні обсяги промислу саме в кримській акваторії.

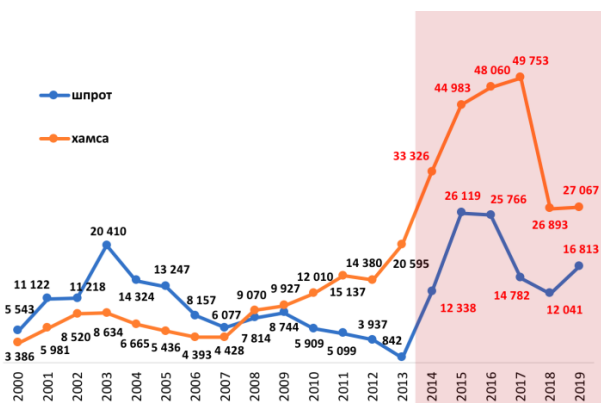

Виключна морська економічна зона України до окупації Кримського півострову в лютому 2014. Джерело: <https://www.blackseanews.net/images/2020/10/28/blacksea-EEZ-UA-RU-befor%20ocup.jpg>

Виключна морська економічна зона України після окупації Кримського півострову в лютому 2014 (із позначеною частиною окупованої ВМЕЗ України) Джерело: <https://www.blackseanews.net/images/2020/10/28/blacksea-EEZ-after-ocup.jpg>

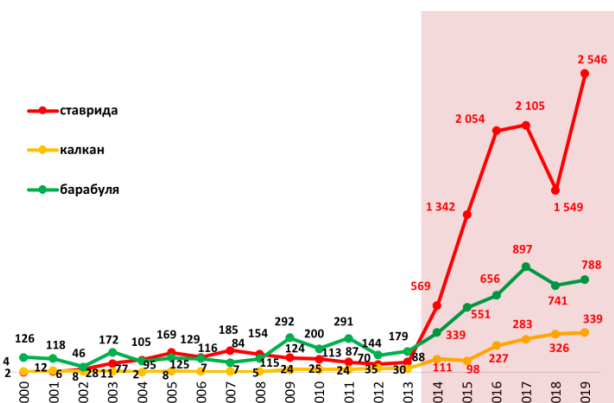
Таку діяльність опосередковано можна вважати втаємниченням дійсної інформації про масштаби промислу. Разом з тим, враховуючи багатократне збільшення обсягів загального вилову в Чорному морі російськими суб'єктами промислу,

а також враховуючи, що доступна РФ чорноморська акваторія збільшилась не більш як в 1,8 рази, можна припустити, що тиск на рибне населення чорноморського шельфу, залежно від видів риб, зріс в 4-12 разів.

Російський вилов окремих видів риб в Чорному морі в 2000-2019 роках (шпрот, хамса), тонн.

Джерело: <https://www.blackseanews.net/read/169319>

Російський вилов окремих видів риб в Чорному морі в 2000-2019 роках (ставрида, калкан, барабуля), тонн.

Джерело: <https://www.blackseanews.net/read/169319>

До березня 2014 риболовлю в Криму займалися 89 підприємців. За результатами 2015 року рибалив вже 181 господарський суб'єкт; наприкінці 2016 року — 267. А з 2017 року кількість користувачів вже утримується на рівні щонайменше 300.

До окупації риболовні підприємства Криму використовували для промислу 42 одиниці реєстрового флоту. Станом на 1 квітня 2015 року право на плавання під прапором Російської Федерації та право власності на судна російського зразка отримали 32 рибопромислових судна. У серпні 2016 року окупаційна влада відзвітувала про майже повне завершення процесу перереєстрації рибопромислового флоту — під прапором РФ зареєстровано 38 кримських риболовецьких суден. Тобто збільшення кількості промислових суден у кримських рибалок не сталося. Таким чином, приріст у декілька разів кількості риболовецьких підприємств, які працюють у водах і за квотами захопленого Криму, відбувся саме за рахунок російських суб'єктів підприємницької діяльності. Навіть при поверхневому огляді переліку тих, хто отримав дозвіл на вилов риби, можна побачити, що, наприклад, Сімферопольське ТОВ «Крим-ресурс», засноване у січні 2015 року товариством з обмеженою відповідальністю «Мангуст» із російського міста Курган. А засновниками ТОВ із гучною назвою «Великий Крим» у липні 2015 року стали двоє мешканців Чечні. За даними Моніторингової групи «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень» та редакції інтернет-видання www.blackseanews.net, промисловий лов риби біля узбережжя окупованого Криму в Чорному і Азовському морях ведуть, як мінімум, 94 середніх промислових судна³⁵³.

На превеликий жаль, ми не володіємо більш детальною інформацією щодо обсягів промислу у Чорному та Азовському морях російськими суднами, адже сама

Росія не веде статистики окремо для акваторії в межах кримської виключної економічної зони та територіальних вод навколо півострова, адже сприймає всю акваторію (і навколо Криму, і навколо Краснодарського краю РФ) — як неподільні «російські» води.

Для української економіки втрата традиційного рибного промислу стала сильним ударом. За інформацією голови Державного агентства рибних ресурсів України Р. Коваліва, загальний об'єм вилову живих біоресурсів в Україні зменшився на 63% після початку окупації Криму. 2013 року було 230 тис. тонн, а в 2014 р. без Криму — 92 тис. тонни, близько 100 приватних риболовних суб'єктів залишилися працювати в Криму після окупації. Достатньо багато було ще й приватного сектору, зокрема, в Криму залишилося близько 10 переробних заводів, вони давали 70% виробництва консерв в Україні. Також на окупованій території опинилися два морських рибних порти — Севастопольський і Керченський. Україна втратила державну установу, яка займалася риборозведенням «Кримський риборозплідник» із рибопосадковим матеріалом та маточним поголів'ям на 515,5 тис. грн, наукову установу та бібліотеку «ПівденНІРО», що була провідною науковою інституцією галузі. В Криму лишилося ДП «Керчмолюск», споруди рибогосподарських технологічних водойм, які обліковуються на балансі ДП «Укрриба». В Криму лишилося 18 суден флоту територіальних органів рибоохорони, 17 суден портофлоту, 2 учбово-тренувальних судна, флот учбового закладу — 6 одиниць. З іншого боку, Україні вдалося врятувати океанічні та морські судна, які були на балансі державних підприємств, зареєстрованих на території Криму. Це включає той же Керченський морський рибний порт і т.д.³⁵⁴.

У 2014 році економічні втрати від промислу в Криму оцінили у 363 млн грн. Загаль-

353 <https://www.blackseanews.net/read/169319>

354 https://lb.ua/economics/2016/02/10/327516_aneksiya_krimu_tse_z_bolyuchih.html

ні втрати державного майна галузі в Криму та в зоні АТО оцінюються в 349,2 млн грн. Щорічний недоотриманий чистий прибуток державних підприємств становить 20 млн грн, а в державний бюджет недоотримується податків на суму майже 37 млн грн³⁵⁵.

Неконтрольований вилов риби та інших видів у природі є одним з 5 основних причин вимирання видів на нашій планеті³⁵⁶, яке на цей час розглядається як одне з найбільш масових в історії життя на Землі³⁵⁷. Проблема полягає не лише у обсягах вилучення риби та інших організмів з

природи, що не дозволяє їм поновлювати природну щільність популяцій. Натомість ще важливішим наслідком є порушення харчових (трофічних) зв'язків між різними видами. У спрощеному вигляді можна пояснити це таким чином: різка зміна чисельності одних видів неминуче призводить до зміни чисельності інших: вимирання хижаків, порушення балансу між всіма групами морських тварин. В результаті відбувається докорінна трансформація екосистеми, в якій навіть промислові види більше не можуть існувати у попередньому стані та чисельності.

355 https://lb.ua/economics/2016/02/10/327516_aneksiya_krimu_tse_z_bolyuchih.html

356 <http://www.livingplanetindex.org/home/index>

357 Kolbert, Elizabeth (2014). The sixth extinction : an unnatural history. New York: Henry Holt and Co. 332 p.

Висновки

Випадки руйнування або пошкодження природних екосистем, забруднення довкілля або інші негативні впливи на довкілля викликані умисними діями або бездіяльністю окупаційної влади призводять до зниження рівня життя у Криму та порушують права людей на безпечне для життя довкілля.

Майже всі природні території півострова мають природоохоронний статус на європейському рівні (визнані смарагдовими територіями або номіновані на отримання цього статусу) і тому більшість втрат природи півострова є втратами міжнародних природоохоронних територій.

Міжнародно-правове регулювання захисту навколишнього середовища в окупованому Криму

Екологічну ситуацію в окупованому Криму необхідно розглядати в рамках трьох міжнародно-правових режимів: міжнародного гуманітарного права, міжнародного екологічного права та міжнародного права прав людини.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) накладає на РФ як на державу-окупанта зобов'язання із захисту навколишнього середовища на Кримському півострові під час міжнародного збройного конфлікту. Однак МГП передбачає лише непряму охорону навколишнього середовища в умовах збройного конфлікту, оскільки його норми спрямовані, в першу чергу, на захист цивільного населення та цивільних об'єктів від військових небезпек. На практиці доволі складно притягти РФ та її посадових осіб до відповідальності за спричинення екологічної шкоди в рамках МГП. Насамперед, при поданні до Міжнародного кримінального суду повідомлення щодо воєнних злочинів необхідно довести, що шкода, завдана довкіллю Криму, була одночасно умисною, широкою, довготривалою і серйозною.

З точки зору *міжнародного екологічного права*, в Криму склалася ситуація певного юрисдикційного вакууму, коли Україна не може ефективно захищати довкілля півострову, а Росія зловживає відсутністю прямого зобов'язання це робити щодо конкретних охоронюваних об'єктів. Як наслідок, без захисту фактично опинилися біорізноманіття у частині акваторії Чорного і Азовського морів, китоподібні, окремі види флори та фауни і їх природних середовищ існування, водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення. Тим не менш, у рамках арбітражного провадження Україна має шанс притягнути РФ до відповідальності за порушення Конвенції ООН з морського права, які спричинили негативний вплив на морське середовище в Азовському морі та Керченській протоці.

В рамках *міжнародного права прав людини* існують механізми захисту екологічних прав людини. Фізичні або юридичні особи можуть подати заяву до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) проти РФ, обґрунтувавши, що погіршення навколишнього середовища в окупованому Криму призвело до порушення прав людини, закріплених у Європейській конвенції з прав людини та протоколах до неї (право на життя, право на повагу до приватного і сімейного життя та житла, право мирно володіти своїм майном, право на отримання інформації тощо). Альтернативним механізмом захисту екологічних прав людини є Комітет ООН з прав людини, куди особа може подати повідомлення, аналогічним чином обґрунтувавши порушення прав людини, які містяться у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Крім того, Україна має можливість надати нові докази порушення прав своїх громадян в рамках міждержавної скарги проти РФ у ЄСПЛ, що стосується подій в Криму.

Міжнародні природоохоронні зобов'язання України в окупованому Криму

Україна позбавлена можливості охороняти природне різноманіття Кримського півострова, хоча при цьому несе відповідальність згідно з нормами міжнародного права. Оскільки Крим є окупованою територією, то відповідальність за шкоду природоохоронним територіям міжнародного значення має покладатись на РФ як державу-окупанта.

Пошкодження та скасування природоохоронних територій

В АР Крим було створено 196 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 220 000 га (6,08% площі АР Крим). ПЗФ поділяється на 12 різних категорій, з яких в Криму представлені 11 (всі, крім біосферних заповідників). Серед цих категорій в рамках українського законодавства існують три таких, які відсутні в аналогічному законодавстві РФ, що сумарно складають 8,3% від всієї площі ПЗФ Криму (18 363,2 га). Таким чином, нав'язування на окупованій території АР Крим федерального законодавства РФ призвело до послаблення охоронного режиму понад 18 тис. га цінних природних територій. В публікаціях, оприлюднених за офіційною статистикою «Ради Міністрів» Криму, частка заповідності півострова становить 5,3% (139 041 га), а не 6,08%.

Охорона і вимирання рідкісних видів флори і фауни

Дії держави-окупанта з різних причин призвели до втрати деякими видами охоронного статусу і навіть до вимирання деяких зникаючих видів (зокрема молюсків). У найближчі роки через пересихання гірських річок Криму, викликаного розробкою кар'єрів, а також через перекидання річок для водопостачання північних районів півострова, існує загроза вимирання ендемічних видів риб та комах, личинки яких розвиваються у річ-

ках. Також виключення з Червоної книги РФ сосни кримської для території Криму призвело до масових рубок та продажу молодих сосен напередодні новорічних свят вже у перші дні після прийняття рішення про зняття з дерев охоронного статусу.

Вирубки дерев

На жаль, коли йдеться про окремі дерева, реєстру яких ніколи не було, точно оцінити збитки від вирубок неможливо. Втім, цілком можна говорити про тенденцію масової вирубки рідкісних видів дерев (як для заготівлі сувенірної сировини, так і з метою розчистки ділянок під забудову). Такі вирубки розпочались з 2017 року і тривали до кінця 2020 року включно. Передусім, це означає, що в останні роки в окупованому Криму значно послабився контроль за дотриманням природоохоронного законодавства.

Забудова природних територій

Навіть для пересічних людей є очевидним негативним фактором для довкілля забудова в горах, лісах, на берегах річок. Найчастіше як місцеві жителі, так і ЗМІ наголошують на шкоді забудов, коли вони призводять до вирубки дерев або до перекриття доступу до берегів. Кримська специфіка забудов останніх років дещо інша і вона не зрозуміла більшості пересічних людей, що не є професійними біологами. Йдеться передусім про забудову та огороження парканами морського узбережжя. Певним чином, саме така діяльність викликає найбільший резонанс серед жителів Криму та місцевих ЗМІ. Проте, нам не вдалось знайти жодного інформаційного повідомлення, яке би не лише описувало події, але б пояснювала реальну біологічну шкоду від такої діяльності.

Шкода, що наноситься природі забудовою морського узбережжя та огороженням його парканами, має кілька складових. По-перше, це фізичне зни-

щення природних оселищ (біотопів). Під час сезонних міграцій перелітні птахи втрачають можливість харчуватись на узбережжі, де зупинялись тисячоліттями, що може стати лімітуючим фактором для можливості подолати переліт через море. По-друге, створення набережних і парканів навколо «приватних» пляжів обмежують пересування наземних тварин, що легко стає причиною їх загибелі як на обмеженому набережною пляжі, так і на дорозі, відгородженій парканом. Потрапивши в таку пастку, велика кількість тварин починає рухатись вздовж антропогенної перешкоди і з великою вірогідністю може загинути.

Таким чином, забудова пляжів, як і інших природних територій є фактором збіднення біорізноманіття та реально призводить до зменшення популяції диких видів тварин та рослин.

Будівництво Керченського мосту та траси «Таврида»

Спорудження мосту через Керченську протоку створює загрозу порушення екологічного балансу Азовського моря, припинення сезонних міграцій низки видів риб та китоподібних, порушення гідрогеологічних процесів та подальшого перетворення Азовського моря на лиман або затоку Чорного моря. Водночас, блокування мостом курсування криги може призвести до руйнування самого мосту. Будівництво траси «Таврида» призвело до руйнування великої кількості природних ландшафтів та вирубки лісів. Проте найбільш негативним наслідком цього «будівництва століття» став масовий видобуток будівельних матеріалів - починаючи від багатьох десятків кар'єрів для видобутку щебня, що зруйнували цілі невеликі гори, і закінчуючи видобутком високотоксичного піску із захисного валу шламосховища на Керченському півострові. Також через видобуток піску була повністю знищена Бакальська коса.

Руйнівний вплив мілітаризації на природні території

За роки окупації Російська Федерація значно збільшила військову присутність на території Кримського півострова. Великі площі природних територій (перш за все — на Керченському півострові) були перетворені на військові полігони, де розпочались постійні військові навчання із застосуванням великої кількості техніки та великого обсягу боєприпасів. Використання боєприпасів під час навчань не лише фізично руйнує ландшафт і знищує рослинність та тварин, але й призводить до надзвичайно інтенсивного хімічного забруднення ґрунту та повітря. В місцях інтенсивного проведення навчань практично знищена рослинність на багатьох сотнях гектарів. Навчання проводились навіть на природоохоронних територіях, зокрема в Опуцькому природному заповіднику. Ще більше боєприпасів було використано в морі. Шкоду від такого застосування неможливо точно обрахувати доступними нам засобами, однак очевидно, що дія розриву крупнокаліберних боєприпасів є руйнівною для всіх видів тваринного і рослинного світу, а також призводить до хімічного забруднення ґрунтів, повітря та моря. Створення військових полігонів позбавляє населення можливості користуватись територією, забруднює її і виключає у найближчі десятиліття будь-яку господарську діяльність на них. Також, через проведення навчань є загроза втрати в Криму кількох надзвичайно рідкісних видів птахів.

Пожежі на природних територіях

Враховуючи суворі вимоги до пожежної безпеки у лісах, продиктовані російським урядом, в роки окупації підконтрольна РФ влада Криму дійсно забезпечила надійний контроль за загоряннями у лісах півострова, що супроводжувалось, щоправда надмірною показовістю таких заходів. Водночас, цей контроль зовсім

не стосувався степів, заростей очерету та орних земель, де за 2014-2020 роки загалом відбулось 12805 загорянь. Постраждали також і території природно-заповідного фонду. Концентрація пожеж також зафіксована в місцях розміщення сонячних електростанцій, поряд з кар'єрами, а також в місцях проведення військових навчань.

Майже всі зафіксовані пожежі на полях і природних територіях мають не природне походження, а є результатом неграмотності, недбалості та побутових звичок населення. Також, варто зазначити, що загальне збільшення кількості загорянь може бути пов'язане зі зміною демографічної ситуації та переселенням на півострів великої кількості російських військовослужбовців, а також заробітчан з Краснодарського краю, що є традиційно епіцентром неконтрольованого випалювання на природних територіях в РФ.

Неконтрольоване збільшення морського промислу

Окупація Криму не лише призвела до втрати Україною доступу до рибних запасів, але й інтенсифікації рибного промислу державою-окупантом. В результаті обсяги промислу збільшились в кілька разів і загрожують докорінною зміною морської екосистеми. На превеликий жаль, дати достовірну оцінку масштабам вилову будь-якого виду промислових риб неможливо.

Маємо визнати, що частина описаних у даному дослідженні руйнівних дій не були умисно сплановані як руйнування природи, а є результатом недалекоглядності й злочинної недбалості, постійного імпровізування в прийнятті рішень окупаційної влади. Більшість очевидно шкідливих наслідків прогресуватимуть у майбутньому, проте дії або бездіяльність щодо них уже зараз є злочинним зволіканням і безвідповідальністю, що примножить негативні наслідки у майбутньому.

Рекомендації

1. **Для громадських активістів організацій, які займаються питаннями довкілля Криму:**
 - Виявляти та документувати факти знищення довкілля на території окупованого Криму
 - Оприлюднювати інформацію про проблеми довкілля Криму
 - Здійснювати адвокаційну діяльність з питань довкілля Криму на національному та міжнародному рівнях
2. **Для міжнародних організацій:**
 - Здійснювати моніторинг стану довкілля в окупованому Криму
 - Надавати рекомендації уряду РФ з метою захисту довкілля та звертатися до РФ із запитом щодо виконання РФ своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом, зокрема дотримання українського природоохоронного законодавства на окупованому півострові
 - Надавати рекомендації уряду України щодо захисту природних об'єктів в Криму
 - Провести оцінку ризиків, пов'язаних з зміною стану довкілля в Криму та надати рекомендації щодо зменшення чи усунення такого впливу
 - Здійснювати адвокацію питань захисту довкілля в Криму
 - рекомендувати іноземним державам запровадити санкції проти фізичних та юридичних осіб, причетних до заподіяння непоправної та довгострокової шкоди довкілля Криму
 - Допомогати мешканцям Криму у відстоюванні своїх екологічних прав людини
3. **Для українських органів державної влади:**
 - створити міжвідомчу робочу групу на базі РНБО та Міндовкілля України (із залученням науковців та експертів неурядових організацій), до завдань якої входить:
 - здійснювати збір даних про довкілля та факти руйнування природних об'єктів на тимчасово окупованій території та територіях, прилеглих до тимчасово окупованих територій
 - готувати інформаційні матеріали про факти порушення зобов'язань держави-окупанта в питанні забезпечення прав населення на безпечне довкілля; факти порушень в галузі охорони довкілля
 - вести реєстр збитків, завданих державі Україна, її громадянам і юридичним особам внаслідок дій Російської Федерації, її окупаційної адміністрації, що призвели до негативного впливу на довкілля на тимчасово окупованій території
 - направляти задокументовані факти порушень в екологічній сфері до міжнародних судових установ
 - запроваджувати персональні та секторальні санкції проти фізичних і юридичних осіб, причетних до заподіяння непоправної та довгострокової шкоди довкілля Криму
4. **Для Російської Федерації:**
 - Дотримуватися своїх зобов'язань в рамках ратифікованих природоохоронних конвенцій та міжнародного гуманітарного права як держава-окупант Кримського півострова, зокрема забезпечувати цивільне населення продовольством, питною водою та всіма умовами для життя в чистому та безпечному середовищі

- Забезпечити безперешкодний доступ українським і міжнародним інституціям для оцінки стану довкілля і захисту біорізноманіття
- Припинити військові навчання та інші дії в окупованому Криму, які призводять до руйнування екосистем та втрати біорізноманіття
- Забезпечувати функціонування і дотримання українського природоохоронного законодавства в Криму, зокрема, у сфері збереження національних парків та природних заповідників, захисту флори і фауни
- Забезпечити відшкодування збитків, завданих фізичним та юридичним особам, внаслідок забруднення довкілля, вилучення природних ресурсів, руйнування природних ландшафтів, знищення флори і фауни
- Забезпечити кримчанам доступ до екологічних прав, зокрема доступ до інформації, участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя у питаннях, що стосуються довкілля

Додаток

Перелік військових навчань РФ на території військового полігону «Опук» протягом 2014-2019 років³⁵⁸

№	Дата	Опис
1	12.12.2019	Навчання артилеристів і розрахунків БПЛА https://flot2017.com/okkupanty-provodyat-ucheniya-artilleristov-i-raschetov-bpla/
2	11.12.2019	Фрегат ЧФ РФ «Адмирал Эссен» виконав ракетну стрільбу комплексом «Калибр» по береговій цілі. https://www.blackseanews.net/read/158676
3	09.12.2019	Комплекси «Бал» і «Бастион» ЧФ РФ провели військові навчання із нанесення ракетних ударів по морських цілях. https://www.blackseanews.net/read/158556
4	19.11.2019	Дивізіони мобільних берегових протикорабельних комплексів «Бастион» і «Бал» ЧФ РФ виконали марш на територію полігону. https://www.blackseanews.net/read/157771
5	25.10.2019	Військові навчання морської авіації і ППО ЧФ РФ виконали практичні бомбометання; задіяно 7 літаків (Су-30СМ, Су-27 і Су-24М) ЧФ РФ і ППО ЧФ РФ; застосовано 12 авіабомб ОФАБ-250–270 https://eadaily.com/ru/news/2019/10/25/12-aviabomb-tipa-ofab-250270-sbrosili-v-krymu-su-24m-ucheniya
6	22.10.2019	Дивізіони мобільних бригад протикорабельних комплексів «Бал» і «Бастион» ЧФ РФ провели електронні запуски ракет по морських цілях; задіяно понад 20 одиниць техніки і 100 військовослужбовців. https://www.blackseanews.net/read/156578
7	18.10.2019	Морська піхота ЧФ РФ провела навчання із стрільбою зі стрілкової зброї, гранатометів і озброєння БТР-82АМ. Задіяно 300 осіб і 40 одиниць техніки. https://www.blackseanews.net/read/156456
8	15.10.2019	Армійська авіація Південного військового округу у складі гвинтокрилі Ми-35 провела навчання зі знищення наземних цілей. https://www.blackseanews.net/read/156280
9	09.10.2019	Підводна субмарина «Колпино» ЧФ РФ виконала стрільби крилатими ракетами «Калибр» по території полігону «Опук» https://www.blackseanews.net/read/156111
10	16–27.09.2019	Двосторонні бригадні тактичні навчання ЧФ РФ; задіяно 3 тис. військовослужбовців, 12 кораблів, 300 одиниць військової техніки, 30 літаків і гвинтокрилів. https://www.blackseanews.net/read/155663

358 за даними https://www.blackseanews.net/read/159924#_ftn22

11	26.09.2019	Навчання артилерійських розрахунків ЧФ РФ, зокрема: Мста-Б, гаубиці «Д-30», РСЗВ «Град», міномети «Поднос». http://www.c-inform.info/news/id/79877
12	26.09.2019	Авіація ВПС і ППО РФ Південного військового округу відпрацьовували бомбові і ракетні удари по наземних цілях; задіяно близько 10 екіпажів бомбардувальників СУ-24 і штурмовиків СУ-25СМ https://structure.mil.ru/structure/okruga/south/news/more.htm?id=12254136@egNews
13	26.09.2019	Заходи бойової підготовки артилерійських підрозділів і частин ЧФ РФ https://structure.mil.ru/structure/okruga/south/news/more.htm?id=12254138@egNews
14	21.09.2019	Бригадні тактичні навчання ЧФ РФ; задіяно 3 тис військовослужбовців, підрозділи біологічного захисту, 12 кораблів, 30 літаків і гвинтокрилів, 300 одиниць військової та спеціальної техніки: протикорабельні комплекси «Бастион», «Бал», «Берег», гаубиці «Гвоздика». https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12253451@egNews
15	18.09.2019	Двосторонні навчання підрозділів морської піхоти і берегової оборони ЧФ РФ; задіяно гвинтокрили Ми-8. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12252954@egNews
16	06.09.2019	Авіаційні підрозділи 4-ї армії ВПС і ППО Південного військового округу виконали бомбометання і пуски некерованих ракет по береговим цілям; задіяно близько 10 екіпажів фронтових бомбардувальників Су-24М і багатоцільових винищувачів Су-30СМ. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12251124@egNews
17	05.09.2019	Тактичні навчання бригади прибережної оборони ЧФ РФ; задіяно 300 військовослужбовців і 100 одиниць військової техніки https://www.blackseanews.net/read/154741
18	30.08.2019	В рамках двосторонніх командно-штабних навчань, 20 гвинтокрилів Ми-8АМТШ 4-ї армії ВПС і ППО Південного військового округу забезпечили висадку десанту із застосуванням 24 бойових кораблів; 100 одиниць військової техніки; літаки Су-30СМ, гвинтокрили Ка-52, Ка-27, Ми-8; 2 тисяч військовослужбовців https://www.blackseanews.net/read/154508 https://www.blackseanews.net/read/154418
19	30.08.2019	ЧФ РФ провів масштабні навчання на території полігону «Опук». Задіяно понад 10 військових кораблів (в тому числі фрегати Адмірал Григорович», «Адмірал Макаров», малі ракетні кораблі «Мираж», патрульний корабель «Дмитрий Рогачёв», БДК і морські тральщики), близько 20 одиниць авіаційної техніки, 1000 військовослужбовців. Виконані ракетні, артилерійські стрільби і бомбометання; висадку десанту на ділянку узбережжя. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12250127@egNews

20	30.08.2019	На території полігону відбулася масштабна висадка десанту з 20 гвинтокрилів Ми-8АМТШ 4-ї армії ВПС і ППО Південного військового округу. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12250021@egNews
21	27.08.2019	Підрозділи морської піхоти ЧФ РФ здійснили маршкидок на території полігону «Опук» із захопленням ділянки узбережжя; задіяно артилерію, авіацію та військові кораблі. https://www.militarynews.ru/story.asp?rid=1&nid=515783&lang=RU
22	14.08.2019	На території полігону відбувся навчальний бій малого ракетного корабля (МРК) «Орехово-Зуєво» і береговими протикорабельними ракетними комплексами «Бастион» із електронними ракетними стрільбами по берегових і морських цілях. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12247462@egNews
23	08.08.2019	Підрозділи морського інженерного полку ЧФ РФ провели мінування та розмінування ділянки території https://structure.mil.ru/structure/okruga/south/news/more.htm?id=12245956@egNews
24	12.07.2019	У рамках тактичних навчань ЧФ РФ, артилерійськими установками «Нона» 2-С9 була проведена стрільба по десантному підрозділу; морською піхотою проведено стрільбу з автоматичної зброї та метання гранат. https://www.blackseanews.net/read/152727
25	12.07.2019	Тактичні навчання підрозділів морської піхоти ЧФ РФ із бойовою стрільбою. Задіяно 500 військовослужбовців і 50 одиниць військової техніки https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12240962@egNews
26	11.07.2019	Військові навчання із висадки десанту; задіяно 20 літаків Іл-76, 2 тис військовослужбовців. https://www.blackseanews.net/read/152487
27	08.07.2019	Військовослужбовці морської піхоти ЧФ РФ виконують стрибки з парашутом із гвинтокрилів МІ-8; задіяно 300 військовослужбовців. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12240319@egNews
28	20.06.2019	Морська авіація ЧФ РФ відпрацювала бомбометання по наземним і морським цілям; задіяно понад 30 одиниць техніки: літаки-розвідники Су-24МР, фронтові бомбардувальники Су-24М, винищувачі Су-30СМ, Ан-26, літаки-амфібії Бе-12, гвинтокрили Ми-8 і Ка-27 https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12237564@egNews
29	07.06.2019	Фронтові бомбардувальники СУ-24М і винищувачі СУ-30СМ виконали бомбометання та стрільбу некерованою зброєю. https://structure.mil.ru/structure/okruga/south/news/more.htm?id=12235326@egNews
30	09.04.2019	Танкові та артилерійські підрозділи ЧФ РФ провели практичні стрільби на дальні дистанції; задіяно танки Т-72БЗ, РСЗВ «Град». http://www.c-inform.info/news/id/75448

31	26.03.2019	Висадка десанту і 30 одиниць військової техніки; артилерійські стрільби із кораблів «Цезарь Куников», «Азов». https://www.blackseanews.net/read/149828
32	22.03.2019	Проведення батарейних артилерійних дуелей у рамках польового виходу ракетних військ і артилерії; задіяно понад 20 батарейних артилерійних підрозділів (РСЗВ «Град», гаубиці «Мста-С») https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12222588@egNews
33	28.02.2019	Військові навчання морської піхоти ЧФ РФ із протидесантної оборони; задіяно понад 400 військовослужбовців і 60 одиниць військової техніки. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12219370@egNews
34	02.02.2019	БДК «Цезарь Куников» провів артилерійські стрільби по берегових, повітряних і морських цілях. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12215500@egNews
35	09.11.2018	Військові навчання із масованим ударом приблизно 10 літаків Су-25, Су-30 і Су-27; використано 400 авіаційних боєприпасів, в тому числі 30 авіабомб і понад 50 некерованих ракет https://rg.ru/2018/11/09/reg-ufo/video-shturmoviki-i-istrebiteli-nesli-udar-po-nazemnym-celiam-v-krymu.html
36	24.10.2018	3 літаки-амфібії Бе-12 ЧФ РФ провели 20 вильотів із бомбометанням на полігоні. https://www.blackseanews.net/read/145342
37	12.10.2018	10 авіаційних полків 4-ї армія ВПС і ППО провела масштабні військові навчання із пуском керованих і некерованих ракет; задіяні винищувачі Су-27СМ3 і Су-30М2, бомбардувальники Су-34 і Су-24М, літаки штурмової авіації Су-25СМ3, гвинтокрили Ка-52, Ми-28Н і Ми-35М https://www.blackseanews.net/read/145127
38	09–10.10.2018	У рамках двосторонніх тактичних навчань з'єднань берегової оборони і морської піхоти ЧФ РФ артилерійські (РСЗВ «Град») і танкові підрозділи (Т-72Б3) виконали практичні стрільби осколочно-фугасними снарядами на полігоні Опук. Проведено висадку десанту на ділянку узбережжя із БДК «Орск» і «Азов». Задіяно понад 200 одиниць військової техніки і 3 тис військовослужбовців. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12199212@egNews
39	01.10.2018	Проведені тактичні бригадні навчання 2000 військовослужбовців ЧФ РФ із проведенням артилерійських стрільб (електронних) і висадкою десанту https://function.mil.ru
40	28.09.2018	Інженерні підрозділи ЧФ РФ відпрацювали організацію оборони узбережжя https://www.blackseanews.net/read/144747
41	25.09.2018	Винищувачі Су-30 4-ї армії ВПС і ППО Південного військового округу використали керовані ракети «повітря-повітря»; задіяно 12 винищувачів Су-30

42	24.09.2018	Артилерійські підрозділи ЧФ РФ виконали практичні стрільби на полігоні «Опук»; задіяно понад 200 одиниць військової техніки, зокрема: РСЗВ «Град», ракетні комплекси «Хризонтма», 152-мм гаубиці «Мста-С», установки 2С9 «Нона-С», міномети «Сани» і «Поднос». https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12196667@egNews
43	04–05.09.2018	Основний етап полкових тактичних навчань із десантуванням і бойовою стрільбою; задіяно понад 700 військовослужбовців і 9 одиниць військової техніки полка ВПВ із Новоросійська. https://function.mil.ru/for_media/events/details.htm?id=5757@morfSimpleEvent
44	20.08.2018	Військова авіація окремого морського штурмового авіаційного полку морської авіації і ППО ЧФ РФ провели бомбометання; були задіяні 10 екіпажів літаків Су-24М і Су-30СМ. https://www.blackseanews.net/read/143746
45	14.08.2018	БДК «Николай Фильченков» виконав артилерійські стрільби по береговим цілям. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12190939@egNews
46	20.07.2018	Десантний корабель ЧФ РФ «Азов» провів стрільби реактивними снарядами в акваторії полігону «Опук» https://www.blackseanews.net/read/143050
47	14.07.2018	Морська авіація ЧФ РФ виконала бомбометання і провели стрільбу некерованими ракетами по береговим цілям; задіяно близько 10 екіпажів морського штурмового авіаційного полку ЧФ РФ. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12185650@egNews
48	08.07.2018	БДК «Николай Фильченков» ЧФ РФ виконав артилерійські стрільби по береговим цілям. https://function.mil.ru/function/mto/news/more.htm?id=12184772@egNews
49	21.06.2018	Військовослужбовці окремої бригади берегової охорони ЧФ РФ провели навчання із розгортання сил із застосуванням військової техніки. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12182021@egNews
50	08.06.2018	ВПС і ППО Південного військового округу в рамках літньо-тактичних навчань відпрацювали авіаційні удари; задіяно близько 100 одиниць тактичної авіації: штурмовики Су-25СМ, винищувачі Су-27 і Су-30, бомбардувальники Су-24 і гвинтокрили армійської авіації Ка-52 «Аллигатор», Ми-28Н «Ночной охотник», Ми-35. https://www.blackseanews.net/read/142007
51	05.06.2018	Штурмова авіація 4-ї армії ВПС і ППО Південного військового округу разом із ЧФ РФ виконали бомбометання по наземним цілям; задіяно штурмовики Су-25СМ. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12179220@egNews&print=true

52	16.04.2018	Проведені заходи із бойової підготовки артилерійських підрозділів ЧФ РФ із використанням БПЛА https://www.blackseanews.net/read/140649
53	12.04.2018	Ракетні, десантні кораблі, морські тральщики ЧФ РФ і підрозділи морської піхоти відпрацювали висадку морського десанту. Військові кораблі виконали стрільбу по узбережжю артилерією і некерованими реактивними снарядами. https://function.mil.ru/news_
54	23.03.2018	Зенітні розрахунки «Панцирь» ВПС і ППО південного військового округу виконали артилерійську стрільбу автоматичними пушками і керованими ракетами. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12168037@egNews
55	20.03.2018	БДК «Николай Фильченков» і «Орск» ЧФ РФ виконали погрузку і висадку десанту на ділянку узбережжя; задіяно 300 військовослужбовців і 30 одиниць військової техніки. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12167525@egNews
56	13.03.2018	Тактичні навчання десантно-штурмового батальйону Новоросійського підрозділу Повітряно-десантних військ із висадкою десанту; задіяно близько 300 військовослужбовців і 60 одиниць військової техніки. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12166534@egNews
57	07.03.2018	Військове навчання БДК «Цезарь Куников» зі стрільбою з артилерійських установок https://topwar.ru/137434-bdk-cezar-kunikov-vypolnil-artilleriyskie-strelby-na-morskom-desantnom-poligone-opuk.html
58	20.02.2018	Авіація ВПС і ППО Південного військового округу провела бомбометання на полігоні; задіяно 10 екіпажів винищувачів Су-27 і Су-30. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12163769@egNews
59	25.01.2018	Морська піхота ЧФ РФ відпрацювала навички боротьби із диверсійно-розвідувальною діяльністю; задіяно 700 морських піхотинців і 100 одиниць військової техніки. https://function.mil.ru/news_page/organizations/more.htm?id=12159550@egNews&_print=true
60	20.01.2018	Морська авіація ЧФ РФ виконала бомбометання і стрільбу некерованими і керованими ракетами по наземних цілях; задіяно бомбардувальники Су-24 і винищувачі Су-30. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12158851@egNews
61	20.12.2017	БДК «Орск» і «Ямал» ЧФ РФ виконали артилерійські стрільби по морських, берегових і повітряних цілях https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12155627@egNews
62	25.10.2017	Військові навчання підрозділів окремої бригади морської піхоти ЧФ РФ. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12148369@egNews

63	06.10.2017	Підводні субмарини «Ростов-на-Дону» і «Новороссийск» ЧФ РФ провели стрільбу практичними ракетами «Калибр-ПЛ»; використано дві ракети «Калибр-ПЛ» https://www.blackseanews.net/read/135323
64	27.09.2017	Відбулися стрільби артилерійських підрозділів армійського корпусу ЧФ РФ; задіяні гаубиці «Мста-Б», Д-30, РСЗВ «Град» і міномети «Поднос» https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12143686@egNews
65	24.09.2017	Окрема бригада берегової оборони армійського корпусу ЧФ РФ відпрацювала організацію оборони ділянки узбережжя із виконанням практичних артилерійських стрільб; задіяно приблизно 100 одиниць військової техніки.
66	20.09.2017	Підрозділи артилерійського полку ЧФ РФ відпрацювали оборону морського узбережжя; задіяно 50 одиниць військової техніки (в тому числі РСЗВ «Град» і комплекси протиповітряної оборони «Стрела»). https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12142997@egNews
67	07.09.2017	Морська авіація ЧФ РФ і літаки Військово-космічних сил і ППО Південного військового округу РФ провели запуски ракет і бомбометання; задіяні гвинтокрили Ми-8 і Ка-27ПЛ, літаки Ан-26 і Бе-12. https://www.blackseanews.net/read/134269
68	30.08.2017	Корабель ЧФ РФ «Пытливый» виконав артилерійську стрільбу по узбережжю полігону «Опук». https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12140361@egNews
69	22.08.2017	БДК «Азов» ЧФ РФ виконав артилерійську стрільбу по берегових, повітряних і морських цілях, і висадку десанту на ділянку узбережжя. https://www.blackseanews.net/read/133747
70	17.08.2017	БДК «Николай Фильченков» провів артилерійські стрільби по берегових цілях. https://www.blackseanews.net/read/133747
71	08.06.2017	БДК «Николай Фильченков» виконав артилерійські стрільби по берегових цілях. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12127708@egNews
72	08.06.2017	Підрозділи морської піхоти Каспійської флотилії провели тактинні навчання на полігоні «Опук». https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12127664@egNews
73	19.05.2017	БДК «Азов» і «Николай Фильченков» застосували артилерійський вогонь і некеровані реактивні снаряди по берегових цілях. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12124014@egNews
74	20.04.2017	У рамках командно-штабних навчань ЧФ РФ були проведені стрільби по берегових цілях РСЗВ «Град», самохідних артилерійських комплексів і гаубиць. https://www.blackseanews.net/read/129377

75	02.04.2017	Відбулися військові навчання артилерійських підрозділів і морської піхоти ЧФ РФ; задіяні гаубиці Д-30, РСЗВ «Град», 120-миллиметровые самохідні артилерійські гаубиці «Нона» і 122-міліметрові самохідні гаубиці «Гвоздика». https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12116768@egNews
76	27.03.2017	У рамках завершення командно-штабних навчань, відбулися артилерійські стрільби армійського корпусу ЧФ РФ; задіяно близько 700 артилеристів і 100 одиниць військової техніки. https://www.blackseanews.net/read/128432
77	20-21.03.2017	Масштабні військові навчання за участі Новоросійської десантно-штурмової дивізії, Камишинської і Улан-Уденської окремих десантно-штурмових бригад, ЧФ РФ і 4-ї армії ВПС і ППО Південного військового округу. Задіяно 2,5 тис десантників, близько 600 одиниць військової техніки, БДК «Цезарь Куников». https://www.blackseanews.net/read/128137
78	7–10.09.2016	Відбувся заключний етап стратегічних командно-штабних навчань «Кавказ-2016»; задіяні всі види і роди військ. Зокрема, відбулися бомбометання авіації Західного військового округу (6 винищувачів МиГ-29) авіаційними бомбами П-50Т (випущено 12 бомб). https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12096233@egNews
79	Початок червня 2016	Масштабні льотно-тактичні навчання авіації Південного військового округу; задіяно близько 2 500 військовослужбовців, екіпажі полку гвинтокрилів. https://www.blackseanews.net/read/117433
80	28.04.2016	Штурмовий авіаційний полк ЧФ РФ нанесли удари авіаційними бомбами і некерованими ракетами по цілям на узбережжі. Задіяно багатофункціональні винищувачі Су-30СМ і бомбардувальники Су-24М. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12084144@egNews
81	22.04.2016	Військові навчання ЧФ РФ із артилерійською стрільбою по береговим цілям військових кораблів і висадкою тактичного морського десанту; задіяно 15 кораблів ЧФ РФ. https://www.blackseanews.net/read/115267
82	18.04.2016	Морська авіація ЧФ РФ провела військові навчання із висадкою морського десанту та запуском ракет «повітря-повітря». Задіяно, зокрема: гвинтокрили Ми-8 і Ка-27, бомбардувальники Су-24М. https://www.blackseanews.net/read/115040
83	15.04.2016	Відбулися навчання по керуванню ракетними та артилерійськими ударами по цілям на узбережжі. Задіяно понад 800 військовослужбовців, 200 одиниць військової техніки (в т.ч. мобільні берегові комплекси «Берег») https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12083228@egNews

84	29.10.2015	Морська авіація ЧФ РФ нанесла удар некерованими ракетами і бомбами по береговим цілям; задіяно понад 15 літаків і гвинтокрилі: бомбардувальники Су-24МР, Су-24М і винищувачі Су-30СМ, гвинтокрили Ка-27, Ка-27ПС, літаки-амфібії Бе-12. https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12062152@egNews
85	07.09.2015	У рамках військових навчань ППО ЧФ РФ, монофункціональні винищувачі Су-30СМ і бомбардувальники Су-24М виконали бомбометання. https://www.blackseanews.net/read/104845
86	09.06.2015	У рамках льотно-тактичних навчань понад десяти гвинтокрилів Ми-28Н і Ми-35М відпрацювали знищення умовного супротивник; використано понад 50 ракет і близько 1000 снарядів. Одночасно відбулися навчання зенітного ракетного полку. https://www.blackseanews.net/read/100718
87	17.04.2015	БДК «Цезарь Кунников» і «Николай Фильченков» нанесли артилерійські удари по береговим цілям і виконали висадку десанту на ділянку узбережжя. https://www.blackseanews.net/read/98425
88	24.01.2015	Морська авіація ЧФ РФ виконала бомбометання і стрільбу некерованими реактивними снарядами по наземних цілях; задіяно 15 одиниць авіа-техніки: бомбардувальники Су-24, літаки-амфібії Бе-12, гвинтокрили Ка-27 і сторожовий корабель «Ладный». https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12006145@egNews
89	27.08 – 27.10.2014	Двомісячний польовий вихід підрозділів бригади морської піхоти ЧФ РФ; задіяно близько 600 військовослужбовців і 150 одиниць військової техніки. https://function.mil.ru/news_page/person/more.htm?id=11997433@egNews